

משרד החינוך
האגף לתרבות תורנית

ת לתרבות יהודית

עורך: ד"ר אריה סטריקובסקי

צילצלי שמע

גיליון 273 – אייר התשס"ז

- תודתנו לכל המו"לים שאישרו לנו לפרסם חומר מספריהם.
תודתנו לאנשים והגופים שהרשו לנו לפרסם תמונות שבבעלותם:
- גב' אמונה ויט (תמונות של ר' שלמה קרליבך)
 - מר עזרא ברנע, מנהל "דגנות", המכון למוסיקה יהודית, ירושלים
 - השירות הבולאי

סדר, גרפיקה ועיצוב עטיפה: סטודיו "שחר שושנה"
הוצאה לאור: מחלקת הפרסומים, משרד החינוך

כתובת למכתבים: האגף לתרבות תורנית, משרד החינוך, ירושלים 91911
אתר אינטרנט: <http://www.education.gov.il/toranit>

ירושלים, התשס"ז

תוכן עניינים

- 6 העולם נברא לשם שירה – אותיות דרבי עקיבא
6 על טעמי המקרא – הרב מרדכי ברויאר
6 סדר פיסוק הטעמים – הרב מרדכי ברויאר
7 תפילות על נגינה וריקוד – רבי נתן שטרנהרץ

אבות הדורות

- 8 הגיע זמני לומר שירה – הרב יעקב משה חרל"פ
8 שירת המלאך – הרב אליהו דסלר
8 ישראל, שיר-אל-נעם לוגסי
8 משה, אהרון ומרים ניגנו לפניהם – הרב שמואל שטרן
8 משה רבנו, השלם בבני אדם, כמנגן – רבי יהודה מוסקאטו
9 הגבהים של שירת משה וריקוד מרים – רבי קלונימוס קלמן הלוי עפשטיין
10 ריקודן של הנשים – רבי שמואל בורנשטיין מסוכטשוב
10 קדמת השיר – שירי דוד המלך – הרב יעקב משה חרל"פ
11 מנגינתו של דוד – הרב יעקב יחיאל ויינברג
11 דוד והצפרדע – הזוהר הקדוש
11 דוד והצפרדע – רבי יהודה החסיד
11 תיאורי דוד המלך באומנות – סוזן נשמן-פריימן

הלכה ומנהג

- 13 ברכת הלבנה – הדר וריקוד – רבי יוסף קארו ורבי משה איסרליש
13 תשובה לשאלת עוגב בבית הכנסת – הרב בן ציון חי עוזיאל
13 קידוש לבנה אצל רבי ישראל מרוז'ין – יצחק בר לווינזון (ריב"ל)
14 קבלת שבת בזמרה – פרופ' ראובן קימלמן
14 רבי משה קורדובירו על מוסיקה וקבלת שבת – פרופ' משה אידל

עדות

- 15 לגאולת שירת יהדות תימן – יחיאל עדאקי
16 המחול התימני בישראל – גיורא מנור
18 חתונה במינסק – צבי גורדון

הנג'נה בתקופת השואה

- 18 המוסיקה בשואה – תמר מצאדו
21 קולו של יוס'ל מנדלבוים – נפתלי לביא לאו

חזנות

- 22 הרב אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל והחזנות – עקיבא צימרמן
24 יוסף רוזנבלט – החזן ששר עם מלאכי מעלה – מרדכי פרידמן
24 נתגלו 3 כרכי ניגונים של יוסל'ה רוזנבלט ז"ל – כתבה בעיתון "המודיע"

בהגות הדורות

- 25 על כלי נגינה – התלמוד הירושלמי
25 רש"י על שירת גאולים – אריה סטריקובסקי
25 על חוכמת הנגינה – רבי יהודה הלוי
26 ההנאה מן המוסיקה ומיגבלותיה במשנת הרמב"ם – הרב ד"ר אליהו אביעד
27 השירה והנודרת ממנה – רבי יעקב בן אשר
28 ברכה על נגינה? – רבנו בחיי בן אשר
28 פניני נגינה – רבי יהודה החסיד
28 החזנות והמוסיקה במשנתו של הגאון מווילנא – עקיבא צימרמן
29 רמז להשגת המחשבה – רבי משה בן נחמן
29 היגיון בכינור לרבי יהודה מוסקאטו – יוסף ספיבק
30 חברו שירים – רבי אליעזר פאפו
31 נבלי שמים – רבי מאיר ליבוש – המלבי"ם
31 זמרה וזמורה – רבי שמשון רפאל הירש
31 פניני שירה – הרב אברהם יצחק הכהן קוק
32 אז ישיר – הרב יוסף לייב בלוך
32 שוב, שוב אל השירה השורשית – הרב דוד כהן (הנזיר)

חסידות

- 33 גאולת ניגונים והעלאתם – מסכת מקורות
33 על נגינה וריקוד – רבי נחמן מברסלב
34 יבקשוהו בניגון – רבי שמחה בונם מפשיסחא
34 "מחול לצדיקים": תורת הריקוד אצל רבי נחמן מברסלב – פרופ' מיכאל פישביין
37 הפנימיות שבניגון – רבי דב בער בן רבי שניאור זלמן
37 גאולת השיר – רבי יהודה אריה לייב אלטר (בעל ה"שפת אמת")
38 נגינה ותשובה – רבי ישראל ממודז'יץ
38 נגינת הנפש – רבי קלונימוס קלמיש שפירא מפיאסצנה
39 האדמו"ר שניגן בכינור וחדל עם הסתלקות רעייתו – ד"ר יעל לוין

סיפורי ניגונים

- 40 טיש אצל המגיד ממזריץ' – שלמה מיימון
40 מפני שהפסקתי לרקוד – הרב שלמה יוסף זוין

- 40 לפי הריקוד – הרב שלמה יוסף זוין
 41 סיפורי ניגונים – הרב שמואל שטרן
 42 נגינה שהחיייתה צדיק – ד' ל' מקלר
 43 ריקוד של תשובה במסע הרבנים במושבות השומרון והגליל בתרע"ד – רזיאל ממת
 44 בפרד"ס הדביקות וההדבקה – פרופ' מרדכי רוטנברג

בהגות ימינו

- 44 שערי ניגון – הרב רא"ם הכהן
 46 סולם הצלילים – ד"ר דניאל שליט

בספרות

- 48 דוד מנגן – יעקב אורלנד
 48 [דוד שְׁנַעַר אדמוני היה] – רבקה מרים
 48 הקוזאצ'וק של הסבא משפולי – שמשון מלצר
 51 ניגונו של רבי משה לייב מסאסוב – הרב אליהו כיטוב
 52 כנגן המנגן – ש"י עגנון
 53 הסלע מעלה שירה – ש"י עגנון

בהוויה

- 53 בשובה ונחת תנגנו – הרב יובל שרלו
 55 על ניגון ופירוש – הרב יהושע אנגלמן
 56 על מוסיקה ויהדות – ראיון עם אהוד בנאי
 57 מה אני מבקש... לטפני בצליליך – אסף נוה שלום
 58 התחזקנו בניגונים – שי מלכה

הרב שלמה קרליבך = עליו

- 58 ר' שלמה לימדני ניגון – הרב ישראל מאיר לאו
 59 להלחין את המשניות – הרב יוסף בא-גד
 60 והיה כנגן המנגן – יוסק'ה שפירא
 61 מיתת נשיקה – מ"ח ברנד
 61 חשיפה – ניגוני מודז'יץ בביצועו של ר' שלמה – אהובה קרימלובסקי
 61 "ליבוביציזם" לעומת "קרליבכיזם" – פרופ' מרדכי רוטנברג

הרב שלמה קרליבך = מחנו

- 62 האדמו"ר ממודז'יץ לימדני נגן
 62 כתב התקשרות
 63 הקב"ה שר...
 64 ניגונים חדשים יורדים לעולם
 64 העולם מלא מוסיקה

העולם נברא לשם שירה

אותיות דר' עקיבא

אמר הקב"ה:

אפתח לשון פה של כל בני בשר ודם כדי שיהיו מקלסין לפניי בכל יום וממליכין אותי בארבע רוחות העולם, שאלמלא שירה זמרה שהם אומרים לפניי בכל יום לא בראתי את עולמי.

ומניין שלא ברא הקב"ה את העולם אלא בשביל שירה זמרה, שנאמר (תהלים צו): הוד והדר לפניו עוז ותפארת במקדשו, הוד והדר לפניו בשמים, ועוז ותפארת במקדשו בארץ.

ומניין שברא הקב"ה את השמים לעניין שירה, שנאמר (שם יט): השמים מספרים כבוד א-ל.

ומניין שמיום שברא הקב"ה את הארץ אומרת לפניו שירה, שנאמר (ישעיה כד): מכנף הארץ זמירות שמענו צבי לצדיק.

ומניין שאף ימים ונהרות אומרים שירה, שנאמר (תהלים צג): מקולות מים רבים.

ומניין שאף הרים וגבעות אומרים שירה, שנאמר (שם קמח): ההרים וכל גבעות עץ פרי וכל ארזים וגו' יהללו את שם ה' כי נשגב שמו לבדו.

ומניין שכל סדרי בראשית אומרים שירה, שנאמר (שם קיג): ממזרח שמש עד מבואו...

ומניין שאף אדם הראשון פתח פיו בשירה, שנאמר (שם צב): טוב להודות לה' ולזמר לשמך עליון.

טוב להודות לה' בארץ מתוך בני אדם.

ולזמר לשמך עליון בשמי מרום בתוך מלאכי השרת.

על טעמי המקרא

הרב מרדכי ברזיל

הכול תלוי במזל ואפילו ספר תורה שבהיכל. כמעט אין להבין בשל מה כה עלתה לה תורת הנגינות. תורה זו – כולה חוכמה והיגיון, ועם זה – כולה פיוט ושירה, כלליה ברורים ומוצקים, המתאשרים בכל מקום, כמעט ללא חריגים. בניגוד לשאר ענפי הדקדוק, כמעט ואין

היא גוזרת גזרות שאין אנחנו רשאים להרהר אחריהם ואין משפטיה תלויים בהתפתחות הלשון שנתיבותיה הראשונים נעלמים מאתנו – ושוב אין לנו בהם אלא השערות.

... והלב מתמלא גאון, שהרי תורה זו – אין משלה לכל אומה ולשון; שלא כדיבור, המשותף לנו עם כל אומות העולם, הרי הדעה והטעם – לנו הם, נחלת האומה לגאון ולתפארת. ואם הראשונים האריכו בדברי שבח, אף אנו נוסיף עליהם. ותמיהה גדולה בפינו, אם כל בר בי רב וכל תינוק דבית רבן יכול בימינו לפלפל בסברה על דגש ועל שווא נע, פועל ועל שם, כיצד זה נשכחה מתוכנו היצירה הגדולה שכולה על טהרת הקודש, שכולה שלנו, שאין כמותה ראויה שיטפחו אותה ושילמדו אותה, שישאו ויתנו בה בבתי הספר ובבתי המדרש!

המעין א, תשי"ג

זדר פ'סוק טעמים

הרב מרדכי ברזיל

טעמי המקרא הם סימנים, המורים לקורא את נגינת פסוקי המקרא. כי הקורא – בציבור וגם ביחיד – איננו קורא את הפסוקים, כדרך שהוא קורא מתוך ספר של חול; אלא הוא קורא בנעימה ובניגון וכך מעריב על פיו את דברי תורת ה'?

הנעימה שהיו קוראים בה את פסוקי המקרא לא הייתה בתחילה מסומנת בגופו של המקרא. שהרי נוסח המקרא כלל בראשונה רק את האותיות בלבד – בלא ניקוד ובלא טעמים. ואילו התנועות היו נקראות על פי מסורת חיה, שהועברה מדור לדור. וכעין זה גם הנעימה, שהייתה מלווה את הפסוקים. גם היא הייתה מקובלת בבתי כנסיות ובבתי מדרשות והועברה מדור לדור כתורה שבעל פה; עד שבאו חכמי המסורה וכתבו את מה שנמסר להם כתורה שבעל פה. הם קבעו סימנים לתנועות וכך יצרו את מערכת הניקוד; והם קבעו סימנים גם לניגון וכך יצרו את מערכת הטעמים.

נגינה זו של טעמי המקרא איננה תלויה כלל בתוכנם המיוחד של ספרי המקרא ופסוקיהם. מנגינה אחת

² השווה מגילה לב ע"א: כל הקורא בלי נעימה ושונה בלא זמרה עליו הכתוב אומר "וגם אני נתתי להם חוקים לא טובים" (יחזקאל כ, כה).

¹ ושום שכל – אלו הטעמים (בראשית רבה לו)

ורכילות, ותזכני להעלות ולתקן כל פגמי האמונה על ידי השמחה והריקודין דקדושה.

ליקוטי תפילות ח"ב

רבש"ע, שומרנו והצילנו שלא נִמְשָׁךְ כלל אחרי ניגונים של יללה ועצבות שמזמרין הרשעים. שומרנו והצילנו מהם, כי אתה יודע כמה וכמה קלקולים ופגמים הם גורמים על ידי הניגונים שלהם.

זַכְנוּ לְשִׁמְחַת נפשנו בניגונים זמירות של שמחה הממשיכים את הלב אליך, לתורתך ולצדיקיך, ועוזרנו בכוח הצדיקים האמיתיים שנזכה להעלות כל אלו הניגונים של הרשעים ולהופכם לשמחה כשנזמר אותם בשבת קודם, וזכות השבת קודש תגן עלינו שלא יהיה להם שום כוח להמשיך עצבות ויגון חס ושלוש, אלא נזכה לבררם, להעלותם ולהופכם מיגון ואנחה לששון ולשמחה.

ואזכה לעורר ולגלות תמיד כל העשרה מיני נגינה, ותזכני לשמוע ממנגן כשר וטוב ניגונים דקדושה הנמשכים מכינור של דוד באופן שיתבררו על ידי המנגן רוח נבואה ורוח הקודש מרוח נכאה ומרוח רעה, עד שנזכה להיות בשמחה תמיד. ונזכה לשוב אליך בתשובה שלימה ובלב נשבר הבא מתוך שמחה וניגון דקדושה, עד שאזכה לפרש כל שיחתי לפניך בכל לב ונפש ובבכייה גדולה מתוך שמחה. ואזכה לעורר עצמי תמיד לשמחה גדולה, בפרט בשבתות וימים טובים.

ועל ידי הריקודין בהתלהבות הלב דקדושה על ידי יין המשמח, אזכה ברחמיך להמתיק ולבטל כל הדינים הנאחזין בְּעַקְבֵי וּבְכַנְלֵי.

שם, ח"א מ"א

ואזכה לשאוב ולהמשיך לתוך ליבי את רוח הקודש של צדיקי אמת, שיהיה נמשך הרוח הקודש הזה לתוך ידי ורגליי, עד שאזכה לגלות ולהאיר הארת הידיים והרגליים, שתתפשט השמחה הקדושה לתוך ידי ורגליי עד שאזכה להמחאת כף וריקודין דקדושה, באופן שנזכה להמתיק דינים מעלינו ומעל כל עמך בית ישראל.

שם, י

לרשימות הערים של ספר יהושע ולנבואות התוכחה של ספר ישעיהו.

ונמצינו למדים מכאן: המוסיקה של טעמי המקרא לא באה לבטא את תוכנו המיוחד של פסוק זה או אחר. אין היא מבטאת את הצער או את השמחה העולה מתוך הפסוקים; אף אין היא נותנת ביטוי לרגש הרוממות, הממלא את לב האדם בשעת קריאת פסוקים "נשגבים"; אלא היפוכו של דבר: זו מוסיקה המשווה את כל פסוקי המקרא, ואיננה מבדילה בין "נשגב" לבין "שגרת". כי כל פסוק הכתוב בתורה הוא דבר ה': "ותמנע הייתה פילגש" לא פחות מאשר "בראשית ברא א-לוהים". ודווקא עובדה זו של הערך השווה של כל פסוקי המקרא - שכולם מוצא פי ה' - היא הבאה לידי ביטוי על ידי מנגינת הטעמים. זו היא אפוא המשמעות המוסיקלית של הנגינה המלווה את פסוקי המקרא: היא באה לבטא - לא את תוכנו וערכו המיוחד של כל פסוק - אלא את תוכנו וערכו של המקרא כולו. היא נותנת ביטוי לרגשותיו של אדם, הבא ללמוד את תורת ה' - מתוך אימה ורתת וגם מתוך שמחה של מצווה. ורגש זה יפעם בלב הקורא בכל ספר ובכל פסוק; ולפיכך בנגינה אחת הוא יקרא את כל הפסוקים, ובה יבטא את יחסו למקרא ולקדושתו. ויחס זה של הקורא אל המקרא - הוא התוכן המוסיקלי של נגינת הטעמים.

טעמי המקרא בכ"א ספרים ובספרי אמ"ת, הוצאת "חורב" ירושלים, תש"ו, עמ' 3-5

תפילות על נגינה וריקוד רבי נתן שטרנהרץ

אדון השמחה והחדוה, אשר עוז וחדוה במקומך, ואין עצבות לפניך כלל. עוזרני והושיעני ברחמיך הרבים שאזכה לשמח את עצמי בכל עת תמיד ותלמדני דעת, ודרך עצה תודיעני, באופן שאזכה להתגבר על היגון והאנחה והעצבות ואזכה לחזק את עצמי בשמחה גדולה כל כך עד שתגיע השמחה לרגליי, שאזכה לְכַדּוּ מחמת שמחה. ובפרט בשבתות ה' ובמועדי ה' מקראי קודש ובחנוכה ופורים ובשאר שמחות של מצוה, ואזכה לעסוק בתורה ולעשות כל המצוות בשמחה גדולה כל כך עד שהשמחה תגיע עד רגליי, ואזכה להעלות את הַכְּנָלִין למעלה. ואזכה על ידי השמחה והריקודין לתקן פגם דיבורים רעים של לשון הרע

אבות הדורות

הגיע זמני לומר שירה

הרב יעקב משה חרל"פ

"ויאמר שלחני כי עלה השחר" (בראשית לב, כז)

בגמרא (חולין צא, ע"ב): "אמר לו: מלאך אני, ומיום שנבראתי לא הגיע זמני לומר שירה עד עכשיו".

כל התפקיד של שרו של עשיו היה שיעקב ינצח אותו, וכשנתמלא תפקיד זה במלואו, בא לידי תכליתו ורק אז הגיע זמנו לומר שירה.

נימוקי המקראות עמ' צב

שירת המלאך

הרב אליהו דסלר

בשעה שיעקב אבינו ניצח את המלאך שנאבק עמו, שרו של עשיו שהוא השטן, אמר לו המלאך: "שלחני כי עלה השחר". ומובא במסכת חולין (צא), "אמר: אני מלאך, ומיום שנבראתי לא הגיע זמני לומר שירה עד עכשיו".

הביאור הוא: נברא מגיע למדרגת שירה בשעה שבא לשלימות תכליתו, (כישאל על הים, שבאו אז לידי ההשגות העליונות בהכרת הבורא), לכן בשעה שיעקב ניצח את השטן, מילא הלה את שליחותו, שהיא לשמש לצדיק אמצעי לעלייה, על ידי שגובר עליו בבחירתו הטובה, בזה בא השטן לידי שלימותו, ואז הגיע זמנו לומר שירה.

מכתב מאליהו חלק ג, עמוד קנב

ישראל, שיר-אל

נעם לוגסי

בעלות השחר, נכנעים העליונים, נענע מלאכו של עשיו לפני יעקב:

אמר ליה: מלאך אני ומיום שנבראתי לא הגיע זמני לומר שירה עד עכשיו... 'וישר אל מלאך ויוכל, יעקב נעשה שר למלאך'.

דומה שלראשונה ניתנת שירתו של מלאך בידי אדם, וכוחם של תחתונים הוא המושל בשירה של מעלה. נראה כי זהו הסוד הנרמז בשם אשר מתברך בו יעקב מפי המלאך 'ישראל', או כלשונו של הזוהר הקדוש: 'ישראל – שיר א-ל'. שמו החדש של יעקב מנציח בהדר את מעמדו הרם, מושל בשירה של מעלה, קודם לשירתם של מלאכים.

מדוע זהו שכרו של יעקב אבינו בהתמודדו עם שרו של עשיו? מדוע דווקא מעשה זה הוא המעשה המזכה את יעקב בשמו החדש, 'ישראל', המושל בשירה של מעלה, ומתנשא בשירתו על גבה?

נראה, כי התשובה לשאלה זו נעוצה ביכולתו של יעקב להתמודד עם שרו של עשיו, לאורך כל לילם של מלכויות, ולהמשיך ולאחוז בו בתוקפו עד עלות השחר, תוך שהוא פצוע וחבול, הוא הוא סוד שירה שלמטה, שירתם של ישראל.

שירת כל חי, פרקי ניגון, מדרש חיכרון, בית ועד לתורה, עתניאל

משה, אהרון ומרים ניגנו לפניו

הרב שמואל שטרן

הגמרא במסכת סוטה (דף ל) אומרת על הפסוק (תהלים סח, כז) "קדמו שרים אחר נוגנים בתוך עלמות תופפות במקהלות ברכו א-לוהים ה' ממקור ישראל", כי פסוק זה מדבר על "המקהלות של שירת הים". והגדיל לפרש התרגום "אקדימו ואמרו שירתא בתר משה ואהרון דמנגנין קדמיהון במצע נְשִׁיאָ (נשים) צדיקיא די עם מרים מתופפין". פירוש, שהקדימו ואמרו שירה אחר משה ואהרון שהיו מנגנים לפניו. נמצא כי בים לא שרו בפה בלבד, אלא ניגנו בכלי שיר בפועל, חמרה זו נתלוותה לנבואה ורוח הקודש שנתעלו בהם בים.

שיר בינה, ירושלים, תשנ"ד, עמ' ד

משה רבנו, השלם בבני אדם, כמנגן

רבי יהודה מוסקאטו

ממרום שבתו השגיח הבורא יתברך להמציא איש אחד שלם בתכלית, משה איש הא-לוהים, שהושלמו

² זוהר חדש ב, שה"ש ה, ע"ב.

¹ ילקוט שמעוני, וישלח רמז קלג.

ואחריו כל ישרי לב בלכתם ילכו להידמות אליו כפי כוחם.

נפוצות יהודה, הדרוש הראשון, מהדורת ספיבק, "מדרשי מוסיקה", הגיגי גבעה ב, תשנ"ו

הגבהים של שירת משה וריקוד מרים

רבי קלונימוס קלמן הלוי עפשטיין

"ותקח מרים הנביאה אחות אהרן את התוף בידה, ותצאנה כל הנשים אחריה בתופים ובמחולות, ותען להם מרים: שירו לה' כי גאה!" (שמות טו, כ) ונראה לרמז בזה על פי מה שמובא בגמרא (תענית ל, ע"ב) "עתידי הקב"ה לעשות מחול לצדיקים, והוא יושב ביניהם, וכל אחד מראה באצבעו, זה ה' קוינו לו, ופירש רש"י: מחול = סביב.

ולהבין הדבר נראה דהנה כשעלה ברצונו של ה' לברוא את העולם צימצם א-לוהותו יתברך שמו ונעשה עיגול ואחר כך ברא את העולמות בקו הישר, וכל העולמות ממשיכין א-לוהותו יתברך שמו בשוה, עד שנתגשם העולם ונעשה 'צמצום' דהיינו בעולם העליון צימצם א-לוהותו מעט, ובעולם התחתון ממנו צימצם יותר, וכל הברואים הם בבחינת זכר ונקבה בחינת משפיע ומקבל, כי העולם היותר גבוה משפיע לעולם התחתון ממנו, וכן הקטן צריך לְגָדוֹל ללמוד ממנו, אבל לעתיד יתקן כל אחד חלק נשמתו עד שורשו, ויעלו הניצוצין הקדושים, ויפיע אז אור בהירות א-לוהותו בכל העולמות ויהיה העיגול והקו שוה, ולא יהיה אז בחינת זכר ונקבה כי כולם בשוה ישיגו אור

א-לוהותו יתברך שמו כמו בדבר עגול שאין ראש וסוף, ולא יצטרך עוד שום אחד ללמוד מחבירו. אז ישיגו כולם מאור הבהירות א-לוהותו בשוה.

זה כוונת הקפות שאנו מקיפין בהושענא רבה ובשמיני עצרת, להמשיך על ידי הקפות את אור העליון אשר אין שם בחינת זכר ונקבה, וזאת הייתה כוונת מרים הנביאה שהוציאה כל הנשים אחריה ועשתה עמהן הקפות, בסוד נקבה תסובב גבר, כדי להמשיך אור עליון. ולכן אמר משה, "אשירה לה" מפני שמשה אמר בבחינת זכר ונקבה שלא הופיע עדיין אור הבהירות העליון, לכן אמרו "אשירה", שעדיין לא השיגו באופן מושלם השגת א-לוהות, לכן אמרו לשון עתיד,

בו ערכי המוסיקה כי זה שמו אשר יקראו מוכיח עליו להיות שם משה קרוב ללשון מוטה' שעניינו שיר מעולה וחשוב שממנו נגזר שם מוסיקה ומזה גם כן יקראו מוסי' ובלשון קדמונים מוסי - הכוחות שייחסו להם מגוי על השיר כמוזכר. עוד אמרו קצת כי שם מוסיקה נגזר מלשון מוייס שרצה לומר, מים בלשון מצרים כי לדעתם חוכמת המוסיקה הייתה ראשית המצאתה אצל המים.

הלא זה משה האיש אשר להיות הכינור שלו נערך לעולם ביחס נפלא ומנגן בו בפועל לא היה צריך בנבואתו לעורר ערכי ניגוני נפשו במוסיקה חיצונית כשאר הנביאים³ כי לעולם היה מוכן אל מול מעלת קבלת הרוח העליון. וכך הם דברי הרמב"ם ז"ל לזונו כל הנביאים אינם מתנבאים כל עת שירצו כמו שאמר אלישע קחו לי מנגן... ולפניהם תוף וחליל וכינור והמה מתנבאים ומשה רבנו עליו השלום כל זמן שירצה.

וצדיק וישר הוא שהשלם הזה אשר גבר באחיו בשלימות המוסיקה חפץ ה' בידו יצלח להורות דרך תיקון השיר הראוי לשומרו בניגון הכינור הנפשי והיא דרך אמונה בתורת ה' תמימה היא השירה נאותה לחבר אל הנעת טורי הכנור להוציא ממנו קולות נערכים בנעימה רבה, שעם היות שבע החוכמות המפורסמות יחשבו גם הם שירים נערכים ומיוסדים על אדני יחסי המוסיקה וכמאמר הכתוב חוכמות בחוץ תרונה.⁴

התורה היא שירה

על כן הוצרכנו לשירה יותר נאותה והיא האמונה והתורה הא-לוהית הנקראת שירה.⁵ וזה היום (שמחת תורה) נגילה ונשמחה הורגלנו להזכיר בו שלימות משה ופטירתו להשיב אל לבנו עניין השירה המושפעת באמצעותו השכל וידוע כי הוא בעל המוסיקה השלימה

¹ מוזה.

² ריבוי של מוזה באיטלקית, מוהי או מוסי.

³ משה לא זקוק לגירוי מוסיקלי חיצוני כדי להתנבא, וזאת בניגוד לאלישע.

⁴ חשיבות המוסיקה מוצגת כאן בשני מישורים. האחד, כהמשך למה שנאמר קודם לכן בקשר לכינורו הנפשי של משה "דרך אמונה בתורת ה'". ואילו השני מביא את המוסיקה כאחת מ"שבע החוכמות". הפסוק ממשלי א, כ יוצר קשר בין המקרא לשבע החוכמות החיצוניות.

⁵ שירה היא מוסיקה ושירה היא גם התורה הא-לוהית ומכאן, תורה היא מוסיקה.

כשאשיג אז אשיר, אבל מרים המשיכה בהקפתה אור עליון, והשיגו אז אשר אין אפשר להשיג יותר, לכן אמרה: "שירי" – עתה, שהשגתן בדרגה גבוהה ביותר ובוזה המשיכה אור עליון.

הקטע שוכתב ממאור ושמש, שמות טו, כא, ד"ה עוד על פסוק.

ריקודן של הנשים

רבי שמואל בורנשטיין מסוכטשוב

מובא במכילתא: ר' יוסי הגלילי אומר: אילו אמרו ישראל על הים 'ה' מלך לעולם ועד' לא היה אומה ולשון שולטת בהן לעולם, אלא אמרו 'ה' ימלוך' לעתיד לבוא. וזה העניין דכתיב "ותקח מרים הנביאה את התוף", פירש"י "מובטחות היו צדקניות שבדור, והוציאו תופים ממצרים". וקשה, למה לא יצאו הצדיקים בתופים שהתקינו להם? אך הצדיקים היו סוברים שאחר יציאת מצרים יזכו לקבל לוחות ראשונות, והיה חירות ממלאך המוות ומיצר הרע והתקינו להם תופים ומחולות ביציאת מצרים, אך כיוון שזרח בפיהם רוח הקודש וסיימו השירה "ה' ימלוך לעולם ועד". ידעו שעדיין לא הגיע הזמן, לא יצאו עוד בתופים ומחולות. אך הצדקניות שבדור לא קילקלו בעגל, ולכן יצאו כל הנשים אחריה בתופים ומחולות.

שם משמואל (פסח נג)

קדמת השיר – שירי דוד המלך

הרב יעקב משה חרל"פ

א. דברי שירה צריכים להתבאר דווקא דרך צלחת השיר, לא בדרך יגיעה להתייגע למצוא פירוש ודרך להביאור, כל יגיעה פוסלת בשיר, וכן כל ביאור של דרך רמז הרי זה יציאה מגדרי השיר. בשיר צריך שהכל יהיה כתוב בו, בל יחסר מאומה, ואם אומנם כל שיר נתקבץ מהרבה דברים ארוכים שבהתקבצותם והשראתם על המשורר צלחה עליו רוח השיר וישורר, וצריך שכל זה יצלח גם על מבאר את השיר, וישיג על מה המילים ירמזו, ויותר נוח שכל מה שנאמר ברמז יישאר ברמז. אף גם זה ממגמת המבאר שיצלח עליו רוח השיר ולהתקרב להמעמד של המשורר, באיזה מגע כל שהוא, שאז נפש המשורר מאירה בנפש המתדבק ומתקרב אליו, ולהיות שרוח השיר הקודש לא ינוח ולא יצלח על מי שהוא זולת בזמן התקדשותו והיטהרותו, ורק אז כשמתדבק בא-לוהים חיים

ובעבדיו הנאמנים ובייחוד באהבת איתן של כללות ישראל עם קדושו, רק אז ינוח עליו אור ה' ויזכה לנגוע בקצה המיטה של השירה הקדושה.

ועוד זאת רוח השיר הצולח על המבאר צריך שיחול אמצעות דברי המשורר שאם יהיה יונק את שירתו ורוחו דרך דברי קודש של אִמְרֵי המשורר, איננו אלא מלביש את שירתו בשירת המשורר, ולא זה דרך המידה של מבאר ומפרש.

ב. ההבדל בין שירי חול לשירי קודש, – שירי חול באים מלמטה למעלה, מסתכלים על מה שלמטה וגומרים את השירה עליהם, לא כן שירי קודש, שהם באים דווקא מלמעלה למטה, מתוך מה שלמעלה אנו שרים את השיר על מה שלמטה, באופן שצלחת השיר של הקודש באה דווקא דרך הופעה ממרום, וההתעוררות להופעה צריכה שתבוא דרך דברי אִמְרֵי המשורר הקדוש אבי כל בעלי רוח הקודש והופעת מרום.

כשם שהתורה היא השירה היותר עליונה והיותר נשגבה בהווייה כולה, והיא היא שירת אמת, כן ישראל הם השירה של ההווייה כולה, ואמרי המשורר הם בעיקר לגלות שירתן של ישראל, בין בזמן שמחתם ובין בזמן תוגתם, ומי שאינו חדר באהבת קודש אמת לישראל עם קדושו, לא יכול לחדור בעמקי השיר של המשורר, ומתוך מסירות קודש לישראל ולאהבתם, ההופעה מתגלית והשיר צולח.

ג. התגלות של שירת קודש היא כך, מתחילה מתנוצץ רצון להשגת וצלחת השיר, ואח"כ מרגישים דחיפה פנימית להגשימם באותיות ובכתב.

ד. שונים המה שירי דוד המלך משאר שירי קודש. דוד, אבי ואדון כל בעלי רוח הקודש, בערך משה רבינו בנבואה שהיה אדון כל הנביאים, זה בנבואה, זה ברוח הקודש וכשם שבנבואת משה אין שום מילה שאיננה משמים, כן כל שירי דוד כולם בהופעת רוח קודשו העולה על כל בעלי רוח הקודש, ולא ככל המשוררים שנפלה עליהם נקודה אחת והם מרחיבים אותה, במילוליהם. שירי דוד אינם כן, כל מילה ומילה נאמרה בהופעת רוח הקודש המלאה, המיוחסת רק לדוד.

בעזה"י (יב תמוז תרפ"ו) ג אלול תשי"א

נכלל ב"נעים זמירות ישראל" לר' יצחק גרשטנקורן, עמ' שנה-שנו.

מנגינתו של דוד

הרב יעקב יחיאל ויינברג

אמר ר' אחא בר ביזנא אמר ר' שמעון חסידא: כינור היה תלוי למעלה ממיטתו של דוד, וכיוון שהגיע חצות לילה באה רוח צפונית ונושבת בו ומנגן מאליו, מייד היה עומד ועוסק בתורה עד שעלה עמוד השחר (ברכות ג, ע"ב).

כל חיי דוד היו מנגינה אחת נפלאה ובלתי פוסקת. הכל בתוכו ומסביבו מלא היה יופי והתאמה כצלילי הכינור שמשתפכים ומתמזגים להרמוניה אחת. במרכז כל מעשיו, תנועותיו ומחשבותיו עמד רעיון אחד הרמוני והוא השליט על הכל. לו היו נשמעים, נכנעים ומשתעבדים עד שלא היה במעשיו אף דבר אחד מקרי בלבד שבא כאונס מן החוץ, אלא הכל נבע ויצא בהכרח מבפנים ועל הכל היה חופף אור ההכרה הפנימית. הכל היה טבעי וחלק בלתי נפרד מהווייתו דוגמת המוסיקה. פילוסופי יוון הקדמונים ראו בשירה ניצוץ א-לוהי, חלק אלוה ממעל המתבטא בטבע, בה חזו פרינציפיון של חוק א-לוהי שהתלבש בלבוש הגשמיות והטבע. לפי דעת פיתגורס מהות הישות מתבטאת במספר ובמידה, ואין הכוונה למספרים ומידות מופשטים ויבשים שבתורת החשבון שהם בחינת גופות מתים שאין בהם רוח חיים ובריות צללים [1] לעומת המספרים והמידות האמיתיים המתגלים בהוויית המוסיקה. בצלילי השירה עלי כינור – המספרים והמידות מתגלים במהותם האמיתית כיצורים חיים צובאים על חוקי הסדר ויוצרים את ההרמוניה העליונה.

בגלות אבד לנו רגש ההרמוניה שבחיים. גם היהודי שמשכים בבוקר לעבודת הבורא נעור וקם מתוך שברון ואנחת לב ועננה כבדה מלווה אותו בדרכו. לא כן דוד, סמל החירות הקדושה בישראל. אעפ"י ששעות שנתו רק ספורות היו לא חש בקומו לפנות בוקר את העייפות המדכאת את נפש היהודי בגלות. כארי התעורר וקם מלא כוח עלומים והתלהבות לעבודת קונו ותכונת נפשו זו התגלתה ביתר עוז חוהר ברגעי עלות עמוד השחר בשעה שהעולם מתחדש ומלא חרדת קודש. "חצות לילה אקום להודות לך על משפטי צדקך" (תהלים קיט, סב). כזה היה דוד: כינור מעיר בבוקר, צלילי כינור מלווים את מעשיו הכבירים במשך כל היום ובעלותו בלילה על משכבו

הוא סוקר ומביט מתוך קורת רוח את מלאכת היום שהלך. עבודה ספוגת שירת הצלילים של כינור עשה, ומתוך לב בוטח הוא נרדם ובחלומו אוזנו מקשבת רב קשב לצלילי הכינור של יום בא ועינו צופייה במפעלי ההצלחה של יום מחר.

כתבי הרב ויינברג, ח"ב, מהדורת מלך שפירא, סקרנטון, תשס"ג עמ' קפב-ג

דוד והצפרדע

הזוהר הקדוש

"ה' לא גבה לבי ולא רמו עיני." מקרא זה אמר דוד בשעה שהיה הולך על חוף הנהר ואמר: ריבוננו של עולם, כלום היה אדם בעולם שיודה וישבח לאדונו כמוני, נזדמנה לו צפרדע, אמרה לו: דוד, אל תתגאה... שאני משבחת ומזמרת לילה ויום בלי הפסק. באותה שעה אמר דוד: ה' לא גבה לבי ולא רמו עיני.

פנחס, שפ

דוד והצפרדע

רבי יהודה החסידי

אמרו על דוד המלך בשעה שסיים ספר תהלים זחה דעתו עליו, אמר לפניו: ריבוננו של עולם כלום יש דבר בעולם שאמר שירה כמותי?

נזדמנה לו צפרדע אחת אמרה לו: אל תזוח דעתך עליך שאני אומרת שירה יותר ממך, ועל כל שירה ושירה שאני אומרת אני ממשלת עליה שלושת אלפים משל, שנאמר 'ידבר שלשת אלפים משל ויהי שירו חמשה ואלף'.

ספר חסידים

תיאורי דוד המלך באמנות

סוזן נשמן-פריימן*

הדמות של דוד המלך היא מאוד פופולארית באמנויות, הן באמנות הכללית והן באמנות היהודית. בסקירה זו נתייחס לדוד המלך כמנגן בנבל.

התיאור המוקדם ביותר של דוד נמצא בבית הכנסת

* סוזן נשמן-פריימן היא מרצה לתולדות האמנות במכללת אמונה בירושלים. המאמר מתפרסם כאן לראשונה.

דוד המשורר והמנגן מתואר במכלול רוטשילד, כתב יד מפואר מצפון איטליה (אוסף מוזיאון ישראל IM 180/51) המתוארך לשנים 1450–1480. הספר פותח עם תיאור עדין של דוד הזקן עם כתר לראשו, מנגן בשדה מוקף חיות. מתקופת המצאת הדפוס והלאה, הדמות של דוד תופיע בהרבה ספרים מודפסים. בשנת 1526 מופיע דוד בהגדת פראג. בהגדת וונציה משנת 1609 דוד מופיע עם הנבל ביד בכמה עמודים, תמיד מול בנו שלמה. (ראה תמונה 1). ציור נוסף מפורסם של דוד מופיע בהגדת אמסטרדם משנת 1695 (ראה תמונה 2). האמן, גר צדק בשם אברהם בר יעקב, נטל בייבל מודפס ומאייר באמסטרדם משנת 1659 וסיגל את הציורים לצרכים יהודיים. תיאור זה מופיע מיד לאחר אמירת "שפוך חמתך". בתמונה כורע דוד על ברכיו, ספר התהילים פתוח לפניו והנבל על ידו.

המלך דוד ממשיך להיות דמות פופולארית באומנויות עד העת המודרנית. בשנת 1966 הזמינה הכנסת עיצוב טרקלין שלם מן האמן מרק שאגאל. אולם זה משמש מקום לקבלות פנים. לאולם זה שאגאל עיצב פסיפסים וגם שלושה שטיחי קיר ענקיים, בצורת טריפטיכון. דוד מופיע בשניים מן השטיחים, מחזיק בנבל. ביצירות אלו מסמל דוד גם את היווסדה של ירושלים וגם נצחיותו של עם ישראל.

הדמות רבת הפנים של דוד, המלך הלוחם, המשורר והמנגן, תמשיך לתת השראה לאמנים לשנים רבות. "דוד מלך ישראל חי וקיים".

ברש משה: דוד המלך באמנות, ערך מיכאל לוי (אקדמון, ירושלים, תשמ"ד)

Weitzmann, Kurt and Herbert Kessler, *The Frescoes of the Dura Synagogue and Christian Art*, Dumbarton Oaks, 1990

www.knesset.gov.il

של דורה אירופוס. העיר דורה שוכנת בסוריה של היום ונהרסה כליל בשנת 256 לספירה הנוכחית. בית כנסת זה נחשף בחפירות ארכיאולוגיות בשנת 1932. קירות בית הכנסת מכוסות בציורי קיר המתארים ובצורה מרתקת סצנות מן התנ"ך, ואף תיאורים ממדרשים נדירים. הקירות המקוריים מוצגים במוזיאון הלאומי בדמשק והעתקם, באוניברסיטת ייל בארה"ב. ביניהם תיאור של המשחת דוד על ידי שמואל, (שמואל א: טז, יג), דוד עם שאול במִדְבָר-זִיף (שמואל א: כו, ב-כה), וכמלך ישראל (שמואל ב: ה, א-ה). שני התיאורים האחרונים לא נשמרו בצורה טובה והפענוח של הסצנות נעשה על פי שחזורים ורישומים מתקופת החפירות. בפנל האחרון, הנמצא מעל גומחת ארון הקודש, מופיע דוד עם הנבל כשמסביבו נראות חיות.

הדמות של דוד כמנגן בנבל מופיעה גם ברצפת פסיפס של בית הכנסת בעזה המתוארך ל 508/9 לספירה הנוכחית. פסיפס זה נחשף בשנת 1965. לאחר גילוי הוא ניזוק בכוונה ובשנות ה-90 שוחזר במעבדות מוזיאון ישראל. עד לאחרונה היה מוצג שיחזור זה באגף העתיקות של המוזיאון. שני התיאורים הללו של דוד כמנגן, הן מדורה אירופוס והן מעזה, הושפעו מתיאורי דמות מן המיתולוגיה היוונית, דמותו של אורפיוס, המשורר האגדי שנודע בזכות שירתו ונגינתו בנבל. אורפיוס היה מכשף חיות טורפות. לכן תיאוריו כמנגן מלווים עם תיאורי חיות. בציור קיר מדורה אירופוס ובפסיפס מעזה הועברה תכונה זו לדוד המלך, שגם הוא מתואר מנגן עם חיות בסביבתו מעין חזון ישעיהו: "וגר זאב עם כבש" (ישעיהו יא, ו). אולי העובדה שהמשיח הוא נצר לדוד, מסבירה את המיזוג בין שני התיאורים היוזאליים.

תמונה 2

תמונה 1

הלכה ומנהג

ברכת הלבנה - הדר וריקוד

רבי יוסף קארו ורבי משה איסרליש

ר"י קארו: אין מברכין על הירח אלא במוצאי שבת כשהוא מבושם ובגדיו נאים.

ר"מ איסרליש: ובמוצאי יוה"כ מקדשין אותה, דאז שורין בשמחה אבל לא במוצאי ט' באב או שאר תענית.

ר"י קארו: ותולה עיניו ומיישר רגליו ומברך ואומר שלוש פעמים: סימן טוב תהיה לכל ישראל ברוך יוצרך...

ר"מ איסרליש: ורוקד שלוש פעמים כנגדה ואומר: כשם שאני רוקד כו' ויאמר לחברו שלוש פעמים: "שלום עליך", ונוהגים לומר: "דוד מלך ישראל חי וקיים", שמלכותו נמשל ללבנה ועתיד להתחדש כמותה וכנסת ישראל תחזור להתדבק בבעלה שהוא הקב"ה, דוגמת הלבנה המתחדשת עם החמה שנאמר: "שמש ומגן ה'" (תהלים פד, יב) ולכך עושין שמחות ורוקדין בקידוש החודש דוגמת שמחת נישואין.

שולחן ערוך, אורח חיים תכ"ו

הוצאת כתובים, ירושלים, תשנ"ה, ערך צבי פרייזלר

תשובה לשאלת עוגב בבית הכנסת

הרב בן ציון חי עוזיאל

מציון עיר הא-לוהים סלה יצו ה' ברכתו לראש אלופי ישורון

ועד עדת הספרדים בעיר בואינוס איירס ה' עליהם יחיו, אמן.

אחים ואדונים יקרים!

שמעתי ויחדר לבי על מנהג מוזר מאד שהוכנס עוגב בבית הכנסת שלכם.

וכן כתב מרן החתם סופר ז"ל, לנגן בבית הכנסת בכינור ועוגב הוא מנוע ממה שנאמר: איך נשיר את שיר ה' על אדמת נכר, כי אם הותר לשמחת חתן וכלה

לשמח לב עגומי הגלות, אבל במקדש מעט אין נכון להראות שמחה לפניו כעין שמחת ציון, כי אין שמחה ואין שחוק לפניו יתברך שמו וכו'. (חתם סופר ח' חו"מ סימן קצב).

אין להתיר לשיר בכלי זמרה בבית הכנסת בשעת התפלה, כי התפילות צריכות להיאמר בגילה שיש בה רעדה ולא בשמחה של כלי זמרה.

אף המתירים לסדר חופה בביהכ"ל לא התירו לעשותה בעוגב. ולא עוד אלא שאסרו להביא כל כלי זמר בבית הכנסת בכל גבוליו. (עיין שדי חמד למרן גאון הדור חיים חזקיהו מדיני זצוק"ל, מערכת חתן וכלה חופה ב: ד"ה והנה עתה).

ועתה אחי יקרים ואהובים הנני מבקש אתכם בכל לשון בקשה ותחינה לאמור: הסירו את העוגב הנכר הזה מכל גבולי בית הכנסת שלא יראה ולא ימצא בו כלל וכלל. ולא תחללו את קדושת בית הכנסת בכלי שיר זה שהוא זמורת זר בבית ישראל.

ועיניכם תחזינה בייעוד הגאולה מפי נביא קודשו כאמור: כי ניחם ה' ציון ניחם כל חרבותיה וישם מדברה כעדן וערבתה כגן ה' ששון ושמחה ימצא בה תודה וקול זמרה.

בן ציון מאיר חי עוזיאל

הראשון לציון, הרב הראשי לארץ ישראל

עפ"י עזרא ברנע, דוכן יג, תשנ"א עמ' 63-65

קידוש לבנה אצל רבי ישראל מרוז'ן

יצחק בר לווינזון (ריב"ל)

וילכו העם והרב בראשון בראש כולם החוצה, ולפניהם המנגנים בכלי שיר (הקאפעליע) של הרב, י"ב אנשים בחצוצרות וכינורות, נבלים ותופים ומצילתיים, ובצלצלי שמע, ובחלילים... עתה כרוז קורא בחייל מהרב: מנגנים בכלי שיר! ומובילים את הרב והעם עקב בצד אגודל בזמר ובניגון של מארש אל הבית של הרב, ומשם לחדר הנקרא חדר של משיח. והוא חדר נפלא מאד, ויש בו הרבה כלי יקרים... וקורא הרב בקול גדול: זמרו ניגונו חדש לכבוד משיח לאל עליון, לכבוד בן דוד שבא פה עם אליהו המבשר.

עמק רפאים, אדעסא, תרכ"ז-תרכ"ח, עמ' 138-139 עפ"י דוד אסף, דרך המלכות, עמ' 159, מרכז שזר, ירושלים תשנ"ז

הערת העורך: קטע זה נכתב כסאטירה אנטי-חסידיית. אך בין השורות ניתן לחוש כיצד העניק אותו אדמו"ר משמעות למצווה זו.

קבלת שבת בזמרה

פרופ' ראובן קימלמן

המדורשים שמתארים כיצד ישב לו הקדוש ברוך הוא ביום השביעי בכיסא של שמחה והעביר לפניו כל מיני שרים 'היו כולם עומדים בשמחה גדולה במעון של שמחה משחקים ומשמחים ומרקדים ומנגנים ומקלסים לפניו בכל מיני קילוס ובכל מיני זמר שבח והלל' אינם מזכירים טקס קבוע מצד דרי מטה או תוכן קבוע מצד דרי מעלה.

ננסה להתחקות אחר השתלשלות היסודות לקבלת השבת הצפתית. מדרש מתקופת הגאונים מעיד על קבלת שבת בזמירות: 'כשהוא נכנס אנו מקבלים אותו בשירה ובזמרה, שנאמר "מזמור שיר ליום השבת"'. לפי מדרש זה הכתובת של מזמור צב, 'מזמור שיר ליום השבת', פורשה כדרישה לקבל את השבת בשירה ובזמרה.

אם אף לא קיבלו את שבת במזמור צב, קיבלו בשירה. ר' אברהם הירחי, שחי בראשית המאה השלוש עשרה בטולידו מצטט מדרש בלתי ידוע כדי להצדיק את מנהג ספרד וצרפת לומר זמירות בכניסת השבת ובצאתה:

מנהג ספרד לומר זמירות לפני ההבדלה בבית הכנסת ובצרפת ובפרובינציה בביתם, וראיתי במדרש משל לילה ומלכה שמלוין אותה בשיר ובתושבחות, ושבת מלכה וכלה כדאמרין בשבת פרק כל כתבי הקודש [בבלי שבת קיט, ע"א] בואי כלה בואי כלה – בואו ונצא לקראת שבת מלכתא; ואנו אומרים (בראשית רבה): ויכל אלהים ביום השביעי, אמר הקב"ה: בואו ואמרו שירה, פנים חדשות בואו לכאן, כלומר כהכנסת הכלה הבאה מחדש.³

במאה החמש עשרה מתועדת התפשטותה של קבלת שבת גם בזמירות. באיגרת ששלח ר' עובדיה מברטנורא מירושלים לאביו בשנת 1488 נאמר: 'המנהג בכל ארץ ישמעאל ליהודים, בערב שבת [...] באים כולם לבית הכנסת בלבושים נקיים ומגוהצים; ומתחילים בשירים ותושבחות' גם המקובל ר' מאיר אבן גבאי, בספרו 'סוד השבת' שנחתם בשנת 1507,

¹ אבות דרבי נתן: 'באותה שעה ירדו כיתות של מלאכי השרת ובידיהם כינורות ונבלים וכל כלי שיר והיו אומרים שירה עמו, שנאמר מזמור שיר ליום השבת' (אבות דרבי נתן נ"א א [מהדורת שכתור, עמ' 7])

² במדרש תהלים צב, ג (מהדורת בובר, עמ' 403)

³ הירחי, ספר המנהיג, א, עמ' קצח, 'בואי כלה' בפעם השנייה על פי נוסח אבודרהם השלם, עמ' קפב. למנהג ללוות את צאת השבת בזמירות ראה: כל-בו, מא, עמ' רנו, הערה 129

מביא את המקור הנזכר ב'ספר המנהיג' בתוספת זו: 'לומר שצריך להכניסו בשירות ותושבחות כשבא, וללוותו גם כן בשירות ותושבחות כשיצא, וכן נהגו'.⁵

בסדר התפילה שבו הודפס 'לכה דודי' לראשונה (ונציה 1584–1585) יש הוראה לזמרו ב'לחן שובי נפשי למנוחכי', שהוא הרפרן בשירו הידוע של ר' יהודה הלוי.

סיכומו של דבר, התפקיד הקבלי לניגון, המובן הקבלי של 'שובי נפשי למנוחכי', והרעיון של 'לכה דודי' בפרט הם היינו הך – ייחוד הספירות. ובעליל ניתן לראות ב'שובי נפשי למנוחכי' מעין סיסמה של 'לכה דודי'. העברת ניגוןו ל'לכה דודי' ודאי ריגשה את שומעיו ועוררה באוזניהם את המושג של ייחוד הספירות, בפרט תפארת ומלכות עם בינה.

אין זה מקרה שתפקיד דומה יוחס אז לשיר השירים. בפירושו ל'מזמור שיר ליום השבת' בספר 'כף הקטורת' נאמר: 'ישירו ישראל שיר חדש והוא שיר השירים אשר לשלמה כלומר למלך שהשלום שלו'. וכן נאמר: 'בצפת תוב"ב [=תיבנה ותיכונן במהרה בימינו] כמה חסידים מקובלים נהגו לאומרו בכל ערב שבת קודם קבלת שבת קורין כל השיר השירים בניגון ובנעימה קדושה'.

לכה דודי וקבלת שבת, הוצאת מאגנס, תשס"ג, עמ' 10–31

רבי משה קורדובירו על מוסיקה וקבלת שבת

פרופ' משה אידל

לפני שנעבור לניתוח המקורות ברצוני להגדיר את שני המונחים מאגיה ותיאורגיה.

המונח "מאגיה" יופיע בהמשך במקרים שבהם המוסיקה משפיעה על הקשר בין האל והעולם או על העולם שמחוץ לאלוהות, כפי שכל המעשים המאגיים חלים אצל הוגי הדעות ברנסנס. לעומת זאת, המונח "תיאורגיה" ישמש אותנו כאשר הכוונה תהיה להשפעת המוסיקה על תהליכים בתוך האל-לוהות, והמונח יופיע לרוב בהקשר של השפעה של הפעילות האנושית על הכוחות האל-לוהיים.

ואלו דבריו של הרב קורדובירו בענייני המלאכים:

⁴ ר' עובדיה מברטנורא, איגרות, עמ' 49

⁵ אבן גבאי, תולעת יעקב, דף נו ע"א

לגאולת שירת יהדות תימן

יחיאל עזאקי

באתי בשיחה עם כמה חברים בהצעה לארגן מקהלה תימנית ללמוד שירת תימן ונעימתה. הם דחו הצעתי באומרם: "מי מתעניין בשירת תימן, והרי יש שירה ישראלית". התאכזבתי מתשובה עלובה זו.

באחד הערבים שמעתי קול מקהלה בבנין בית הספר. באותו רגע החלו מחשבותיי חולמות על מקהלה לשירת תימן, ושאלתי את עצמי האם ייתכן כי שירת תימן תחזור אי פעם ותושר ע"י מקהלה? אני מקווה שחלומי יתגשם. אלא מה? לראשונה צריך ללמוד איך לארגן ולהדריך. ניגשתי למזכיר המקהלה להירשם. מדריך המקהלה היה מנשה רבינא ז"ל, שעתידי להיות ידידי. הדגמתי לו כמה נעימות משירי תימן והוא התרשם מאד.

באחד הערבים, הוא הציע לי להיות מדגים באחת ההרצאות. נושא ההרצאה היה: הדגמת נעימות של חזנים משלוש העדות: אשכנז, ספרד ותימן. בערב ההופעה הייתי קצת מתוח מפני שזו הייתה הפעם הראשונה בחיי לעמוד על במה כדי להדגים את מורשת תימן. שני החזנים שלפני גמרו הדגמתם, ותורי הגיע לעלות. לפני עלותי על הבמה קראתי "יהי נועם", סגולה שלא אכשל. לראשונה הדגמתי פסוקים מהתנ"ך וקטעי חזנות משל ימים נוראים. לא האמנתי שאצליח. אך הופעה זו האירה לי פנים. נתקבלתי במחאות כפיים סוערות ע"י הקהל שבאולם בית ספר 'למל' שהיה מלא עד אפס מקום. ליבי היה מלא צער שלא נוכחו מבני עדתי, מלבד שמש בית הספר שליבו נתמלא גאווה והתרגשות. הוא התפרץ ועלה על הבמה והעיתיר עלי נשיקות חמות מלוות בדמעות על לחיי, לעיני כל הקהל.

בהופעתי לא אכזבתי גם את מדריכי מר מנשה רבינא ז"ל. הוא, לאחר מכן, לא הרפה ממני להשמיע לו כמה שירים משירי החתונה. את נעימותי ציין בשם "חופת חתנים" בקובץ "מתים לציון" בעריכת שמעון גרידי וישראל ישעיה שיצא לאור בשנת תרצ"ח.

מר מנשה רבינא, ביקש ממני שיר תימני לט"ו בשבט לשירה בציבור. בדיואן התימני אין שיר מיוחד לט"ו

"וזו ממעלת האדם להפליא על המלאך שהמלאך נופל תחת זמן השירה ומוכרח. והאדם שזמן השירה בידו ובעל בחירה לייחד בכל עת שירצה ומוסיף וגורע." (פירוש לספר תיקוני זוהר, כת"י מודינה)

שני הנושאים האלה קשורים זה בזה. הדיבור האנושי מאפשר את השירה המעולה ביותר ובעלת ההשפעה התיאורגית. על רקע זה עלינו לראות גם את דבריו של רבי משה קורדובירו בפירוש לתיקוני זוהר על ההבדל בין המוסיקה הקולית והכלית. "ושירת משה מפני שהיה בעולם הזכר היה בפה ואומנם שירת דוד שהיה בעולם הנקבה היה בכלי". עולם הזכר הוא סמל לתשע הספירות העליונות שמעל מלכות, ואילו עולם הנקבה הוא סמל לספירת מלכות האחרונה במערכת הספירות; ממילא, לפנינו הערכת השירה בפה יותר מן הנגינה בכלי. דעה המקבילה להעדפת יכולת הדיבור האנושית על ה'שירה' הרוחנית של השרים, שאין בה חיתוך אותיות.

תפיסה יסודית זו של המוסיקה התגלגלה גם לספר ראשית חכמה של ר' אליהו די וידאש, אחד מתלמידי של רבי משה קורדובירו. לדעתו של מחבר זה "כל מציאות השיר, בין רינה של תורה בין שאר השירים, הכול הוא לתת התעוררות אל השכינה". מרכזיותה של השירה, בעיקר שירה שבפה, בתהליך של גרימת הזיווג בין החתן והכלה העליונים, הניכרת בכתביו של קורדובירו, משמעותית במיוחד להבנת הרקע לצמיחת המנהג לשיר את שירו של ר' שלמה הלוי אלקבץ "לכה דודי", שיר העוסק גם הוא ביחסים שבין חתן וכלה או תפארת ומלכות.

רבי משה קורדובירו עצמו כותב בחיבור אחר, הוא ספר שיעור קומה, כדברים האלה:

"והאומר אותם השירים לזמר ולכוונה גשמית הוא מחריב העולם, והאומרם על הכוונה היפה והסדר הנאות - הוא בונה עולמות. היפך דעת מי שחשב היות אותם השירים שטות והרחיב פיו ללא תועלת." (שיעור קומה, דף לג)

על רקע קיומו של מנהג השירה בעלת אופי תיאורגי אצל רבי משה קורדובירו, מובנת התפתחות המנהג לשיר את הזמירות של סעודות השבת שהיה נהוג אצל האר"י, זמירות שאופיין התיאורגי בולט לעיין. השירה הפכה גם לחלק אינטגרלי של קבלת השבת, ולדברי הרב חיים ויטאל "נכון שיהיה כל אדם שורר בביתו, בטרם יצא לקבל פני שבת ומנעים קולו בשיר השירים, כדי לעורר אהבת דודים למעלה".

יובל ד, (1982) עמ' נא-נה

המחול התימני בישראל

גיורא מנור*

בעדה התימנית לא קיים רקדן מקצועי במלוא מובן המילה. הרקדן והזמר ראו בעיסוקם מצווה שבקדושה, לא אמצעי פרנסה. לשמחתנו נמשך הדבר גם כיום, אם גם לא באופן מלא. מכאן ברור, שכל גבר יכול לקחת חלק במחול ולהפגין את יכולתו וכישרונותיו. רוב העדויות שליטנו מצביעות על העובדה, שתורה זו עברה במסורת מבית אבא ורבים זוכרים את עצמם רוקדים מגיל צעיר ביותר. גם כיום אפשר לראות לעיתים קרובות אב ובנו רוקדים יחדיו, יהיו אלה זקן ומבוגר, או מבוגר וילד.

הרקדן הטוב נחשב זה הבקי בצעדות היסוד, אך כחורב גם באלתור ובתרומה עצמאית משלו למחול. כן נחוץ שיידע להגיב על תנועות שותפו למחול (או שותפיו, שמספרם לרוב עד ארבעה). האלתור החופשי, המקנה מרחב מחיה לדמיון ולכשרון היוצר, המבוצע במסגרת קצבית מוגדרת למדי, הוא תכונה נוספת של המחול התימני, המזמינה פיתוח והתחדשות.

המחול התימני המסורתי הינו בעל סימני היכר ברורים. כל המחולות הם, למעשה, מחולות שרוקדים בחתונה או בברית מילה. הנשים והגברים רוקדים בנפרד. לבד מתהלכות הזאפה, בה מוליכים את החתן לטקס החופה והקידושין, שבה משתתפת הקהילה כולה, הריקוד הוא של היחיד, או של שני רקדנים, היוצאים במחול לשמח את לב החתן והכלה. זהו בעיקרו מחול הגברים.

בתימן, מחולות אלה נרקדו תמיד בתוך הבית פנימה. המקום הצר שנותר לרקדן בחדר הדחוס, המלא חוגגים, הכתיב את התנועה, שהיא בעיקר אנכית, מעלה מטה, בניגוד לכל המחולות העממיים המצויים, הנעים על פי רוב בעיקר במרחב, בצורה אופקית. מכאן הסממן העיקרי של מחול תימני – הברכיים הכפופות בִּרְכּוֹת, והחשיבות הנודעת לתנועות הזרועות וכפות הידיים (ולא לאצבעות, כפי שהדבר מקובל במזרח הרחוק, שגם בריקודיו זכות הבכורה לידיים כאמצעי אקספרסיבי).

* גיורא מנור – חבר קיבוץ משמר העמק. במאי ומבקר תיאטרון ומחול. עורך "שנתון למחול". במשך שנים רבות מלווה ברשימותיו תיאטרונים ולהקות מחול שונות, כולל תיאטרון "ענבל".

בשבט. התאמת נעימה תימנית למילים "כי תבואו אל הארץ ונטעתם כל עץ". החלום נהפך למציאות. הפסוק "כי תבואו אל הארץ ונטעתם" נהפך לשיר עממי. הוא נטע שורש אהבה וחיבה לשירת תימן בלב כולם. מעתה פניתי לפעילות.

אברך את ה' אשר יעצני והנחני לעסוק בהפצת שירת תימן מיום שדרכה רגלי על אדמת המולדת בשנת 1927. תחילה ארגנתי המקהלה הראשונה בירושלים ב"הסתדרות בני שלום" על שם המשורר הרב שלום שבזי זצ"ל. בחרתי כמה שירים, עיבדתי אותם למקהלות שהופיעו בהם בהצלחה בכל מאורע וחגיגה. מאז פָּרְתִי ברית לשירת תימן והפצתה. ערב ערב נסעתי מטעם מחלקת התרבות של ההסתדרות להדריך מקהלות שאורגנו בקלובי הפועלים במושבות תימן, וכן לכל מי שרצה בכך.

בשנת 1931 ארגנתי מקהלה בבי"ס ת"ת לתימנים בתל-אביב בתמיכת עיריית תל-אביב. המקהלה הזו הופיעה על במת "בית העם" בתל-אביב בחגיגת "פדיון פטר חמור". בין המחזמנים היו גם ראש העיר מר מאיר דיזנגוף והמשורר הלאומי חיים נחמן ביאליק. במשך הזמן לימדתי זמרים וזמרות שלא על מנת לקבל פרס. ביסוד תחנת הרדיו בזמן המנדט, בתוכנית הפתיחה של הרדיו, הופיעה הזמרת ברכה צפירה, שלמדה אצלי בתחילה. בימי פורענות נסעתי לירושלים תחת מטר יריות עם להקתי להפצתה ושמירתה של שירת תימן.

עסקתי בכינוס החומר. הכינותי אוסף מוקלט ברשם קול, והוא פרי עבודת נמלים שבה השקעת 50 שנה. האוסף מכיל למעלה מ-500 נעימות של יהודי תימן, מהעיר ומהכפר. החומר ממוין לפי כל מאורע ומאורע, החל מלימוד הילד הרוך ועד סוף ימיו של אדם. חלקן הגדול של הנעימות כבר נרשם בתווים לפי השיטה המוסיקולוגית, וכן הסבר בעברית לזמן שבהם הן מושמעות. לאחר עבודה מרובה, עבודת יום וליל, פניתי לידידים ומכרים לעזרה, התפללתי לביצוע מלאכת ההוצאה לאור, ואומנם התקבלה תפילתי באתחלתא דגאולה.

מאוצר נעימות יהודי תימן, אוסף יחיאל עדאקי, בסיועם של ד"ר אורי שרביט, אביגדור הרצוג ושמעון גרידי, המכון הישראלי למוסיקה דתית ליד האגף לתרבות תורנית והמרכז לשילוב מורשת יהדות המזרח במשרד החינוך והתרבות, עמ' יא-יג

כאמור, המחול התימני הוא בעיקרו מחול של גברים. המחולל נע במעגל, ובתנועות הידיים, המסתיימות תמיד כלפי הגוף, יש רכות ונהייה, צער עולם אמיתי, והן מבוצעות בכף יד שאצבעותיה צמודות – דבר המזכיר במידת מה את המחול החסידי, דמיון הקיים על אף אלפי הקילומטרים המפרידים בין יהדות תימן לגלות מזרח אירופה.

מחולות הנשים מול מחולות הגברים

מחולות הנשים, למשל, הם איטיים, צנועים, עדינים, מונוטוניים, והרוקדות אינן יוצאות בשעת המחול מתחום של 2 מטרים מרובעים.

ההבדלים בין מחולות הגברים למחולות הנשים ניכרים מיד כאשר בוחנים את הליווי המוסיקלי שלהם. השירים שלקולם רוקדים הגברים הם שירי קודש, המכונסים בספר הדיוואן. מוטיבים חוזרים בשירה זו הם האהבה שבין ישראל לבורא והגעגועים לציון, לימוד התורה והעיסוק בדת ובאמונה, שהם במרכז חיי הגברים, משתקפים כאן היטב. הנשים, לעומת זאת, מזמרות בשפת החולין התימנית-ערבית, שעה שהגברים שרים בלשון הקודש. הנשים לא ידעו קרוא וכתוב ומזמוריהן לא הועלו מעולם על הכתב. שיריהן עוסקים בחיי היום-יום, באהבים ובקנאה, והם מושרים לכבוד הכלה או היולדת. זמרת טובה מסוגלת לאלתר תוך שירתה בתים המתייחסים למאורעות אקטואליים.

הרקדנית היא גם המזמרת בעת ובעונה אחת, וכפי שכבר ציינתי, היא נוהגת לאלתר את המילים. נשים מסוימות נחשבות לרקדניות טובות דווקא בשל כשרונן להמציא מילים שהכול נהנים מהן. מרכיבים אלה מגדירים היטב את הקריטריונים השונים שעל פיהם יש ללמוד את מחולות הגברים ואת מחולות הנשים. נעימות הגברים, מקצביהם ותנועותיהם משתנים כל העת, שעה שמילות המזמורים קבועות; לנשים מנגינות, מקצבים ותנועות קבועים, שעה שהמילים המושרות משתנות תדיר ומספקות את הגיוון.

מחולות הנשים והשירים המלווים אותם הם בעלי מיבנה אנטיפוני, לאמור בית ובית חוזר, המושר על ידי זמר שני או קבוצה שנייה, ובכולם ניכר יסוד של זיקת גומלין בין שתי קבוצות הזמרים או הרוקדים.

הנשים הקשישות רוקדות רק לעיתים רחוקות בשורה שבה יותר משתיים או שלוש נשים. הן ניצבות בשורה, סמוכות מאוד זו לזו, עד שכתפיהן ממש נוגעות זו בזו. השורה האחת ניצבת מול האחרת ושומרת על מקבילות זו כל עת המחול. שעה שהן מבצעות את הצעדים נעות השורות לאיטן, באופן שכמעט אין מבחינים בכך, בכיוון תנועת מחוגי השעון או בכיוון הנגדי, בהתאם לצעד המבוצע.

אפשר לחלק את מחול הנשים התימני לשתי קבוצות: אחת כוללת את אלה שבהם אין הצעד משתנה בעת שהזמרת שרה, ואחרת – בה הצעדים משתנים תוך כדי שירה. במקרה השני הרוקדת מחוללת במקומה כל עוד היא שרה, ושעה שהקבוצה השנייה עונה לה, היא ממשיכה בצעדיה, אבל נעה קדימה ואחורה.

לעיתים קרובות מאריכים הזמרים במילה האחרונה של הבית, והקבוצה העונה מצטרפת לשירת אותה מילה, וממשיכה משם את הפסוק שלה. חפיפה זו ניכרת גם בצעדים, כך שהקבוצה השרה עוברת לריקוד בו זמנית עם הקבוצה שרקדה, הממשיכה את הזמרה.

הנשים נוטות לשמור על סדר מסוים של מחולות, כפי שנוכחתי לדעת, אולם הן עצמן אינן יודעות להסביר את סיבת הדבר. הן נוהגות להתחיל בסיירה, מחול מן הסוג המשתנה בהתאם לאישה המזמרת. במחול זה הרגל המתחילה יכולה להיות השמאלית או הימנית, אך אין זה משפיע על צורתם של צעדים, ממדיהם או כיוון התנועה.

לאחר הסיירה באים שני מחולות, הימניה והשנייה, שניהם מן הטיפוס שאינו נתון לשינויים. שני מחולות אלה דורשים דבקות רבה יותר בצעדים מסוימים וכיוון תנועה ספציפי.

בהזדמנויות מסוימות אין הנשים במושב מחולות במיבנה של שורות. כך בשעת הזאפה, שהיא תהלוכת הכלולות, כשהן מלוות את הכלה מביתה למקום החגיגה, והנשים מחזיקות בידיהן נרות או זר פרחים סדור בצורה מיוחדת. בערב טקס החינה (כאשר ידי הכלה נצבעות בצמח זה), אחת הנשים אוחת בקערת החינה ורוקדת עמה. כאשר תהלוכת הכלה מתקרבת לחדר שנערך בו הטקס, כל הנשים מקיפות אותה במעגל וממשיכות לרקוד בתצורה זו.

המעגל חוזר שעה שהנשים מגיעות עם הכלה לביתן

הנגינה בתקופת השואה

המוסיקה בשואה

תמר מצאדו*

אחת התופעות המפתיעות בתקופת השואה היא הפעילות המוסיקלית שהתקיימה כמעט בכל מקום בו יהודים גורשו ונכלאו. (לא מדובר כאן בתזמורות ובמקהלות שהוקמו במחנות על ידי ציווי הגרמנים). הפעילות המוסיקלית לעולם לא פסקה, בין שמדובר במוסיקה הקלאסית בכל רבדיה, (ביצוע, הוראה, הלחנה), ובין שמדובר בז'אנרים אחרים כגון מוסיקה דתית, פולקלור וקברט. למרות הגזירות, הרעב, הצפיפות והמחלות, הגירושים והכליאה במחנות ההשמדה, המשיכו יהודים לעסוק בפעילות מוסיקלית והוכיחו ש"לא על לחם לבדו יחיה האדם".

הדוגמאות לפעילות המוסיקלית המגוונת, רבות. ברצוני להביא שני תחומים שייצגו את הסגנונות של פעילות זו.

מוסיקה קלאסית - אומנותית

נפתח בחיים המוסיקליים של גיטו וארשא:

גיטו וארשא היה, כידוע, הגדול ביותר ברחבי אירופה. נכלאו בו כחצי מיליון יהודים בתנאים מחפירים. המוות ריחף על הגיטו, אם בגלל הצפיפות, הרעב והמחלות, ואם בדמותם של קלגסי האס אס שפקדו את הגיטו מידי יום ביומו, ורדפו, גירשו, פצעו ורצחו ללא רחמים.

למרות זאת, המוסיקאים הרבים, חלקם בעלי מוניטין בין-לאומי, שנכלאו בגיטו ביקשו להמשיך עם פעילותם. כך, הוקמו בגיטו מקהלות ותזמורות מכל הסוגים, בהסכמתם של הכובשים שראו בכך אפשרות להסוואה. הם הציבו תנאי אחד: שהיהודים לא ינגנו יצירות של מלחינים אריים. תנאי זה הופר באופן שיטתי: פשוט לא פרסמו את תוכניות הקונצרטים!

כך התארגנה תזמורת סימפונית שהגיעה לכ-60 נגנים² [תזמורות סימפוניות קמו גם בגיטאות הבאים:

* תמר מצאדו היא מוסיקולוגית העוסקת בחקר השואה. המאמר הזה מתפרסם כאן לראשונה.

¹ יש לציין שכבר בפולין של שנות השלושים למאה העשרים גורשו רוב הנגנים היהודים מהתזמורות הכלליות והקימו לעצמם תזמורות יהודיות.

² בנוסף לכך היו תזמורות ולהקות שעסקו בשירים יהודיים.

של החתן אחרי טקס הכללות. רוב המחולות שתיארו נרקדים כיום רק לעיתים רחוקות. הם מבוצעים רק על ידי הנשים הקשישות, שנולדו והתחנכו בתימן. בטקס חינה טיפוסי הן תרקודנה רק כרבע שעה.

לעיתים, בערב שבת בו נערכת שמחת כלולות, ימשיכו הנשים לרקוד עוד כשעה, שעה שהגברים שרויים לבדם בחדר אחר.

בתוך: שלום סרי (עורך), סעי יונה, יהודי תימן בישראל, עם עובד - אגודת אעלה בתמר 1983, עמ' 400-403

חתונה במינסק

צבי גורדון

בסוף המאה שעברה ובתחילת המאה השוטפת, שנות ילדותי במינסק, היתה חגיגת חתונה נושאת חותם של מסורת עתיקת יומין אפופת הוד קדושה, שאין להוסיף עליה ואין לגרוע ממנה.

עם גמר החופה היה השלטון על מחנה החוגגים עובר לידי ה"בדחן" (המשורר המפורסם בשעתו, אליקום צונזר, היה עשרות שנים, לפני עוזבו את רוסיה, ה"בדחן" המוכתר והשליט היחידי במקצוע זה במינסק), שתפקידו היה לתבל את חוליות שרשרת הצרמוניות המקובלות מדורי דורות בבדיחות והלצות מענייני דיומא, בפזמונים היתוליים המשמחים לב הקהל, במגידות ודברי מוסר במסורת של "בעעזאן די כלה" בהנהלת סידרת ה"דרשה געשיינק", בהכרזת השם וקירבת המשפחה של כל תורם בכסף או שוה כסף, בלווית "אמצאות" ואימרות כנף קולעות לגבי כל אחד, לפי מצבו ומעמדו בחברה. הוא היה במידה ידועה גם המתווך בין מקהלת המנגנים ובין קהל האורחים, מתי לנגן ומה לנגן. עם התחלת הסעודה היה יורד ממכון שבתו על דוכן ה"בדחן" ורישומו לא ניכר עוד.

מינסק - עיר ואם בישראל, ספר זיכרון, עמ' 528

"מוסיקאים אטמחה" - אשט"ט
"חצוצרה"
ש"ש: מרים קרוזי

"מוסיקאים אטמחה" - אשט"ט
"אול וצ'לזים"
ש"ש: מרים קרוזי

לודז', וילנה, לבוב, פשמישל, וקובנה]. בראשה, עמדו ארבעה מנצחים עיקריים: מריון נאיטיך, אדם פורמאנסקי, שמעון פולמן והמרמן. התזמורת ביצעה 50 קונצרטים בין דצמבר 1940 לבין אפריל 1942. החזרות והקונצרטים התקיימו במקומות ציבוריים, בצהריים ולא בערבים בגלל העוצר שהוטל על תושבי הגיטו. אלפי תושבים הגיעו לקונצרטים למרות הסכנות הרובצות בכל יציאה לרחוב, ולמרות התשלום עבור הכרטיס. על הכרטיסים היה כתוב:

"יותר מלחם נחוצה השירה, וזאת בזמן שהיא בכלל לא נחוצה." (י' שטהל)

התזמורת ניגנה ממיטב היצירות מן הרפרטואר המערבי: באך, בטהובן, וורדי, סן סאנס, גריג, דבוז'ק ואחרים. כמו כן, התקיים בספטמבר 1941, קונצרט למוסיקה ליטורגית יהודית שמשך קהל רחב. התקיימו 50 קונצרטים ואנו יודעים את תוכנם של 36 מהם. מפעם לפעם היו שרים גם שירים יהודיים. התפרסמה באותו זמן מרים אייזנשטט, כ"זמיר של הגיטו". היא הייתה בתו של דוד אייזנשטט שהיה המנצח בבית הכנסת הגדול של ווארשא. היא שרה עם התזמורת את השיר: "אלי אלי למה עזבתני...". הקונצרט האחרון התקיים ברביעי באפריל, 1942 בתיאטרון פמינה. המנצח היה מריון נאיטיך והתזמורת ניגנה בין היתר את הסימפוניה האיטלקית של מנדלסון. בתום הקונצרט, קם ראש היודנראט אדם צ'רניאקוב, והודיע שהוא קיבל מכתב מהשלטונות הגרמנים שאוסרים את המשך פעילות התזמורת, לחודשיים, משום שניגנה יצירות של מלחינים אריים.

ב-22 ביולי 1942, החלה האקציה הגדולה שנמשכה עד תחילת ספטמבר, ובמהלכה נשלחו 265,000 יהודים לטרבלינקה. התזמורת חדלה להתקיים. המנצחים, הנגנים ורוב הסולנים נרצחו.

כאמור, גם בגיטו לודז' הייתה תזמורת סימפונית. כשנאסר על התזמורת לנגן חיפשו תושבי הגיטו דרכים חלופיות לעסוק במוסיקה. בכרוניקת גיטו לודז' ב-24.11.1943 המחבר כותב:

"חרף החיים המכבידים את עולם על אנשי הגיטו, אין הם רוצים כלל ועיקר לוותר על חיי התרבות. נעילת מוסד בית התרבות גזלה מהגיטו את השרידים האחרונים של חיי חברה ותרבות. אולם העקשנות

והחיוניות של תושבי הגיטו, המחושלים ע"י פורענויות לאין-ספור, מבקשים תמיד דרכים חדשות כדי להשביע את הרעב לערכי תרבות. במיוחד מורגשת הדרישה למוסיקה. לאט-לאט צצו, אומנם רק בשביל שכבה עילית מסוימת, מרכזים קטנים, בהם מטפחים את המוסיקה. פה, אלה הם מוזיקאים מקצועיים, שם דווקא חובבים, העוסקים במוסיקה בחוג מצומצם של מוזמנים. משמיעים מוסיקה קאמרית ושרים. מלבד זאת קמים חוגים קטנים כמעט משפחתיים. [...] כך מציל הגיטו משהו מחיי הרוח שלו בעבר."

הנאצים אפשרו קיום תזמורות כדי להרדים את הציבור היהודי. ואכן הפרטיזנים בוילנא חששו מזה ודרשו מהיודנראט המקומי לבטל את הופעות התזמורת. אך בסופו של דבר השתכנעו גם הפרטיזנים שהתזמורות הללו אינן מרדימות אלא מעודדות.

ואכן מעדויות של תקופה זו ועדויות שנמסרו לאחר השואה, עולה שהקונצרטים ושאר הפעילויות המוסיקליות שהתקיימו בגיטו חיזקו את רוחם של היהודים. היהודים יכלו להתקשר לתקופה שבה הליכה לקונצרט הייתה זכות מובנת מאליה. לרגע קט, יכלו לשאוב מהמוסיקה היפה פורקן והתרוממות רוח, שלוהו ודמעות שהיו כה נחוצים כדי להתמודד עם הסכנות הבלתי פוסקות. מבחינה זו ציפיות הנאצים לא התממשו.

הפולקלור

התופעה המעניינת והמרגשת ביותר בעיניי היא היצירה של "עמך": הפולקלור.

יהודים המשיכו כבעבר, לחבר ולשיר שירי עם רבים, וליצור פולקלור, פולקלור רווי סבל וייאוש אך גם תקווה אדירה לעתיד טוב יותר. בכל מקום יהודים חיברו ושרו. בבונקרים, בגיטאות, ביערות ובמחנות הפרטיזנים ובמחנות הריכוז וההשמדה ועד לתאי הגזים יהודים שרו.

הם שרו בכל השפות שדיברו: יידיש ופולנית כמובן, הונגרית, צרפתית, צ'כית, גרמנית, רומנית, יונית, לדינו, איטלקית, הולנדית ועוד. נשים, גברים וילדים חיברו ושרו.

בביטוי הזעקה. דרכם, הצליחו לקשור קשרים מעבר לכל מחסום, מעבר למוות עצמו, ואף להתגבר על הפערים התרבותיים בין יהודים שלא הייתה להם שפה משותפת. כך סיפר משה שמואל, ניצול יוני שגורש לברקנאו:

“אנשים [...] הוכנסו בבלוק 21. במקום זה רוכזו פועלים יהודים חזקים מבני כל העדות ויוצאי כל הארצות, אולם לא הייתה הבנה רבה בינינו. כל אחד דיבר בלשונו ויש שלא הבינו אחד את שפת רעהו. ומה היה הדבר שיכול היה לאחדם? מנת הלחם הזעומה הפרידה בין האנשים הרעבים. ובעד טיפה נוספת של המרק המימי מסוגל היה אחד לדרוס על רעהו. ובכן מה קרה? – פלא גדול קרה. נס ממש. היה זה בליל שבת. חצות הלילה. בצריף הגדול היה חושך ואפלה. רובם ככולם שכבו כהרוגים על משכבי העץ. אך היה סלוניקאי אחד, דוד פצון, שהתחשק לו פתאום לשיר את הפזמון הספרדי לכבוד שבת קודש [...] – כאילו [...] צפצף על השטן עצמו – ברגע זה קפץ ממשכבו יהודי צדיק מפולין, מגיטו וארשא, שמו היה רבינוביץ'... הוא החל לנשק את הסלוניקאי שהעז לשיר את המזמור של שבת... והזעיק יהודים שיקשיבו לשירת הסלוניקאי. מאז נקשרה באושוויץ ברית אחווה בין הסלוניקאים לבין הפולנים.”

עם השירים, נשאלו שאלות רבות ובעוררות, של אמונה באדם ועל בדידותו המוחלטת של היהודי, על אמונה בא-לוהים ועל הסתר פניו, ועל בדידותו ומיקומו של עם ישראל בין האומות.

באנתולוגיה של שירים מן הגיטאות והמחנות שפרסם שמרקה קצרגינסקי ב-1948, כתב ה' ליוויק: “לפנינו עשרות שמות של מחברי שירים ולחנים – רבים לא ידועים ואף אלמוניים – ועולה לעינינו מחבר אחד קולקטיבי...העם הסובל. ואנו נפעמים ומשתאים: נצח ישראל לא יחדל מלשיר.”

ברצוני לסיים את המאמר הזה, עם שיר שחובר בגיטו וילנה באוגוסט 1943 ע"י לייב רוזנטל, (המלחין אלמוני), עבור הקברט האחרון שהוקם בגיטו. אחרון, משום שגיטו וילנה חוסל בספטמבר 1943:

אנחנו נחיה לעולם, למרות שהעולם בוער,

ישנם שירים של יהודים מסורתיים, חסידיים ומתנגדים, קומוניסטים, בונדיסטים ומתבוללים. ישנם שירי אמונה ושירי התרסה, שירי נקמה ושירי אהבה, שירי ייאוש ושירים סטיריים, שירי הרס ושירי עבודה ושירים שהם חלום בהקיץ על ארץ ישראל הרחוקה.

השירים היוו תחליף לעיתונים ולרדיו שנלקחו מהיהודים. דרכם הועבר מידע רב ממקום למקום. הרבה שירים מספרים על מעשים ספציפיים, עדות אמיתית בזמן אמת. בגיטו קובנה, איליה גרבר, בן 18, חיבר הרבה שירים וכתב יומן. הוא נרצח, אך חלקים מעטים מאד מיומנו שרדו. ב-4.12.1942 הוא רושם ביומן: “העם, קטע אחר קטע, יוצר, כותב ומביע את הסבל של החיים היהודיים בשירים. פה בגיטו, חיינו מסופרים ומולחנים. כל שיר הוא כעין פרוסת חיים של תקופה יוצאת-דופן.”

השירים לא הכירו גבולות וגדרי תייל. ברגע ששיר ביטא משהו מן המציאות או מהתקוות, הוא נקלט ע"י יהודים רבים וריחף למרחבים מגירוש לגירוש, מרכבת לרכבת. כך למשל השיר “טרבלינקה” שחובר והולחן בגיטו וורשה בקיץ 1942 (על ידי מחבר ומלחין אלמוניים שלא שרדו) הושר במחנה ליד העיר לייפציג ע"י יהודיות מפולין, בסתיו 1944, זאת כאשר הפעילות הרצחנית בטרבלינקה הופסקה. כך אסירות יהודיות מהונגריה שמעו לראשונה על טרבלינקה ועל תאי הגזים.

השירים היוו אמצעי תקשורת ייחודי ואנושי, יצירה של אנשים שאויבם רצה להשכיח מהם את אנושיותם לפני רציחתם.

מחבר בעילום שם כותב:

“המוסיקה, האומנות והספרות של השואה מדברים אלינו בחוזק מיוחד. מפני שבתקופה שכל קומוניקציה רגילה הייתה לבלתי אפשרית, בתקופה שצעקות המוות, ההתנגדות, צעקות של תקווה אילמת לא נשמעו על ידי רוב אוכלוסיית העולם, אנשים, נשים וילדים מצאו את הכוח הפנימי להביע את הרגשות האישיים שלהם. זאת צורה לומר את הכאב [...] דרך להראות התנגדות, אמצעי כדי לחזק את האנושיות הנצחית שבהם, את יהדותם.”

השירים תפסו את מקומו של הדיבור כשזה נכשל

אנחנו נחיייה לעולם, למרות כובד עול צרותינו,
אנחנו נחיייה לעולם, למרות אכזריות אויבינו,
אנחנו נחיייה לעולם, כל שעה וכל יום,
אנחנו נחיייה לעולם שיהיה מה שיהיה,
אנחנו נחיייה לעולם, אנחנו נחיייה לעולם ונמשיך
לחיות,
אנחנו נחיייה לעולם, ראה-אנחנו פה.
לייב רזנטל נרצח וכך גם משתתפי הקברט.

קולו של יוס'ל מנדלבאום

נפתלי לביא לאו

ברדת הערב מצאנו את עצמנו בצריף גדול ללא רצפה. כל אחד ואחד מצא לו פיסת שטח להניח עליה את עצמותיו, התהפכתי על המצע הקר והלח, ניסיתי לחטוף שינה, אך קול ערב של ניגון מוכר הגיע לאוזניי מקצה הצריף. תהיתי מאין מוכרים לי הקול והמנגינה, שהיו כהד מן העבר.

אט אט זיהיתי את קולו של החזן יוס'ל מנדלבאום, שזימר את הקטע 'מקדש מלך'. מהפזמון 'לכה דודי' בתפילת קבלת שבת. זו הייתה מנגינה בנוסח חסידי בובוב, שאותה שמעתי קודם לכן בקראקוב. הייתי אז בן תשע והלכתי לבית המדרש של חסידי בובוב, שבו התפלל יוס'ל מנדלבאום, לכבודו של הרבי מבובוב, רבי בן ציון הברשטם, שבא עם פמליה גדולה לביקור בעיר.

קמתי והגעתי בזחילה לקצה הצריף. מצאתי שם קבוצת אנשים מזמרים חרש מנגינות מוכרות, בניצוחו של יוס'ל. מחזותו המרשימה, כפי שזכרתי, נשאר רק שפם דקיק מעל שפתיו הצרות ומתחת לחוטמו, שבלט על רקע פניו הנפולות. קולו הנעים והמלטף לא השתנה. קול כזה אין שוכחים.

"שב כאן איתנו", הזמין אותי אחד מהחבורה. כולם היו אנשי קראקוב, שבאו לכאן ממחנה פלאשוב, דרך מחנה סקארז'סקו, שם עבדו במפעלי 'האסאג' לנשק ולתחמושת. שעה ממושכת עשיתי בחברת האנשים האלה ועזבתי אותם בהרגשה טובה, שהנה רכשתי לי יידיים חדשים, שבתנאים הללו היו נכס יקר ערך.

כעבור זמן מה חל חנוכה, ומנדלבאום הדליק נר ראשון. תרמיל ריק של קליע רובה שימש נר. החבורה כולה שרה בדבקות "מעוז צור ישועתי", והיה גם מי שדאג לחלק בינינו תפוחי אדמה אפויים. זו הייתה חגיגה מוזרה ביותר לציון נס החנוכה שאירע לאבותינו, בעוד אנו יושבים כאן כנידונים למוות המחכים לתליין. כמעט מדי יום ביומו נפגשתי עם חבורת מנדלבאום. יוס'ל היה מאופק ומכונס בתוך עצמו. הוא ראה בלולק (ישראל מאיר) אחי, ובמידה מסויימת גם בי, בבואה של בניו, שנספו עם אמם.

באחד מימי חודש טבת (תש"ה) יצא משלוח מהמחנה שלנו. השמועה אמרה שהאנשים נשלחים לגרמניה. במשלוח היו גם יוס'ל מנדלבאום וחבורתו. שוב עברתי חוויה קשה של פרידה, וחזרתי אל ידידי הקשישים מפיטורקוב, אשר עמם הגעתי לכאן. כאבתי את אובדן הקשר עם מנדלבאום, שהחזיר אותי אל ימי ילדותי המאושרים. גם ספר התנ"ך שנשאתי עמי מהבית, נעלם עם מנדלבאום, שביקש לעיין בו.

שבוע לאחר מכן הגענו למחנה בוכנוולד. שם, במכלאה שבה חיכינו לתורנו להיכנס לבית החיטוי והרצחה, מצאתי את עקבותיו של מנדלבאום.

בערימת החפצים שהאסירים שאירו על המגרש הבחנתי בספר מוכר מבצבץ. משכתי את הספר, והנה זה ספר התנ"ך שלי. ידעתי אפוא שגם מנדלבאום הגיע לכאן. אך מאמצי לאתרו במחנה העלו חרס.

ארבעים שנה לאחר מכן, כשהייתי קונסול ישראל בניו-יורק, הוזמנתי אל בית מדרשו של הרבי מבובוב, רבי שלמה הברשטאם, להשתתף בשמחת ברית מילה של נכד קרוב משפחתי, שנמנה עם חסידיו של הרבי. זה היה בחנוכה תשמ"ה. בית המדרש של הרבי בשכונת בורו-פארק בברוקלין היה גדוש מאות חסידים לבושי חג. הופעתי החיצונית היתה חריגה במעמד הזה, אולם הדבר לא מנע מהרבי להזמין אותי לשבת לידו בראש השולחן. הוא התעניין בנעשה בארץ ושאל לשלום בני משפחתי. סיפרתי לו בין היתר על אחי, הרב ישראל מאיר, ועל התקופה שבה עברנו יחד את אימי השואה.

בשעת שיחתנו הרים הרבי את ידו לאות, ושקט השתרר באולם. לפתע נשמע קול בוקע ועולה מתוך הדממה. צמרמורת חלפה בעצמותיי. זה הקול המוכר,

הרב אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל והחזנות

עקיבא צימרמן

הרב אברהם יצחק הכהן קוק היה בעל נפש פיוטית ומנגינה התנגנה בנפשו. הוא עצמו חיבר פיוטים ושירים ולחלקם אף חיבר מנגינות. חלק משיריו הולחנו על ידי המלחין גבריאל גראד והוקלטו מפי החזן בנימין אונגר ונשמרו בפרונתיאיקה הלאומית באוניברסיטה העברית בירושלים. הסופר יעקב אדלשטיין מתאר בספרו "רב ומנהיג" (הוצאת הסוכנות היהודית תשנ"ט) מוצאי שבתות בבית הרב "במוצאי שבת, שלפי המסורת תבוא בשורת הגאולה, הזמן המיועד להבעת כיסופי גאולה, זימר את הזמר למוצאי שבת פרי רוחו 'ישמח לבי וקרבי, ויגל דמי ולבי'... חיבר ניגון לשיר זה, ניגון משלו, ניגון של הנשמה העורגת לאחר צאת השבת, ניגון של חלום ושל כיסופים. מהלך היה בחדרו ושר בניגון, את השיר שחיבר למוצאי שבת. ידידים שנמצאו בביתו, הצטרפו לשירתו" (עמ' 252), לעיתים הצטרפו לשרים גם חזנים אורחים שפקדו את ארץ ישראל וישבו לשולחן הרב אם בשלוש סעודות ואם במלוה מלכה, ביניהם החזנים זבולון קברטין ויוסף רזנבלט.

"ידידי המרומם, פאר שירת ישראל"

החזן זבולון קברטין מספר בזכרונותיו כי מיד כשהגיע לארץ ישראל נסע לכותל המערבי ומשם שם פניו לשיבת "מרכז הרב" כדי לפגוש את הרב קוק. כאשר הגיע לשיבה, היה זה באמצע שיעור. הרב קוק קידם את קברטין בדברי ברכה והציגו בפני התלמידים. במיוחד מספר קברטין עשה עליו רושם תלמיד בעל שערות בלונדיניות ארוכות הלא הוא הרב דוד כהן "הנזיר". החזן זבולון קברטין נמנה על ידי הקרובים של הרב קוק ונתן קונצרט שנתמורתם הוקדשה לשיבת "מרכז הרב". הרב נתן חסות לתפילות וקונצרטים של חזנים אורחים שהופיעו בירושלים, וכן נמנה על ידיה של מקהלת "שירת ישראל" שנוסדה לפני למעלה ממאה שנה על ידי החזנים אברהם צבי אידלסון ושלמה זלמן ריבלין והקיימת עד היום (כיום מנצחה הוא שלמה גולדהור).

הרודף אותי מקראקוב ומצ'נסטוחוב. סירבתי להאמין שזה אכן קולו של מנדלבאום. לפי חישובי, האיש צריך להיות בשנות השמונים לחייו. קשה היה לי להאמין כי עודנו חי ושר.

הרהורי נקטעו כאשר הרבי חזר לשאול, ואני נפנית להגיב. הקול המשיך להדהד באוזניי, ואז סיפרתי לרבי על המיפגש שהיה לי בצ'נסטוחוב עם יוס'ל מנדלבאום, שנהג לשיר על שולחן אביו המנוח, רבי בן ציון הלברשטם. תיארתי את מצבנו במחנה, את שיחותינו שם ואת הפרידה ממנו. הרבי חיך ושוב הרים את ידו. אחד משמשיו ניגש אליו, והרבי לחש דבר מה על אוזנו.

כעבור כמה דקות התייצב ליד הרבי איש הדור בעל זקן לבן. האיש רכן לעבר הרבי והמתין למוצא פיו. הרבי קם מכיסאו, הוליד את האיש אליי והצביע עליו: "הנה, זה יוס'ל מנדלבאום". עמדתי המום, בלי יכולת להוציא הגה מפי. הרבי ביקש לרכך את המיפגש. "זקנו הלבין, אבל קולו גבר מאז", אמר, שוחחנו מעט.

כעבור כמה רגעים חזר ר' יוס'ל למקומו ולבקשת הרבי השמיע את הקטע 'מקדש מלך', שעליו סיפרתי לו. זה היה מרגש מאוד. מאות החסידים שישבו מולי וסביבי, הופיעו לנגד עיני כאותם עלובי חיים, שעמם חילקתי את פיסת האדמה הטחובה בצריף של מחנה צ'נסטוחוב. פתאום חשתי את הקור המקפיא את העצמות, ורק קול שירתו החרישית של יוס'ל מנדלבאום, "מעוז צור ישועתי", בלילה הראשון של חנוכה ההוא, ממס את הקיפאון.

עם כלביא, ספריית מעריב, תשנ"ג

החזן משה שטרן

הפקיד בידי הרב קוק למשמרת ספר תורה קטן ותיכנן להתיישב בארץ. בשבתות בהן שהה בירושלים נהג יוס'לה לבקר בשלוש סעודות בבית הרב ויחדיו זימרו מזמירות השבת.

יום לפני פטירתו עבר יוס'לה לפני התיבה בבית הכנסת בחורבת רבי יהודה החסיד, היה זה בשבת מברכים חודש תמוז. הרב נשא דרשה ואמר כי מלאכים שרים מתוך גרונו של יוס'לה. למחרת נסע יוס'לה רחנבלט לים המלח ולקה בהתקפת לב ממנה נפטר. הרבנות הראשית הכריזה אבל כללי וביטול מלאכה כללי בעת הלוויה. הרב קוק נשא דברי הספד ליד הקבר בהר הזיתים. מי שהיה נוכח בתפילה וגם בלוויה היה הרב הצעיר דאז משה צבי מנקין, לימים משה צבי נריה. הרב רשם חלק מהדברים שהשמיע הרב קוק בלוויה ובשולי רשימתו כתב "הדברים נמסרו באי דיוק. מרוב ההמונים המלווים לא נשמעו כהוגן".

הרב קוק אמר בין השאר "מזועזעים אנו מהאסון הנורא שקרנו לפתע פתאום מסילוקו של אדם כשר וירא שמים. רק בשבת האחרונה שמענו את קול זמרתו הנפלאה של החזן הנפלא ר' יאסעלע רחנבלט זכר צדיק לברכה, זמרה שיצאה ממעמקי ליבו הטהור, בידעו לפני מי הוא עומד ובעד מי הוא מתפלל, והיום אנו עומדים לפני ארונו ומלווים אותו לבית עולמו. 'זיהי לאבל כינורי ועוגבי לקול בוכים' – המוסיקה מתחלקת לשני צדדים: הצד המדעי, המדע המוסיקלי שהוא רחב לאין חקר והצד הרגשי. רגש השירה עמוק הוא לאין ערוך. הכינור מסמל את הצד המדעי כמו שכתוב 'אפתח בכינור חידתי' החידה שלפנתונה צריכים לאמץ את השכל והמחשבה נפתחת בכינור 'עלי הגיון בכינור' העוגב מסמל את צד הרגש במוסיקה. על הנפטר הגדול שלנו, על ר' יאסעלע רחנבלט זצ"ל אנו יכולים להגיד את שני הדברים. הוא היה גאון במדע המוסיקלי ויחד עם זאת מלא רגשות קודש, רגשו היה עמוק מפנימיות הלב".

הצופה, כט אלול, ערב ראש השנה תשס"ו

בקונצרט יובל הכ"ה של המקהלה הופיע החזן זבולון קברטין ונותני החסות היו הנציב העליון סיר ארתור וקופ והרב הראשי הרב קוק שנשא דברי ברכה. בעיתונות של אותם ימים נמסר כי כל הכרטיסים אזלו וליד הקופה נראה צעיר שבא בריצה לקופה ומוכן לשלם כל סכום עבור כרטיס. אותו צעיר היה לא אחר מאשר הד"ר חיים ארלזוורוב, ראש המחלקה המדינית של הסוכנות היהודית.

קברטין נמנה על התורמים לשיבת "מרכז הרב" והקשרים בינו לשיבה נמשכו גם אחרי פטירת הרב זצ"ל. כאשר בתו של קברטין, שולמית, נישאה בשנת תרצ"ז בתל-אביב, עזב קברטין מיד אחר החופה, היות ובאותו זמן התקיים בירושלים קונצרט לטובת ישיבת "מרכז הרב" בהשתתפותו. קברטין מספר כי שב לתל-אביב ל"שבע הברכות" מאוחר בלילה.

הידידות בין קברטין לרב קוק מעניינת ביותר. בפסקיו אסר הרב כניסה לבתי כנסת ניאולוגים, קונסרבטיבים ורפורמים ושירה של מקהלות מעורבות בעוד שקברטין כיהן כחזן בבתי כנסת שהרב אסר להיכנס לתוכם. כך שכביכול ישנה סתירה בין "ההלכה" ל"מעשה". נוסף על כך שגם הרב יוסף חיים זוננפלד, רבה של העדה החרדית בירושלים היה מיוחד עם קברטין שהיה מבאי ביתו.

הרב קוק הכתיר את קברטין בתואר "ידידי המרומם פאר שירת ישראל" וזאת באיגרת מיום כב בחודש תמוז תרצ"ג, הכתובה על נייר המכתבים הרשמי של הרב. הרב פונה לקברטין, שהיה אדם אמיד, ומבקש "להשיג בעד הגברת רחנבלט אלמנת המנוח רבי יוסף רחנבלט ז"ל את הסך עשרים וחמש לא"י החסר לה". היה זה אחרי שהחזן רחנבלט נפטר בירושלים ולא למנתו היה חסר כסף, כדי לחזור לארצות הברית. הרב שולח את מכתבו לת"א על ידי החזן שלמה זלמן ריבלין.

"מלאכים שרים מגרוננו"

ידידות נפש כנה ואמיתית הייתה בין הרב והחזן יוסף רחנבלט שהגיע לארץ ישראל בחודש ניסן תרצ"ג ונפטר בירושלים ביום כ"ה סיון תרצ"ג. בבואו לארץ בילה רחנבלט כל זמן פנוי שהיה לו במחיצת הרב. הוא

יוסף רוזנבלט - החזן ששר עם מלאכי מעלה

מרדכי פרידמן

בגיל ארבע ליווה את אביו בשירה בבית הכנסת; בן 12 ערך תפילה בבית הכנסת הגדול בקראקוב, בין מעריציו היו צ'רלי צ'פלין ואנריקו קרוזו. יוסל'ה רוזנבלט מת במהלך צילומים לסרט על ארץ ישראל.

...בהיותו אורחם של האחים וורנר בלוס אנג'לס ביקש להיפגש עם צ'רלי צ'פלין. צ'פלין התוודה בפניו כי כל אימת שרוחו נערכת עליו, הוא מעמיד את תקליטיו ומוצא בהם נחת. בצד צ'פלין אפשר למנות גם את אנריקו קרוזו, פידודר שליאפין, ג'ון מקורמיק, טיטו סקיפה ונוספים כמעריציו הגדולים.

ב-1933 הוצע ליוסל'ה לקבל על עצמו תפקיד בסרט, ובו הוא יראה שר על רקע נופי ארץ ישראל. יוסל'ה שמח על ההצעה ונענה לה ברצון, בראותו בכך הזדמנות לבדוק אפשרות לעלייתו לארץ.

הוא הגיע לארץ בערב פסח והופיע ביום ראשון של פסח באולם אוהל שם בתל-אביב, בשבת חול המועד בחיפה, ובשביעי של פסח בישיבת מאה שערים בירושלים; בל"ג בעומר הופיע במירון וכמו כן הופיע בעיר חרוד, בטבריה, בזכרון יעקב ובראשון לציון. בחג השבועות רצה יוסל'ה להתפלל בירושלים ב"חורבת ר' יהודה החסיד" אולם הקדים אותו החזן מרדכי הרשמן ששהה אף הוא בישראל באותו זמן. יוסל'ה עשה את החג בתל-אביב ושבת נוספת התפלל בראשון לציון, שר זמירות ליד שולחנו של האדמו"ר מסדיגורא בצפת, ובתל-אביב עשה במחיצת ח"נ ביאליק. ביאליק התפעל במיוחד משיר המעלות ואף הציע כי מנגינת השיר תאומץ כמנגינת ההמנון הלאומי "התקווה".

אהבה מיוחדת שררה בין הראי"ה קוק ליוסל'ה. במיוחד אהב יוסל'ה לשבת בסעודה השלישית בבית הרב קוק ולהנעים מקולו לרב ותלמידיו.

בשבת פרשת שלח, כג סיון תרצ"ג (17.6.1933) התפלל יוסל'ה בחורבת ר' יהודה החסיד". הרב קוק כיבד תפילה זו בנוכחותו ואף נשא דרשה לפני תפילת מוסף, תפילתו של יוסל'ה תוארה על ידי הרב קוק, "בתפילה שנסתייעה במלאכי מעלה", שכן היה קולו צלול ויפה, כמעט על טבעי. גם יוסל'ה חזר וסיפר כי

מעולם לא הרגיש חוויה עמוקה בתפילה כמו בתפילה זו. שלא כמנהג המקובל בבתי כנסת הריע לו הקהל פעמיים והובילוהו דרך סימטאות העיר העתיקה למלונו.

למחרת יצא לצילומי הסרט "חלום עמי". הוא עמד במימי הירדן ושר את "מה לך הים כי תנוס הירדן תיסוב לאחור"; באותו יום גם נערכו צילומים בים המלח, החום היה כבד ויוסל'ה התלונן על מיחושים בקיבתו. רופא שהובהל למקום הזריק לו סם הרגעה, יוסל'ה נרדם ומת מיתת נשיקה.

ההלוויה שנערכה למחרת, כה סיון תרצ"ג (יום לאחר קבורתו של חיים ארלזורוב), הייתה מהגדולות שידעה ירושלים. דברי הספד נשא הרב קוק, ר"אל מלא רחמים" השמיעו שניים מחבריו החזנים, זבולון קווארטין ומרדכי הרשמן על קברו הטרי בהר הזיתים בירושלים.

נתגלו 3 כרכי ניגונים של יוסל'ה רוזנבלט ז"ל

כתבה בעיתון המודיע

נינו של החזן הנודע ר' יוסף רוזנבלט ז"ל המוכר יותר בכינוי יוסל'ה רוזנבלט, חשף בימים אלה גילוי חדש, שמצא לפני כמה זמן בין חפצי סבתו, אשת בנו של החזן - לאחר שנפטרה - 3 כרכים בהם תווים מיצירותיו של החזן הנודע, מהם ניגונים שלא הוכרו עד היום.

הנכד ט' רוזנטהל אמר לעיתון יהודי בארה"ב כי הוא מתכוון למסור את האלבומים לחוקרי חזנות ולהביאם לידיעת אוהדי סבו המנוח.

לפי טענתו של רוזנטהל, יש באלבומים גם מיצירות של חזנים אחרים בני דורו של יוסל'ה ז"ל. חלק מן האלבומים כתובים בידי יוסל'ה עצמו ואחרים בידי אנשי מקצוע מומחים. האלבומים חתומים בחותמתו של רוזנבלט, בשעה שכיחן כחזן בבית הכנסת של המבורג בגרמניה.

המודיע יב בכסלו תשס"ז

בהגות הדורות

על כלי נגינה

התלמוד הירושלמי

רבי חייה בר בא אמר: היא נבל, היא כינור, נימין יתירות בין זה לזה. אמר רבי חייה בר אבא: למה נקרא שמו נבל, שהוא מלבין כמה מיני זמר. רבי חונה בשם רב יוסף: על ידי עור שאינו עבוד, ועל ידי נימין יתירות היה מלבין כמה מיני זמר.

רבי שמעון בן לקיש אמר: עוגב זה ארדבלס. תני רבן שמעון בן גמליאל: לא היה ארדבלס בירושלים, מפני שהוא סורח את הנעימה.

חליל של מקדש של משה היה, ושל קנה היה. נשבר ותיקנוהו, ולא היה קולו ערב כמוות שהיה. חזרו ונטלוהו, וחזרו לכמות שהיה.

צלצל של מקדש של משה היה, ושל נחושת היה. נשבר ותיקנוהו, ולא היה מצלצל כמוות שהיה. חזרו ונטלוהו, וחזרו לכמות שהיה.

מגריפה, רב ושמואל, חד אמר: עשרה נקבים היו בה, כל אחד ואחד היה מוציא מאה מיני זמר. וחורנה אמר: מאה נקבים היו בה, כל אחד ואחד היה מוציא עשרה מיני זמר. מדברי שניהם הייתה מוציאה אלף מיני זמר.

סוכה פרק ה, הועתק מתלמוד ירושלמי שיצא לאור בתשרי תשס"ז לראשונה בכרך אחד עם שבעה מפתחות בסגנון אנציקלופדי, הוצאת 'כתובים' ירושלים בעריכת עו"ד צבי פרייזלר

רש"י על שירת גאולים

אריה סטריקובסקי

לכשנתבונן בפירוש רש"י למקרא נמצא מחזוריות של גאולות: גאולת מצרים, שיבת ציון והגאולה העתידה. שלוש הגאולות הללו מלוות בשירת הנגלים.

גאולת מצרים החלה בבשורה על השירה הממשמשת ובאה. ה' תיזמן את שירת הטבע עם שירת בניו: "עת הזמיר הגיע – שהעופות נותנין זמר וקול ערב להולכי דרכים... דרך העופות להיות משוררים ומצפצפים בימי ניסן... שאתם עתידים לומר שירה על הים" (על שיר השירים ב, יב). את דברי ה' קלטו באופן חזוני הצדקניות: "מובטחות היו צדקניות שבדור שהקב"ה

עושה להן ניסים והוציאו תופים ממצרים" (על שמות טו כ). אך לפני השירה העמיד ה' את רעייתו בניסיון: "יונתי... השמיעני את קולך – למי את פונה בעת צרה?" (שה"ש ב, ד). העם עמד בניסיון, כגודל הצעקה בשעת הצרה, הייתה עוצמת השירה לאחר הישועה.

השירה התחדשה בשיבת ציון מבבל. בין העולים היו "משוררים ומשוררות מאתיים – לפי שהיו עולים בשמחה מבבל לארץ ישראל היו צריכים למשוררים ולמשוררות כדי שיהו מטיילות בהם ברוב שמחתם" (על עזרא ב, סה). אחר כך "העמידו הלוויים המשוררים לנצח ולומר שירה לפי הבונים בשעת בניין יסוד הבית" (שם ג, ח).

השירה, שדממה בגלות,¹ תחזור: "תשורי מראש אמנה – וכשהגלויות נקבצות ומגיעות שם, הם צופים משם ורואין גבול ארץ ישראל ושמחים ואומרים שירה [הודיה]" (שה"ש ד, ה), וכשהן מתכנסות בבית ה' הן שרות: "אם אתה שם הכל שם" (שם ד, טז). שמחה זו משכיחה את הצרות והן חוות את העבר כרצף של אהבות.

על חוכמת הנגינה

רבי יהודה הלוי

אשר לחוכמת הנגינה – צייר לך אומה המחשיבה את הניגונים ומטילה את זמרתם על החשובים באנשיה, הם 'בני לוי', העוסקים בנגינה כבמלאכת הקודש בבית הקדוש במועדים המקודשים, ואנשים אלה חופשים מעול הפרנסה, בהיותם נהנים מן המעשרות, ואין להם עסק כי אם בנגינה; והאמנות הזאת, החשובה מצד עצמה אצל כל בני אדם בכלל, נכבדת אז ביחוד בעיני כל בני האומה אצילת היחש וְזֶפֶת התכונה, ובראש העוסקים בה דוד ושמואל!¹ מה דעתך אפוא: האם היו יודעים את הנגינה ידיעה יסודית אם אין? אמר הכוזרי:

אין ספק כי במקום הקדוש ההוא הגיעה האומנות הזאת לשלימות ולשיכלול ושם עוררה את הנפשות, כאשר ייאמר עליה – כי היא מעתיקה את הנפש ממידה אל הופכה. אולם אין לדמות מידת חשיבותה היום למדרגתה אז, כי פחת ערכה, ואין עוסקים בה כיום כי

¹ השווה: תהילים עז, ז: אזכרה נגינתי בלילה – בימי הגלות הזה... אני זוכר את נגינתי שהייתי מנגן בבית המקדש.

אם משרתים וקלי דעת – אכן, ירוד יְרָדָה, החבר! על אף אצילותה, כאשר ירדתם אתם חרף אצילותכם.

הכחרי, מאמר שני, סד-סח

ההנאה מן המוסיקה ומיגבלותיה במשנת הרמב"ם הרב ד"ר אליהו אביעד

הרמב"ם מייחס ערך פסיכולוגי חיובי להנאות חוש השמיעה, כמו מוזיקה ערבה ושירה נעימה, כי "אפשר למצוא בהם אי פעם הנאה לאדם מצד היותו אדם, כפי שביאר אריסטו" (מוה"נ, ח"ג לו, עמ' רמז). לדעת הרמב"ם נגינות הלוויים בבית המקדש נועדו לתכלית זו; הנעימות המוזיקלית שהשמיעו, השרו על המבקר אווירה נינוחה ונעימה, שהביאה להתפעלות רוחנית. בכך הושגה התכלית החינוכית של הביקור – עידון הנפש והכשרתה לתיקון מידותיה:

"מטרת השיר [בבית המקדש] – התפעלות הנפשות לאותם הדברים; ואין הנפש מתפעלת אלא לנעימות הערבות, גם עם הכלים², כפי שהיה הדבר במקדש תמיד... ויתרכו הלבבות הקשוחים וייכנעו (מוה"נ, ח"ג מה, עמ' שפ)."

מטעמים דומים יש ערך רב להנאות שבשמיעה גם בריפוי מחלות נפש, כמו דיכאון ומרה שחורה, המהוות גורם מפריע לריכוז הרוחני של האדם. שמיעת מוזיקה ערבה ושירים היא מצב ש"מיישב את הנפש ומסיר שעמום המרה השחורה ממנה, ויתכוון בכל זה להברות את גופו, ותכלית בריאות גופו כדי שידע [את ה']" (שמונה פרקים פ"ה, עמ' רנו).

גם בהוראות הרפואיות שב"הנהגת הבריאות", ממליץ הרמב"ם לרופא להיעזר בהנאות חוש השמיעה בשילוב הנאות חוש הראייה וחוש הריח, בתהליך הריפוי של כל מחלה: "לא ישכח [הרופא] לחזק... הכוח החיוני בכלי הניגון, ולספר לחולים סיפורים משמחים שירחיבו את

נפשו... כל זה מחייב כל חולי" (השער השני, סעיף 20, עמ' 50).

המוזיקה שימשה גם את הנביאים כאמצעי להשגת איזונים נפשיים, הדרושים בהכנה להשראה הנבואית שאינה ניתנת להשגה: "לא מתוך עצבות ולא מתוך עצלות אלא מתוך שמחה... לפיכך בני הנביאים לפניהם נבל ותוף וחליל וכינור" (הלכות יסודי התורה ז, ח)³.

עם כל זה, הרמב"ם נאמן לשיטתו המתנגדת לגירוי יצרים בכל צורה שהיא, לפיכך הוא אוסר שמיעת שירים ופיוטים "שיש להם עניין לעורר את התאוותנות ולהללה ולמשוך את הנפש..." (פירוש המשנה, אבות א, טז), הואיל וגירוי יצרים פוגם בנפש "ומעורר למידה פחותה" (שם). בהקשר זה מתייחס הרמב"ם לטעות רווחת בקרב אנשים אחדים בימיו כולל "גדולים וחסידים", אשר פסלו שמיעת שירים בשפה הערבית, אף אם היו בעלי תוכן חיובי, "מן החלק הרצוי"; לעומת זאת, לא מחו בידי אלה ששרו בשפה העברית, "על אף שהדברים האמורים יש בהם מן המוזהר או מן המרוחק". שמיעה סלקטיבית זאת היא "סכלות מוחלטת", משום שלא השפה שהשירים נשמעים בה היא הקובעת אלא תוכנם והמסר הפנימי שלהם; כי "אם היה עניין אותו השיר דבר נעלה, חובה לאומרו באיזה שפה שיהיה; ואם היה עניינו מגרעת, חובה לחדול ממנו באיזה שפה שיהיה... (שם)".

התייחסות נרחבת לעניין זה מוצאים אנו בתשובה לאנשי ארם-צובה, ששאלו על שמיעת זמר

³ על פי בבלי שבת, ל ע"ב; פסחים, קיז ע"א. והשווה לדברי רס"ג על ההשפעה של המוסיקה ההרמונית ("הממוזגת") על תכונות הנפש: "... ומנהג המלכים למזגם [את הנעימות והלחנים], ויהיה מה שיעוררו מתכונותיהם כאשר שומעים אותם, כדי להיטיב נפשותיהם להנהגת הממשלה, ולא יטו אותם לרוב רחמנות או אכזריות ולא הפרזות אומץ או מורך ולא תוספת וגירעון בשמחה ובחדווה" (האמונות והדעות, מאמר עשירי, עמ' שכא).

⁴ השווה לדבריו ב"מורה": "ולכן אין ראוי להשתמש בטובה הזו [הדיבור והשמיעה] אשר ניתנה לנו לשלימותנו – ללמוד וללמד – בשפל השפלות ובחרפה הגמורה, עד כדי לומר כל מה שאומרים הגויים הסכלים המושחתים בשיריהם וסיפוריהם המתאימים להם; לא למי שנאמר בהם 'ואתם תהיו לי ממלכת כוהנים וגוי קדוש' (שמות יט, ו)" (ח"ג ח, עמ' רפט). כאן המקום להעיר, שהרמב"ם אוסר גם את השימוש בפסוקים מן התורה או מ"שיר השירים", כמיני זמר: "לפי שהתורה אסרה לעשות לשון הנבואה מיני זמר במגרעת ובשפלות" (פירוש המשנה, אבות א, טז).

¹ אתיקה, ספר ג, י
² בהלכות כלי המקדש ג, ו, מתאר הרמב"ם את כלי הנגינה במקדש: "ובמה הם מנגיין? – בנבלים וחלילים, וכינורות, וחצוצרות והצלצל...". על משמעות "הנעימות הערבית", ראה רס"ג ב"האמונות והדעות", המאמר העשירי, עמ' שכא; חובה בהערה הבאה.

הישמעאלים. הרמב"ם בתשובתו חוזר על העיקרון המנחה, שאסור לעורר יצרים שליליים בכל אופן שיהיה; "כל מה שמביא להתרחבות הנפש והתרגשותה – אסור... וסיבת זה מבוארת מאוד, לפי שזה הכוח החשקי ראוי להכניעו ולהשיבו אחר, ולמשוך בריסנו..." (שילת, איגרות, עמ' תכח).

קביעה חד-משמעית זו סותרת, לכאורה, את כל אשר אמר הרמב"ם ב"משנה תורה" וב"מורה", בשבח המוזיקה ותרומתה להרחבת הדעת ולהתעלות הנפש. האומנם חזר בו מדבריו? – אכן בהמשך האיגרת נראה כי הרמב"ם מציג דעה שונה לחלוטין מזו שבמקורות הנ"ל, ואינו מתחשב בתועלת הנפשית שהמוזיקה מעניקה ליחיד סגולה:

"ולא נביט אל האחד היוצא מן הכלל, יקר המציאות, אשר יביאהו זה לידי זהירות הנפש וזריזות ההפעלות להשגת מושכל או לכניעה למצוות הדת – לפי שהדינים התוריים אומנם נכתבו לפי הרוב והמצוי... (שם).

ליישוב הסתירה יש לזכור כי השקפתו התכליתית – אינטלקטואלית של הרמב"ם מביאה למסקנה שהמוזיקה והאומנות בכלל, כמו התזונה, חיי אישות וסיפוק שאר צרכיו הביולוגיים של האדם, אינם כאמור, תכלית לעצמם. תפקידם הוא לשרת את התכלית העליונה של הייעוד האנושי בהישגים המוסריים והרוחניים⁵. נשים לב לעובדה שהתיאור המופיע ב"משנה תורה" מתייחס בפירוש ל"אחד היוצא מן הכלל", כמו הנביא שהשיג כבר את המדרגה העליונה של שלטון השכל על היצרים ואין אצלו סכנה להידרדרות מוסרית, ואילו באיגרת לאנשי ארם – צובה הוא מתייחס לכלל הציבור. קיצורו של דבר, לנביאים ולדומיהם עשויות הנעימות להוסיף שמחת נפש אמיתית, הדרושה בתהליך התעלותם הרוחנית ובהתכוננתם להשראה הנבואית.

הוא הדין ב"מורה" לתיאור התפעלות הנפש מנגינת הלוויים במקדש, שמתייחס למציאות מוסרית אידיאלית ששררה בתקופה שבית המקדש עמד על מכונו. עם הזמן חלה הידרדרות מוסרית בקרב "הרוב

המצוי" של העם, אשר הביאה בסופו של דבר לחורבן המקדש. אחד ממאפייניה של הירידה המוסרית נוצר כנראה, כיוון שהמוזיקה הפכה לגורם מגרה יצרים ולהתגברות התאוות המיניות, במקום להיות מדיום להתעלות רוחנית. נקל אפוא להבין מדוע גזרו חכמים בעקבות החורבן, "שלא לנגן בכלי שיר כולן, וכל מיני זמר וכל משמיעי קול של שיר – אסור לשמען..." (הלכות תעניות ה, יד).

עקב הגבלות מחמירות אלה של חז"ל, מעמיד הרמב"ם בתשובתו הנחיות מפורטות לאנשי ארם – צובה בכל הקשור לשמיעת שירה ומוזיקה:

"ובאמת, הסכלות אסור לשמעה אפילו נאמרה בלא שירה. ואם שרים אותה בכלי זמר, יש שם שלושה איסורים: איסור שמיעת הסכלות ונבלות הפה; ואיסור שמיעת השירה... ואיסור כלי הזמר... ואם הייתה השָׁרָה אישה, יש שם איסור חמישי, לאומרם ז"ל: "קול באישה ערווה" (בבלי ברכות, כד ע"א), וכל שכן כשהיא שרה... (שם).

השירה היחידה שהותרה על ידי הגאונים, מזכיר לנו הרמב"ם, היא רק זו העוסקת ב"דברי שירות ותושבחות" לה'; כך גם בהלכות תעניות: "וכבר נהגו ישראל לומר דברי תושבחות או שיר של הודאות לאל וכיוצא בהן על היין" (ה, יד)⁶.

מורה נבוכי הנפש, משרד החינוך, האגף לתרבות תורנית, תשס"ה, עמ' 95–98

השירה והנודרת ממנה

רבי יעקב בן אשר

עלי באר – כשחזרו מן המלחמה חנו על הבאר ואמרו שירה במקום טהרה, דכתיב (שופטים ה): "בין משאבים שם יתנו צדקות ה'..." (בעל הטורים, במדבר כא, יז).

לענות – ב' במסורה: "ענות נפש", "על מחלת לענות" (תהלים פח), והוא עניין כלי שיר, לומר שאם נדרה אישה שלא לשמוע כלי שיר, שבעלה מפר לה, שחשוב

⁶ מעניין שיהודי תימן, אשר העריצו את הרמב"ם וקיבלו את רוב הנחיותיו, הקפידו מאוד בקיום הלכה זו. לפיכך לא השתמשו בכלי זמר כלל, וכל שירתם הייתה של "שירות ותושבחות", כדברי הרמב"ם. ראה עוד רצהבי, שירת, עמ' 43. וכן הרב קאפח: "השירה והלחנים בתפילת יהודי תימן", קאפח, כתבים, כרך ב, עמ' 958–960.

⁵ למסקנה זו הגיע פרופ' ז' הרווי, המציין כי האומנות להרמב"ם, כמו המזון וחיי אישות, היא חיובית רק אם היא ממלאת צרכים מוצדקים המשרתים את התכלית של "ידיעת ה'"; לפיכך אין האומנות תכלית לעצמה. הרמב"ם יתנגד להפרזה גם בתחום זה, כפי שהוא מתנגד להפרזה בסיפוק שאר הצרכים הביולוגיים.

שירי ערש

מי שיש לו בן קטן מוטל בעריסה כדי שלא יבכה לא ירננו לו שירים וזמירות של גויים וגם לא ניגונים של ישראל שהם להקב"ה, אבל אם יש חרזות מפסוק ותלמוד והוא מנגנם כדי שיזכירם ולא ישכחם, אף על פי שהתינוק שותק ונהנה מותר.

שם, רלח

החזנות והמוסיקה במשנתו של הגאון מוילנא

עקיבא צימרמן

רבים מתארים את הגאון מוילנא, רבי אליהו בן שלמה, (נולד א' פסח ת"פ, נפטר י"ח בתשרי תקנ"ח), כאיש חמור סבר, שדבר אין לו עם נגינה ושירה. כמו כן טועים אלו הרואים עצמם כממשיכי דרך הגאון בתפילה, המשמיטים את הפיוטים ומפיצים דעה בלתי נכונה כאילו הגאון שלל את אמירתם.

לפי שיטת הגאון יקשה להבין את עבודת הלויים בשירים ובזמרים מבלי להבין את חוכמת המוסיקה.

רבי ישראל משקלוב, מבני העלייה אשר זכו ללמוד במחיצת הגאון ואשר עלה לארץ ישראל בשנת תק"ע וייסד בה את עדת הפרושים, הוציא כמה ספרים, וביניהם "פאת השולחן" שהיה ספרו האחרון. בספר זה הוא מזכיר את העובדה שהגר"א התייחס לחוכמות השונות, וביניהן לחוכמת הנגינה אשר הייתה חשובה מאוד בעיניו. בהקדמה ל"פאת השולחן" כותב רבי ישראל בשם הגאון:

כל החכמות זקוקות לתורה הקדושה וכלולות בה וידע כולן לתכליתן, והזכירן: חוכמת אלגברה ומשולשים והנדסה וחוכמת המוסיקה, ושבחה הרבה. רוב טעמי תורה ומסורה שירי הלויים וסודות תיקוני הזוהר, אי אפשר לידע בלעדיה, ועל ידה יכולים בני אדם למות בכלות נפשם בנעימותיה, ויכולים להחיות המתים בסודות הגנוזים בתורה.

רבי ישראל מביא בשם הגר"א כי אמר: "כמה ניגונים וכמה מידות הביא משה רבנו ע"ה מהר סיני".

מדברים אלו אנו למדים כי הגאון ייחס חשיבות עצומה לחוכמת הנגינה, והיה מאלה שדגלו בדעה כי חלק מניגוני התפילות הם "מסיני"!

נדרי עינוי נפש כמובא במועד קטן (ט ע"ב) שאף הזקנות נהנות מכלי שיר, בת שישים כבת שש לקול (=צילילי) טבלא (=כלי נגינה) ריהטא (=רצה). (שם ל, יד).

בעל הטורים, במדבר

ברכה על נגינה?

רבינו בחי" בן אשר

אומנם לא תיקנו ברכה כשישמע אדם קול כינור ועוגב ערב מאד, שהנפש שמחה בו ונהנית ממנו, וכתב "כי קולך ערב" (שיר השירים ב, יד), והטעם מפני שהקול אין לו ממש, ואם תאמר הריח גם כן אין לו ממש, הרי יש ממש לפירות ומהם יצא הריח... וקול האדם או קול הכלי אינו מגופו ועצמותו, אלא מצד הרוח המנשב בו.

שולחן של ארבע, סוף שער א, כתבי רבנו בחיי, מוסד הרב קוק, מהדורת הרב שעוועל, עמ' תצ

פניני נגינה

רבי יהודה החסיד

לשם שמים

מי שקולו נעים ואין הקב"ה נהנה מקולו, ראוי לו שלא בא לעולם, ואם הקב"ה נהנה עליו נאמר: "השמיעני את קולך כי קולך ערב" (שיר השירים ב, יד), וכתב "ונעים זמירות ישראל" (ש"ב כג, א) ... ויזהר מי שיש לו קול נעים שלא יזמר ניגונים נוכרים, כי עבירה היא, ולכן נברא קולו נעים לשבח בוראו ולא לעבירה...

ספר חסידים, תשסח

למד מתרנגול

...ואם בָּאָתוּ להללו ולשבחו, אין לעשות במהרה, אלא במשך ובקול נעים ובקול רם, שנאמר: "בשמחה להרים קול" (עזרא ג, יב)... לכן ברא הקב"ה קריאת הגבר (התרנגול) ללמוד ממנו דוגמא.

שם, קנח

בקול שופר ובחצוצרות

כשהיו ישראל מתגברין בקול שופר ובחצוצרות היו ברקים יוצאין מן הארון וברקים וקולות ושוברין למעלה שרי האומות ונופלין, אחר כך נופלין אומות למטה...

שם, תשס

תהיה ההשגה שלימה לעשר ספירות, וזה עניין מופלא
ונכבד...

תורת האדם

"היגיון בכינור" לרבי יהודה מוסקאטו

יוסף ספיבק

מבוא

משפחת הנסיכים לבית גונזאגה שלטה בעיר מנטובה שבאיטליה כשלוש מאות וחמישים שנה, החל מאמצע המאה הארבע עשרה ועד תחילת המאה השמונה עשרה. כשהתבססה המשפחה בשלטון, החלה לנהל חיי פאר ומותרות ועם זאת טיפחה גם את האמנות והמדע. לזכותה של משפחת גונזאגה יש לציין את יחסם החיובי ליהודים, שזכו בתקופתם ליחס אוהד ומעמד חברתי חיובי, ובזכותם נפתחו בפניהם אפשרויות שילוב בתרבות הכללית ובחיי החברה הנוצרית בלי שנאלצו לוותר על זהותם הדתית-יהודית.

רבי יהודה מוסקאטו הוא תוצר מובהק של הרנסנס הליבראלי במנטובה. הוא נולד בשנת 1535 באנקונה ונפטר ב-1594 במנטובה. בנעוריו עזב את אנקונה בגלל החיים הקשים תחת שלטון האפיפיור פאולוס הרביעי ועבר למנטובה, שם היה תלמידו של רבי משה פרוינצלי ולאחר מכן שימש כרב ודרשן בקהילה. בדומה לרבנים רבים באיטליה איחד מוסקאטו השכלה יהודית עם השכלה כללית מקפת וגם ידע לשונות לועזיות. ספרו הידוע ביותר הוא "נפוצות יהודה" המכיל חמישים ושניים דרושים. הספר נדפס לראשונה בוונציה בשנת שמ"ט (1589).

הטקסט המובא להלן הוא מהדרוש הראשון מ"נפוצות יהודה", דרוש שנישא בשמחת תורה.

"היגיון בכינור"

כלל הדרוש יפתח בכינור חידתו ובזמירות יריע לפני המלך ה' להודיע ולהיודע כי כל הנקרא בשמו ולכבודו בראו עשאו על ערכי המוסיקה כמו שהוא יתברך בעל המוסיקה השלימה ויצר את האדם בחוכמה בצלמו כדמותו נעריך מאד ביחסים ניגוניים.

רבי אברהם בן הגר"א העיד על אביו כי למד גמרא "בקול נעים ונורא ובקול חוצב להבות אש דת אשר כל שומע התרגשה נפשו ברגשי קודש", וכן העיד רבי אברהם בספרו "סערות אליהו" כי אביו "היה מתפלל מילה במילה בקול נעימות ונגינה עדינה".

בהקדמה למסכת אבות עם פירוש הגר"א כותב רבי מנחם מנדל משקלוב: "האומנם מי יוכל למלל ולספר קצות ידיעותיו ופלאות חוכמותיו, איך שידע כולם על בוריים כמו חוכמת המוסיקה שמביא רבנו בפירושו על התיקונים".

בפירושו למקרא מביא הגר"א כמה וכמה הערות בשבחה של חוכמת הנגינה. על הפסוק "והיה כינור ונבל תוף וחליל ויין משתיהם ואת פועל ד' לא יביטו ומעשה ידיו לא ראו" (ישעיהו ה, יב) כותב הגאון: "חשב ד' מיני כלי זמר מכוונים אל ארבע מרות שבאדם ובכל אחד כוח לגרש העצב הנולד ממרה שכנגדה".

על הפסוק בשיר השירים "מלך אסור ברהטים" (ז, ו) כותב הגר"א "הלויים אף שהיו משוררים לא היו צוואריהם כואבים, רק יש בהם כוח עליון מאד".

בקיאות במוסיקה

גם בפולקלור היהודי אנו מוצאים סיפורים על בקיאותו של הגאון במוסיקה. בספר "קול התור" מסופר כי "הרב הלל שקלובר ניגן לפני הגר"א בכינור לכבוד מסיבת ראש חודש ויינתק אז מיתר. הגר"א ידע חוכמות חיים איך לתקן, וקדח חור חדש במקום מסוים, אחר כך השמיעו בכינור והוא נעימות מתוקות ביותר".

הרצאה בכינוס השנתי השלישים ותשע, חנוכה תשנ"ח, דוכן, טו, תש"ס עמ' 81-87

רמז להשגת המחשבה

רבי משה בן נחמן

כי כינור וכלי הזמר במקדש רמז להשגת המחשבה שהיא נתלית ברוח, ואין בגשמיות דק כמוזיק"א. וזהו רוח הקודש, והנה בעולם הזה ישיגו החכמים ברוח הקודש שבע ספירות של מנורה... לפיכך ירמזו בכינור שבע כלי הקול בעולם הזה, ולימות המשיח תושג ספירה שמינית, וירמזו אותה, ולעולם הבא

סיוּם

בוא יבוא בריתה נושא אלומות השלום שיהיה כל העולם כולו שלם בניגוניו ובמקום אשר הייתה הארץ עד הנה פגומה מלהוציא נעימות ניגוניה כבתחילה, אז ירננו כל עצי יער יעלח שדי וכל אשר בו ישושם מדבר וציה יתרועעו אף ישירו רנו שמים כי עשה ה' הריעו תחתיות ארץ.

ואז אנחנו בשם ה' א-לוהינו נזכיר שיר חדש זכר ושלם ולקול צינוריו תתעורר המוסיקה העליונה וברון יחד יריעו כל בני א-להים וקרא זה אל זה עד יתמלא כל העולם כולו אורה ושמחה וששון ויקר.

הגיגי גבעה, ב תשנ"ו, עמ' 61-104

חִבְרוּ שִׁירִים

רבי אליעזר פאפו

אמרו רז"ל: "כִּבְדוּ ה' מְהוֹנֵן" – מחינך, שאם יש לו קול ערב יתן חינו לפני קונו לכבוד קונו, ולזה צריך חזק ואומץ שלא לכונן שלשומעים ינעם אלא יהיו מעשיו לשם שמים לכבוד השי"ת דווקא.

וכבר כתוב בספרים שכל שתחילתו לשם שמים אף אם אחר כך יגאה ליבו במה שמשמעוים בקולו, ליכא קפידא. וכל אחד ישורר על שולחנו שירים נאים מעניינא דיומא דבר בעיתו מה טוב זה עבודת ה' חשובה מאד שכל מלאכי מרום וכל צבא המרום משתמשים בה זוהי עבודתם וכולם פותחים את פיהם בשירה ובזמרה כמו שאנו אומרים ביצור וכל יצורי עולם אומרים שירה וכמו שכתוב בפרק שירה.

וכבר חכמי הדורות בכל דור ודור תיקנו שירות ותשבחות ובקשות בלשון הקודש וללועזים בלעז לאלפים ולרבבות, כל הרוצה ליטול יטול ויבחר לו לשורר מהן כאשר תשיג ידו מידי יום יום וזכות הוא לו שמזכה את המסדרין שיפוצו מעיינותיהן חוצה ושיהיו שפתותיהן דובבות בקבר וטוב לגבר שישתדל לסדר בעצמו שירות ותשבחות ובקשות כאשר תשיג ידו שאז יהיו חביבין עליו ואם יזכה שיתפשטו זמירותיו לרבים אשריו ואשרי חלקו וזו מתת א-לוהים היא ויקראו למשוררים או משוררות שידועים לשורר שירים של תורה שהן הודאות לה' ובקשות.

פלא יועץ, ערך "שיר"

המוסיקה השמימית – ומדוע אין שומעים אותה

ומי ישא את עיניו השמימה וראה את השמש ואת הירח ואת הכוכבים, כל צבא השמים ויהא סרבן באותה שעה לענות אמן בעל כורחו כי בחוכמה בתבונה ובדעת מה' מצעדיהם כוננו על יחסים וערכים ניגוניים שלימים וכן רבים¹. לא משו מקרב מחנה הפילוסופיים (כבשני מספר השמים והעולם) בעלי מדע הסוברים כי הגופים ההם היקרים² יחדשו בתנועותיהם קולות ערבים³ ומה שאין אנו מרגישים, ההם ייחסוהו אל התמדת ההרגל בשמיעתם עד שיבוטל בזה הרגשנו כמו שיקרה לשוכנים אצל מקום נפילת מי נילוס מארובותיהם כי לא ירגישו בקול מפלתם לרוב הרגלם בו. וכבר היה פיתאגורס מתפאר כי בהעלותו את חושיו למדרגת הטוהר והזיכוך לקחה אוזנו שמץ הקולות הערבים ההם. גם אפלטון בספרו הנקרא טימאיו כתב כי לכל אחד מהגלגלים זמירות שבח א-לוהי. גנוב הוא איתם כי לנו הוא ולנבונינו. בית אל תמצאנו במדרשו של רשב"י. נאמר "וקול גלגלה אשמע" ופירש הזוהר: (חלק ב, נד) "...ששמע את קול מסב הרקיעים ההולכים עם השירה ולא היה אדם ששמע זאת חוץ ממשה שהיה נאמנו של המלך והיושע שהיה שמשו. יהושע כששמע את הקול והנעימה של גלגל השמש לא יכול היה לעמוד בכך ולכן אמר 'שמש בגבעון דום' כלומר, דום מלאמר שירה משום ששמע את קול הרקיעים".

וכבר נתפשט הדעה הזה בכלל חכמינו⁴ באומרם "ז"ל (סוף פרק קמא דיומא) מפני מה אין אדם נשמע קולו ביום כדרך שנשמע בלילה מפני גלגל חמה שמנסר ברקיע כחֶךְשׁ שמנסר בארזים.

¹ תן דעתך לחריזה במילים "...פעולות נגלות, מועילות ומעולות" ולצלצולן בעת קריאה בקול.

"החוכמה" היא החוכמה הא-לוהית המארגנת ומסדרת את הקוסמוס לפי יחסים מתמטיים מוסיקליים מושלמים והם קוורטה, קווינטה ואוקטבה.

² השמש, הירח והכוכבים, כפי שנאמר קודם לכן.

³ על כך כותבת פפיטה האזרחי: "...יש עוד להזכיר את מושג 'הרמוניית הספירות' בתורת הפיתגוראים. כל גוף המתנועע במהירות יוצר קול. עשרת הכוכבים משמיעים בסיבובם הקצוב והפרופורציונאלי קול זמר מסויים, שהוא גבוה או נמוך בהתאם למהירות סיבובם, היקפו וגודלו. מסלולי הכוכבים נקבעו על פי פרופורציות קבועות, המתאימות אף בינן לבית עצמן, ולפיכך אף הזמר שהם משמיעים מצטרף להרמוניה עליונה, מוסיקה שהיא שירת היקום. אנו איננו שומעים נגינה זו, היות והיא תמידית ונצחית; שכן אנו עשויים להבחין בקולות אך מתוך תמורותיהם" (על היש המושלם, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשכ"ד, עמ' 64).

⁴ מקור המוסיקה הוא ביהדות.

⁵ כלומר, האמונה בדבר מוסיקה שמימית אשר מקורה בגלגלים.

אנו מלקטים בחיים מכל תנועה,
מכל כוח,

מכל שיח ומכל שיג,
מכל רגש, מכל דבר קל וקטן,
את האור הפזור, המגמגם,
לצרפו לפרק שירה איתן,

המזרים חיים מלאי קודש – קודש קודשים.

אורות הקודש ג, קפד

שיר מרובע

יש שהוא שר שירת האומה
יוצא הוא מתוך המעגל של נפשו הפרטית...
ועמה הוא שר את שיריה,
מצר בצרותיה ומשתעשע בתקוותיה.

יש אשר עוד תתרחב נפשו,
עד שיוצא ומתפשט...
לשיר את שירת האדם,
רוחו הולך ומתרחב

בגאון כללות האדם והוד צלמו,
שואף אל תעודתו הכללית,
ומצפה להשתלמותו העליונה...
יש אשר עוד מזה למעלה ברוחב יתנשא,

עד שמתאחד עם כל היקום כולו,
עם כל הבריות
ועם כל העולמים,
ועם כולם אומר שירה...

יש אשר עולה עם כל השירים הללו ביחד,
באגודה אחת,
וכולם נותנים את קולותיהם,
כולם יחד מנעימים את זמריהם...

נבלי שמים

רבי מאיר ליבוש - המלבי"ם

יציין המוסיקה העליונה, הנבלים והכינורות המזמרים
בשמים, ויומלץ על הכוח המושך שיש לגרמי השמים
זה על זה.

הכרמל, מובא באספקלריא, יח, עמ' 227

זמרה זמורה

רבי שמשון רפאל הירש

מזמרת הארץ – מעניין שבלשון הקודש זמורה זמרה
מאותו שורש, זמרה היא המנגינה בלי מילים... בזמורה
הופך העסיס המזדקק למיץ הפרי, כמו כן מתבטאים
במנגינה רעיונות שעדיין לא בשלו עד כדי להתבטא
במילים ברורות. באמנות הטבעית המנגינה נוצרת
למען המילה, ולא להיפך, כבאופרה, וכיחס הזמורה
לשיכר, כן יחס הזמרה למילה המלהיבה של השיר.

בראשית מג, יא

פניני שירה

הרב אברהם יצחק הכהן קוק

בחדרי ליבו של האדם, בחוש המשורר שבו, הכול
נחבק באהבה: ציפורים משוררות, וילדים מתמלאים
גיל, עגומי נפש מתפכחים, ושבורי לב נרפאים, ויסוד
החיים הולך ומפעם בעולם.

אורות הקודש ב, תעא

אין שירה בעולם שלא תאיר בה האמונה בזוהרה.
וכשקדושה מתגלה במלואה ברוח השירה, אז היא
באמת שירת-קודש; שְׁרֵי קודש וְשִׁרְי א-לוהים ישירו
אותה.

אורות האמונה, 40

האמונה היא שירת העולם; התורה הקצובה היא
המסקנה המעשית של שירת קודש זו.

אורות האמונה, 88

כשם שיש חוקים בשירה, כך יש שירה בחוקים.

כתר תורה

השירה חודרת יותר פנימה לעומקי המושגים.

על כן האספקלריא האמיתית של החיים היא דווקא
בתוך שירת החיים – לא בחיי החולין.

אורות האמונה, 40

עונה הייתה בת קול מהשירה שישירו לעתיד לבוא.
שיעורי דעת, ג

שוב, שוב אל השירה השורשית

הרב דוד כהן (הנזיר)

לימים הציג את המונח "שיר" כְּשֶׁקוֹל לנבואה. בי"ט בסיוון תרפ"ג כתב "הרב הנזיר" ביומנו האינטימי (מגילת סתרים) דברים אלו:

השירה, הרוח, היא אופי מחשבתם של ישראל. הנבואה היא שירה והתורה כולה איקרי שירה, רוח, רוח הקודש.

כשם שאין הפרזאי מכיר ברוח השירה כסומא באור השמש כך אין הפרזאי מכיר בנבואה. באומות העולם, הפרזאים מחזיקים את השירה לבדו, בתוכן ענייניה, מיטב השיר כוזבו. אבל אצל ישראל היא תוכן רציני מאד.

בגלות נשתתקה שירתנו, תלינו כינורותינו, איך נשיר את שיר ה' על אדמת נכר (תהלים קלז, ד), ונסתלקה רוח הקודש. במקומה בא המחקר, הלימוד הפלפולי בסברת ההלכה, והפילוסופיה, הלימוד המסודר בבחינת העיקרים העיוניים.

אומנם אין בכוחם של דרכים אלו להשביע נפש אומתנו. וקשה, קשה לחוקר לכל תכלית להגיע לידי מסקנות ברורות ומוצקות ונסמכים על המסורת, שמשענת קנה רצוף היא למחקר, בתור מחקר חופשי.

שוב, שוב אל השירה, אל הרוח, רוח הקודש, זו היא הדרך בהתחדש נעורינו כקדם...

מגילת סתרים (יומנו של "הרב הנזיר"), עפ"י דב שוורץ, אתגר ומשבר בחוגו של הרב קוק, עם עובד, תשס"א, עמ' 174

שירת הנפש, שירת האומה, שירת האדם, שירת העולם,

כולם יחד מתמזגות בקרבו בכל עת ובכל שעה.

והתמימות הזאת במלואה,

עולה היא להיות שירת קודש...

ישראל – שיר א-ל,

שיר פשוט, שיר כפול, שיר משולש, שיר מרובע.

שיר השירים אשר לשלמה – למלך שהשלום שלו.

סוד ההוויה, ליקט וערך רן שריד, רעות הוצאה לאור, תשנ"ט, עמ' 175-177

אז ישיר

הרב יוסף לייב בלוך

שורש השירה הוא מה שהנפש משתוקקת ושואפת לשורשה ומקורה, ומזה נשתלשל אצלנו כוח השירה, כי עצם עניין השירה אינו תלוי בדברי שיר, ולפעמים יש שנמצא האדם במצב שירי, אף בלא אומר ודברים. ובציירים לעצמם ברוח קודשם מצב כנסת ישראל לעתיד לבוא. מצב נפש חושקת ומשתוקקת בהתאחדה עם בוראה, שעל עניין זה בפרטי פרטות צייר לנו שלמה המלך ע"ה בשיר השירים, דרך משל ומליצה, תשוקת הרעיה לדודה, היא תשוקת כנסת ישראל להקב"ה, נתמלאו נפשותיהם רגשי קודש והשתוקקות להידבק בהקב"ה ואמרו שירה.

וחז"ל לפי עומק השקפתם ידעו מהו שורש השירה באמת, ולכן ידעו כי כל עניין השירה ששרו בני ישראל על הים היה מכוח השירה שישירו לעתיד לבוא, כי רק מהרגישם ברוח קודשם את שירת העתיד אשר תושר אז, נתעלה נפשם למדרגת השירה האמיתית, ושירתם

ג'נים מלחיים בקונצרט "רננה"

חסידות

גאולת ניגונים והעלאתם

מסכת מקורות

בדברינו נבדוק כמה דרכים של העלאת ניגונים כלליים בספירות הקודש:

העלאה בתפילות ציבור

פעם אחת בא רב אחד אצל הבעש"ט וכיבדו הבעש"ט לנגן איזה זמר, והתחיל לנגן איזה ניגון שהיה טוב מאד, וכשמוע הבעש"ט הקדוש את הניגון ציוה לו להפסיק את הניגון הזה, ואמר על הניגון "פע, פע..." והיה לפלא. וכן נשנה הדבר כשבא בשנית לבעש"ט שאמר לו לנגן, וניגן הניגון הזה והפסיקו כנ"ל, וכשבא בשלישית הניחו לנגן הניגון הנ"ל ולא הקפיד עוד. והיה הדבר לפלא.

וכששאלו אח"כ את הבעש"ט השיבם, כי אותו ניגון חיבר איש גרוע מאד שהיה מנגן גדול, והייתה רוח טומאה שורה על הניגון ולא היה יכול לסובלו. אבל באשר הניגון הנ"ל היה חידוש גדול אצל רבים מאחינו בני ישראל ורבים היו מנגנים אותו בתוך התפילות בשירות ותשבחות להקב"ה, העלו בזה את הניגון מן הסיטרא אחרא אל הסיטרא דקדושה ולכן עתה הניחו לנגנו.

שיח אליעזר החדש, עמ' מח

העלאה על ידי צדיק

כל הניגונים מקורם ממקום קדוש מהיכל הנגינה, הטומאה אינה יודעת לנגן, כי היא מקור העצבות.

ע"י חטא אדם הראשון נפלו ניצוצות הנגינה יחד עם כל הניצוצות הקדושים לרשות הקליפה, ועבודת הצדיק היא להחזיר את הניצוצות הנעים והנדים למקומם ושורשם.

גן הדסים - אוצר החיים, קמא

העלאה על ידי שבת

לכל חוכמה יש הניגון שלה, וככל שמזדכך בחוכמת התורה מזדכך הניגון של כל אחד בפרטיותו.

יש ניגונים של יללה ועצבות שהם מבחינת הסיטרא אחרא, ודרך בני אדם למשוך אחר ניגונים האלה,

וכשמזמרי הניגונים האלה בשבת עי"ז מעלין אותם.

ליקוטי מוהר"ן, סי' רכו

על ידי השתפכות הנפש

לתקן הניגון צריך שיעביר הניגון דרך הנפש שלו ובכוח הלשמה והדבקות שלו יצליח לתקן הניגון ולהכניסו בקדושה ע"י השתפכות נפשו שלו להשי"ת בניגון הנ"ל. וה' יזכנו לזה כי זו עבודת הצדיקים הגדולים השולטים במחשבה ובמַדְמָה בכוח דביקותם בהשי"ת. כמו שנאמר בליקוטי מוהר"ן, סימן ג על דוד המלך שהיה בכוחו לתקן ניגון שאינו בקדושה. ובקיצור ליקוטי מוהר"ן (ש) כתב: כשאדם שומע קול ניגון של שמחה (מאחר שמנגנו) ומקשר עצמו על ידי זה להשי"ת בלב נשבר על ידי זה יש לקול הניגון עלייה אע"פ שהמנגן הוא אדם שאינו הגון, ונתרומם על ידי זה מלכות דקדושה.

ר' שמואל שטרן, שיר בינה, עמ' י'

העלאת הכינור

כינור נברא בעולם שינגנו עליו, ומחמת קולות היוצאים מהנימין, יש הנאה, כי קולו ערב ונעים אל השומעים, ונתעורר שמחה בליבם, ונעשים קלים לְרִקְדָּה, ואם אישים משכילים מגביהים את עצמם לְרִקְדָּה לקול הכינור, ישמח הכינור גם כן בשמחת הצדיק, ולהיפך, אדם רשע שנתעורר מקול הכינור לדבר עבירה, אוי לו ואוי לכינור שגרם לו ככה.

אור המאיר, פרשת האזינו

על נגינה וריקוד

רבי נחמן מברסלב

ניגון של ארץ ישראל

דע, כי יעקב אבינו כששלח את בניו עשרת השבטים ליוסף, שלח עמהם ניגון של ארץ ישראל. וזה סוד: "קחו מזמרת הארץ בכליכם" (בראשית מג), בחינת זמר וניגון, ששלח על ידם ליוסף, כי כל רועה ורועה יש לו ניגון מיוחד לפי העשבים ולפי המקום שהוא רועה שם, כי כל בהמה ובהמה יש לה עשב מיוחד, שהיא צריכה לאוכלו. ולפי העשבים והמקום שרועה שם, כן יש לו ניגון. כי כל עשב ועשב יש לו שירה שאומר, שזה

בחינת פרק שירה ומשירת העשבים נעשה ניגון של הרועה. ועל כן דוד המלך, עליו השלום, שהיה יודע נגן (שמואל א, טז), על כן היה רועה כי על ידי העשבים הַגְדִּילִים בארץ נעשה ניגון ועל ידי שהרועה יודע הניגון, על ידי זה הוא נותן כוח בהעשבים.

ודע, שהמלך יש לו כל הניגון כולו בשלימות, אבל השרים אין להם רק איזה חלק בניגון, כל אחד לפי מקומו. ועל כן יעקב אבינו, אף שלא היה יודע אז שהוא יוסף, רק כפי מה שסיפרו לו השבטים הנהגותיו של יוסף, שלח לו ניגון השייך לְשָׁר כמותו, כפי מה ששמע מבניו דרכיו והנהגותיו, כי יעקב רצה לפעול אצלו על ידי הניגון מה שהיה צריך.

ליקוטי מוהר"ן, סג

יש מלאך

יש מלאך גדול מאד שיש לו אלף ראשים וכל ראש יש לו אלף לשונות וכל לשון יש לו אלף קולות וכל קול יש לו אלף ניגונים

וכשהמלאך הזה עומד לשורר בוודאי יפה ונעים מאד אשר אין להעריך ולשער כלל.

שיחות הר"ן, צו

החייאה בניגון

טוב להאדם להרגיל את עצמו שיוכל להחיות את עצמו עם איזה ניגון, כי ניגון הוא דבר גדול וגבוה מאד מאד ויש לו כוח גדול לעורר ולהמשיך את לב האדם להשם יתברך ואפילו מי שאינו יכול לנגן אף על פי כן בביתו ובינו לבין עצמו יוכל להחיות את עצמו באיזה ניגון כפי שיוכל לזמר אותו. כי מעלת הניגון אין לשער.

שם רעג

ניגון וריקוד

אלו היו שומעין רק תורה אחת שאני אומר עם הניגון והריקוד שלה היו כולם בטלים ביטול גמור, היינו כל העולם כולו אפילו חיות ועשבים וכל מה שיש בעולם הכל היו מתבטלין בכלות הנפש מגודל עצם התענוג המופלא והמופלג מאד מאד.

יש תנועות בכל איבר ואיבר ששייך לתנועות הניגון... ובפרט מי שמנגן ניגון עם דיבורים ושיר שמסדר שיר ודיבורים עם תנועת הניגון באופן שהשיר והדיבורים מכוונים ממש כפי נעימות הניגון, וגם הריקוד מכוון ממש כפי נעימות הניגון ומשקל השיר... כשזוכין לשמוע ניגון כזה עם שיר ודיבורים ועם ריקוד כזה שכולם שייכים לזה בכיוון גדול ממש... אזי מתבטלת ממש בכלות הנפש מגודל עצם התענוג המופלא... כשמקורב יותר אל הקדושה.

חיי מוהר"ן

'בקשוה בניגון'

רבי שמחה בונם מפשיסחא

ישמח לב מבקשי ה' (דברי הימים א, טז, י) מטבעו של אדם כשהוא מחפש דבר האבוד, הרי הוא בצער, ורק משמצא את האבידה שמח, לא כן מבקשי ה' יבקשוה בניגון ובתפילה, ושמחים גם בשעה שמבקשים אותו.

"מחול לצדיקים": תורת הריקוד אצל רבי נחמן מברסלב

פרופ' מיכאל פישביין

נעמיד לנגד עינינו תורה אחת הכתובה בספר דגל מחנה אפרים למו"ה ר' משה חיים אפרים מסודליקוב (1737-1800 לערך). התורה מתבססת על משל ששמע מסבו, ר' ישראל בעש"ט, ובה הוא מנסה להסביר את צירוף המושגים הנוגדים בפסוק "וכל העם רואים הקולות" (שמות כ, יח), המופיע בזיקה למעמד הר סיני.

שמעתי משל מן אדוני אבי זקני זיכרונו לברכה לחיי העולם הבא, שהיה אחד מנגן בכלי זמר יפה מאד במתיקות ועריבות גדול. אותם שהם שומעים זה לא יכלו להתאפק מגודל המתיקות והתענוג, עד שהיו רוקדים כמעט עד לתקרה מחמת גודל התענוג והנעימות והמתיקות; וכל מי שהיה קרוב יותר והיה מקרב עצמו לשמוע הכלי זמר היה לו ביותר תענוג והיה רוקד עד מאוד. ובתוך כך בא אחד תָּרַש שאינו שומע כלל הקול של כלי הזמר הַעֲרָב, רק ראה שאנשים רוקדים עד מאד, והם בעיניו כמשתגעים ואומר בליבו "כי לשמחה מה זה עושה?" (קהלת ב, ב). ובאמת אילו

היה הוא חכם וידע והבין שהוא מחמת גודל התענוג והנעימות קול של כלי זמר היה הוא גם כן רוקד שם. והנמשל מובן, ויש לומר כזה "וכל העם רואים את הקולות". היינו שהשם יתברך הופיע על כולם כאחד אור אלוהותו שהשיגו יחד כולם. כשראו גודל השמחה, "כי מלאכי צבאות ידודון ידודון" (תהלים סח יג), הבינו שהוא מחמת מתיקות ונעימות אור התורה הקדושה ודחקו עצמם לשמוע קול התורה. אע"פ שהיו קצת חרשים מכבר, שלא היו שומעים את הקולות, הכול נעשו פיקחין ועיינין פיקחין היה להם שהיו רואים את החדוה והשמחה הגדולה הבינו שהוא בוודאי "את הקולות", היינו נעימות ועריבות הקול של תורה. ולכן דחקו עצמם לשמוע הקול ממש, אולי שיגו ויבינו נעימות אור התורה והמשכיל יבין.¹

לסיכום: לפנינו משל לנגן שכל השומע את צלילי נגינתו הרוויים מתיקות גדולה ניגש אל המקום ומדלג משמחה; הכול פרט לחַךְ שם שנכח שם ואשר ראה בהתנהגות זו הבל גמור. הנמשל הוא מעמד הר סיני, שעה שא-לוהים נתגלה לעיני העם באור גדול, והנאספים חשו בשמחת מלאכי השרת, שדילגו בשמחה מעוצמת אורה המתוק של התורה וצליליה. בני העם המצויים בדרגה רוחנית נמוכה יותר יכלו רק לראות שמחה זו, אבל כיוון שניחנו בחוכמה כלשהי ביקשו להתקרב כדי לנסות לשמוע, כלומר לשמוע את צלילי התורה ולהתחמם לאורה הקדוש.

התורה נבנית לְבָנִים על גבי לְבָנִים. נפקח עינינו תחילה לחוסר התיאום הבולט בין המשל לנמשל: החרש במשל ניצב לבדו, בתחושת בוז שמקורה באי הבנה, בעוד שבנמשל תופס העם בתחילה אמת חזותית מוגבלת, ומבקש להגיע לאמת עמוקה יותר שמקורה בשמיעה. הבדל זה מעיד לדעתי על כך, שהמשל נוסח ללא קשר לפסוק המקראי ולפירושו. ניתן להסיק כי המשל של הבעש"ט נועד במקורו לשים ללעג את מתנגדי החסידות הראשונים, שמתחו ביקורת תוקפנית על התנועות האקסטטיביות של יריביהם בעת התפילה. תגובת הנגד של החסידים טוענת, כי התוכחה נטולת תובנה דתית. הפסוק המקראי המושם בפיו של החרש "ולשמחה מה זו עושה" מדגיש עקיצה זו בהביאו את המוכיחים להוקעת עצמם כחרשים מבחינה

¹ דגל מחנה אפרים, פרשת יתרו.

רוחנית, כמי שאינם מסוגלים להבחין אלא בהיבטים החיצוניים של הביטוי הדתי. בטקסי החסידים, לעומת זאת, מתעלה הרגע האמיתי של סיני שוב ושום בכל פעם שהמאמינים מבקשים לקום לקראת האור הטרנסצנדנטאלי המופיע במהלך התפילה או הלימוד. תנועות המחול מבטאות אפוא שאיפה אל האלוהי.

דור הולך ודור בא והמשל התגלגל, עד שקיבל אור חדש בפי אדוננו הקדוש ר' נחמן מברסלב, אחיינו של ר' משה חיים ונינו של הבעש"ט עצמו. אצל ר' נחמן עברה תורה זו שינוי רדיקלי.

בעניין השמחה, על פי משל שלפעמים כשבני אדם שמחים ומרקדים, אזי חוטפים איש אחד מבחוח, שהוא בעצבות ומרה שחורה, ומכניסים אותו בעל כורחו לתוך מחול המרקדים, ומכריחים אותו בעל כורחו, שיהיה שמח עמהם גם כן יש בעניין השמחה, כי כשאדם שמח, אזי המרה שחורה ויסורים נסתלקים מן הצד. אבל מעלה יתירה, להתאמץ לרדוף אחר המרה שחורה דווקא, להכניס אותה גם כן בתוך השמחה, באופן שהמרה שחורה עצמה תתהפך לשמחה, שייחפך המרה שחורה וכל הייסורין לשמחה. כדרך הבא לתוך השמחה, שאז מגודל השמחה והחדווה, מהפך כל הדאגות והעצבות והמרה שחורות שלו לשמחה. נמצא שחוטף המרה שחורה, ומכניס אותה בעל כורחה לתוך השמחה כמשל הנ"ל.²

לפנינו שיכתוב משמעותי של משל האבות, שבו עוברים ההיבטים החברתיים והנומיסטיים של הגירסאות המוקדמות פסיכולוגיזציה יסודית. מעגל הרוקדים הכפול (הקהל הקדוש מול המבזה, או צבא השמים מול עם ישראל) מייצג מעתה בצורה דרמטית את החלוקה הנפשית, חלוקה פנימית שבה נבדל החוגג המלא שמחה מן העצבות, הדיכאון והמוות. חשוב לציין שר' נחמן מאשר תחייה מחודשת רגעית זו, ואינו מצמצם אותה לדרגת קיום מצוות דת גרידא. אין בכך משום זלזול או התכחשות לקיום מצוות הדת בשמחה. ואמנם ר' נחמן שב והדגיש כי "עיקר השמחה היא מן המצוות"³ עיקרון המתבסס על המקור התלמודי (שבת ל ע"ב) ועל ניסוחו המחודש בספר הזוהר (ויחי

² ליקוטי מהר"ן ב, כג.

³ ליקוטי עצות, מועדי השם, שלוש רגלים, ב; שם, שמחה, ב. והשווה ליקוטי מוהר"ן א, כה; ה; ב, פא.

א רטז ע"ב).⁴ מוטב לראות בגישתו של ר' נחמן עדות לכך, שהוא היה מודע לאפשרות להחיות את השמחה הדתית גם באמצעות מעשים רגילים ביותר ואפילו חסרי ערך לכאורה ("ואפילו במילי דשטותא").⁵ מכאן שריקוד פשוט עשוי לזרז את בוא הקתרזיס ולהוביל לדרגה גבוהה יותר של ריפוי, וזאת כאשר המחול בא לשרת מטרת דתיות ואינו נועד לשם "התלהבות היצר" – סיפוק תשוקות פרטיות גרידא. ואולם כדי לעמוד בתנאי זה נדרש החוגג לכוון את האנרגיות המתעוררות בתוכו באמצעות הריקוד לעבר החלקים הדיכאוניים ומעוררי המחלוקת בנפשו פנימה. בהתאם לכך מנחה המורה את שומעיו לפעול למען שלימות נפשית ומשדלם ללכת בדרך של אקטיביזם פסיכולוגי, המתבטא ברדיפת הדיכאון הפנימי בכל התגלמויותיו והבאתו לידי טרנספורמציה באמצעות השמחה.

מחול הוא אפוא בגדר מעשה על ומטפורת על לתהליך זה של קתרזיס. לכך מתקשרת תורה אחרת של ר' נחמן, המדגישה כי העצבות והדיכאון הם בגדר מחלה שבה ניתקים מיתרי השמחה ואדם מוטל, כביכול, במרה שחורה. התרופה ("רפואה") למצב זה היא שמחת הריקוד, ה"מחול", שסיבוביו מורידים את השכינה מן השמים אל העולם הארצי, והיא שורה על נפש ה"חולה" באחדות המביאה לידי ריפוי. תהליך זה מקנה יישום מיסטי משיחי לדברי חז"ל המצוטטים על ידי רבי נחמן:

עתיד הקדוש ברוך הוא להיות ראש חולה לצדיקים לעתיד לבוא. דהיינו שיעשה מחול לצדיקים, והוא יתברך יהיה ראש חולה. כי שכינה למעלה מראשותיו של צדיק.⁶

שני המונחים המרכזיים עבור ר' נחמן הם חולה וצדיקים – החולים והבריאים – והוא מתאר תהליך פולחני שבו גורם המחול לטרנספורמציה של האדם המדוכא לצדיק בזכות כוח המחול לעורר שמחה

⁴ בזיקה להגותו של ר' נחמן מן הראוי לציין, כי הגירסה המובאת בספר הזוהר מעמידה את העצבות אל מול השמחה כאחת התכונות הפסיכולוגיות המוסריות המונעות את הופעתה של רוח הקודש. עניין זה עומד מאוחר יותר בראש דינו של ר' אליהו דה וידאש על השמחה הדתית בחיבור הגדול ראשית חכמה, חלק ב (שער האהבה), פרק עשירי, א.

⁵ ליקוטי מוהר"ן ב, כד.

⁶ בירושלמי מגילה ב, ד מופיע "ראש חולה" (כלומר ראש להקת הרוקדים), ואילו במדרש ויקרא רבה יא, ט "ראש חילה" וזאת בזיקה לתהלים מח, יד "ראש חילה".

ואיחוד עם העולמות העליונים. ר' נחמן מחליף את המונח הנקבי שכינה במונח הזכרי הקדוש ברוך הוא ומרמז בכך לא רק לערכו המיסטי של איחוד זה – בין הספירה האלוהית הזכרית (ספירת יסוד, המכונה גם צדיק) והנקבית (מלכות, המכונה גם שכינה) – אלא גם לתהליך הפסיכוסומטי של תחיית האדם היחיד למעלת יצור שלם ובריא. הרקודן הוא זכרי ונקבי כאחד: מעגל סובב וציר סיבוב. אם נביא בחשבון את לשון פירושו של ר' נחמן (הכולל משחק מילים בין חולאת ומחול) ואת ההיגד המצוטט על ידו במקום אחר, שלפיו יהיה האל עצמו מחול לצדיקים לעתיד לבוא,⁷ נוכל להסיק כי פרשנות זו מבוססת כולה על טעות מחושבת בשמיעה. לאחזן האמונה על שפת יידיש נשמעת המילה מחול כמוחל, כלומר הנימה המתקבלת כאן היא של ריפוי רוחני ומחילה. ר' נחמן העניק ממד קונקרטי להתחברות דיאלקטית זו.

הריקוד הוא אפוא תהליך עמוק של טרנספורמציה ותיקון במישור האנושי והאלוהי כאחד; תהליך המביא לידי השעיה, ולו רגעית, של החטא והדיכאון האנושי במלוא חומרם ולהשעיית תוצאותיהם החמורות במישור האלוהי. דבר זה מתרחש כאשר האדם מדלג לתוככי השמחה ועובר דרכה בעוד היא מחיה את כל גופו. לפי השקפתו של ר' נחמן החטא והדיכאון האנושי גורמים להטמנת דינים שליליים בדם, ואלה נקרשים, כסחיפים, בחלקי הגוף הנמוכים ומונעים זרימה תקינה של הדם ללב, זרימה שהיא מקור הבריאות והשמחה.⁸ כתוצאה מכך נוצרים מחסומים בעורקים או בצניורות כביכול של האדם העליון, והדרך היחידה לדללם או להמתיקם היא באמצעות תהליך הבחינה העצמית האנושית, כאשר האדם בוחן כליותיו ומתקן את התנהגותו לאור התורה ודרכיה. אז מוסר כובד החטא, והאדם זוכה לברכת הקלילות שבמחול, היא מיקצב השמחה, היורדת עד לעקביו.

ר' נחמן האמין כי תורתו ותוכחותיו, שהיו כ"רגליים" לדורו, עשויות להביא מזור לנפשות השומעים ולהעלותם למדרגות אמונה גבוהות יותר

⁷ בבלי תענית לא ע"א (בכך מסתיימת המסכת בעיסוק בנושא משיחי).

⁸ ראה ליקוטי מוהר"ן א, קסט. שלחי הדין הללו מכונים בזוהר (ח"א מג) "רצים", ובכתבי ר' נחמן "רגליים". ר' נחמן גם האמין במהימנות התורה הרפואית אשר לפיה הרגליים הן המביאות מרפא לריאות (ראה שם א, רעב).

על הנס נמצא בו התחדשות, וזה ההתחדשות נשאר לעולם. והטעם שעל ידי השירה יש ההתחדשות, כי הנס הוא פתיחת השורש שלמעלה מן הטבע, ושם יש תמיד התחדשות, ומי שאומר שירה על הנס הוא הוראה שיש לו שייכות ודביקות אל הנס, ולכן נמצא בו ההתחדשות.

שפת אמת חנוכה תרמ"ז

פרק שירה

בכל נברא יש נקודה שנתברר על ידו כבודו יתברך, וזה עניין פרק שירה שיש לכל נברא שיר ושבח להשי"ת. "ואז ישיר ישראל וגו' השירה הזאת", פירוש שירה הידועה שעולה מכל הנבראים, ובני ישראל עשו שכל הנבראים ישירו, ויגלו נקודה אמיתית שהם עומדים מחיות השי"ת שמחדש בכל יום מעשה בראשית, ופירוש 'שירה' הוא להיות הכל נמשך בקו ושורה למקור שורשו שהוא חיותו יתברך. ונקבעה שירת הים לאומרה בכל יום, שיכול אדם לעורר כל הנבראים לשירה זו. וגם בכוח השבת, לעורר שירת הנבראים, וגם שירת הלויים בכל יום שהוא להביא הארת שבת קודש לימות החול...

שפת אמת בשלח תרל"א

תהילתי יספור

'אז ישיר' משמע שאז נגמר עיקר המכוון של הגאולה, כי העיקר היה שנבראו בני ישראל להעיד על הבורא יתברך, ועל ידי הגלות במצרים נזכרו בכור הברזל להיות כלים לשיר ולזמר לפניו יתברך, לכן כשנגמר הגאולה נפתח פיהם ואמרו שירה. כי כשיצאו ממצרים מכל מקום לא הבינו מה יתרון נעשה על ידי הגלות, ואחר כך הבינו שנעשו כלים...

שם תרמ"ט

בכי ושירות

כתיב "מוציא אסירים בכושרות", ובמדרש אמרו 'בכי ושירות', והוא הגלות לברד התערובת ולהוציא הניצוצי קדושה שמעורב, ועל ידי קושי הגלות והייסורין והבכיות מתבררין הניצוצות, כי יש עלייה על ידי בכייה, ויש על ידי שירה, והם שתי דרכים, שיש

ויותר. ר' נחמן גם האמין כי בסיפוריו נמצא הכוח לזרז את חסידיו להגיע אל מרומי האקסטזה, להעניק להם ברגע אחד את האושר האלוהי המושלם, או, כפי שהוא עצמו אמר, בניסוח שהוא אולי המדהים מכל דבריו של מורה מיוחד במינו זה:

אמר: העולם לא טעמו אותי כלום עדיין; אילו היו שומעין רק תורה אחת, שאני אומר עם הניגון והריקוד שלה, היו כולם בטלים בביטול גמור...

כאשר כילה ר' נחמן את דבריו על "מחול התורה" פנה אל תלמידו וסופרו ר' נתן ושאל: "וואס האב איך גיזאגט [מה אמרת?]"

במעגלי חסידים, קובץ מחקרים לזכרו של פרופסור מרדכי וילנסקי, עורכים: עמנואל אטקס, דוד אסף, ישראל ברטל ואלחנן ריינר, מוסד ביאליק, ירושלים, עמ' 335-349

הפנימיות שבניגון

רבי דב בער בן רבי שניאור זלמן

אנו רואים בחוש ככל ניגון, שעיקרו ושורשו מניע בעצם הנפש דווקא שהוא בחינת יחידה שבה, השורה בעומק הלב, למעלה מן השכל לגמרי. והמופת על זה כאשר אדם מנגן בכלי שיר באופנים שונים המורים השכלות מופלאות, כמו ניגוני מזמורי תהילים שהיה דוד מנגן וכו', הנה ודאי אותו המכוון בעומק ההשגה הנפלאה אשר לא יוכל לגלותו כלל בדיבור בפה לזולתו, הוא מביא לידי גילוי אותו אור עמוק המכוון הזה בניגון זה.

ספר התשובה לרבי דב בער, האדמו"ר האמצעי, עפ"י ש' שטרן, שיר בינה עמ' כא

גאולת השיר

רבי יהודה אריה לייב אלטר

חנוכה והתחדשות

לא כל מי שרוצה לומר שירה אומר, רק מי שנעשה לו נס ואומר שירה בידוע שנמחלו לו עוונותיו ונעשה בריה חדשה. וכמו כן בימים אלו שזכו להלל ולהודות

⁹ ליקוטי מוהר"ן א, כב. לפי ספר הזוהר ח"ב קיז ע"ב – קיח ע"א (רעיא מהימנא) משולים הצדיקים לאיברי השכינה. השווה תיקוני זוהר, תיקון ע, קל, ע"ב.

קח לך איזה תנועה של ניגון, הסב פניך אל הקיר, או רק תסגור את עיניך ותחשוב שוב, שאתה עומד לפני כסא הכבוד, ובשבירת ליבך באת לשפוך את נפשך לה' בשירה וניגון היוצאים מקרב ליבך, ואז מעצמך תרגיש שנפשך יוצאת ברננה, ואם מתחילה היית אתה המנגן לפני נפשך לעוררה מתרדמתה, מעט מעט תרגיש שנפשך התחילה כבר לנגן בעצמה.

חידה הייתה לך תמיד הנגינה – הקולות מה המה? עליות וירידות מה הן? ולמה זה פעמים שבא בארוכה ופעמים שבא בקצרה? – ואת הכול אתה רואה כבר, בקולה בוקעת לך נפשך דרך עד למרום, ובשמים כאילו אחזו בהמייתה ומשכוה בלשונה. ליבה, מעיה, וכל פנימיותה עם נגינתה יוצאים, ודרך הקולות עולים, ועליותיה נפילותיה וכל גלגלי דרכה בקולה נחלקים, ותנועה דמנגנא בו נחרתים, והניגון מתרקם, את נפשך נושא הניגון במעיו לשופכה ולקורבה לה'.

ויש לפעמים שבלא ידיעתך תדבר גם דיבורים לפני המקום, אם בתחילתם עוד את רצון גופך יודעו, אבל כל כמה שתתרגש, ויותר תצא נפשך מנרתיקה לעוף אל על, במידה זו תעזוב את העולם, ומעומק ליבך תצעק נפשך בתפילה טהורה תפילה לה' כגון אלה:

ריבונו של עולם, שבשמים תהיה רחמנות עלי, ותעזור לי בכל העניינים, אוי געוואלד, על נפילתי אני צועק. ריבונו של עולם, תקים אותי. מתחיל בישועה בכל עניינים שלו ומסיים בצעקה להצילו ממקום נפילתו, וכן כיוצא באלו, ואל יקטונו בעיניך דיבורים כגון אלו כי מחצב הנפש הם.

ויש לפעמים שלא יתעוררו בך דיבורים ולא תרגיש שום בקשה, ומכל מקום תרגיש איזה הרגשה שאי אפשר לך לצייר מה אתה מרגיש, מין התרפקות היא, כילד שמתחטא לפני אביו, אינו רוצה מאומה מאביו, רק הומה ומתאנח: אבי, אבי, האב שואל: מה אתה רוצה בני? כלום – הוא משיבו, ושוב הומה ומתאנח: אבי, אבי. כי דע לך, שבעניין דרכי התגלות הנפש יש הרבה פעמים ללמוד מן הילד – כל מעשיו אינם בכוונה, רק מעצמה נפשו מתגלה באופנים שונים ועושה תנועות ומעשים כפי תנועות נפשו, וגם חטוי זה – השתפכות נפשו אל נפש אביו הוא. וגם אתה לפעמים תרגיש בניגונך מין המיה וחטוי, באין אומר ובאין דברים ובלא שום בקשה, רק נפשך מרגנת ומשתפכת ומפלטת רק: ריבונו של עולם, ריבונו של עולם.

דברים שאינם יכולים להתברר אלא על ידי בכייה, ויש דברים שעל ידי רינה ושמחה...

שם תרנ"ג

גאולת השיר

שהדיבור היה בגלות כמו שכתוב בזוהר הקדוש שמות. ויש צעקה ובכייה, ויש רינה ושירה, ושניהם צריכין גאולה, כי היו נגאלין בבחינת הפה בצעקה... אך בחינת שירה עדיין הייתה סתומה ולזה הייתה הגאולה בקריעת ים סוף, ובאמת בחינת שירה הוא מעין לעתיד, כמו שכתוב "ישמח ה'" לשון עתיד, שבעולם הזה אין השמחה בשלימות, ולכן כתיב 'ישיר' לשון עתיד, כי הרגישו הארה מעין העתיד ואמרו זו השירה.

שם תרנ"ה

שירה בכל יום

השירה תליא בזמן, ולכן בכל יום יש שיר אחר, כי ההתחדשות שיש בכל יום נותן השירה, כמו שאמרו ז"ל כי השמש אומרת שירה זורחת, כי בכל יום יש הארה אחרת כי אין כל יום דומה לחברו מבריאת עולם. ולימות המשיח וכן לעתיד יהיה שינוי בזמן וישתנה השיר, וכמו כן שבת מעין עולם הבא, ושבת בחינת שיר השירים שכולל כל השירים של ימי המעשה.

שפת אמת בהעלותך תרנ"ג

נגינה ותשובה

רבי ישראל ממוז'ז'ץ

אומרים שקרוב עולם הנגינה אצל עולם התשובה, ואני אומר שעולם הנגינה הוא הוא עולם התשובה.

נגינת הנפש

רבי קלונימוס קלמיש שפירא האדמו"ר מפיאסצנה

לכן נרגיל את עצמנו ברינה ונגינה של עבודה לשמים. לא שנצטרך לחבר ניגונים חדשים, כמו שלא נאמר שמי שרוצה לשמח את עצמו בין צריך לעשות יין מגתו דווקא, ומי שרוצה לעורר את עצמו או זולתו בדיבורים צריך לחדש שפה חדשה.

בקרוב חסידי המרובים. חסידי האדמו"ר מספרים כי לאחר הסתלקות רעייתו רחל חיה מרים בשנת תרצ"ז (1937), פסק לנגן בכינור.

רחל חיה מרים הייתה בתו של האדמו"ר ירחמיאל משה הופשטיין מקחניץ [תר"ך-תרס"ט (1860-1909)]. אדמו"ר זה עצמו נהג אף הוא לנגן מידי מוצאי שבת. תחילה היה מנגן בכינור ולאחר מכן נהג לנגן באבוב את "אליהו הנביא". כן הלחין מנגינות שונות.

לאחר הסתלקותה של הרבנית רחל חיה מרים, כתב האדמו"ר מפיאסצנה לתלמידיו בארץ ישראל מכתב הספד, שפורסם בשנת תשנ"א (1991) מתוך כתב יד, ובו תיאר כי הייתה קמה בשעה שש בבוקר ועד השעה עשר הייתה מתפללת ולומדת, "ולשמה למדה כדי להתקשר בתורה וקדושה". סדר לימודה כלל תנ"ך, מדרש, זוהר, ספרי קבלה וחסידות. אם אירע שלא הייתה יכולה ללמוד ביום כלשהו, הייתה מצטערת כל היום ומתאוננת שזהו יום חשוך בעבורה. כן עסקה בגמילות חסדים. היא הייתה עוקבת אחר דרשות בעלה, וב"מבוא השערים" הזכיר כי כתב אותו קודם הסתלקותה וכי היא קראה אותו כשם שקראה את מקצת כתביו האחרים ועוררה אותו לבאר עניינים שונים. בהזדמנות אחת סיימה לכתוב תשובה הלכתית שהאדמו"ר מפיאסצנה החל כותב.

ולאו דווקא בניגון של שבירת הלב, אלא גם בניגון של שמחה, בכלום תוכל להשתמש לגילוי הנפש.

וכך דרכו של החסיד, הוא בוכה לפעמים בניגון שמחה, וגם בשעת רקידתו, ולפעמים רוקד גם בניגון של 'כל נדרי'. לכן, כשתהיה בחברת חסידים בשעה שמנגנים אם בתפילה, בסעודה, או באופן אחר, תרנן גם אתה עימם, כדי להוציא את נפשך ולהעלותה בחינת "ויהי כנגן המנגן ותהי עליו רוח ה'", מין ניגון החופה שמזווג את החתן והכלה ולא דווקא בשעה שאתה בחברת חסידים בשעה שמנגנים, אלא גם בביתך בכל עת שתרגיש את עצמך מוכשר לזה תוכל לרנן כנ"ל, ואין אתה צריך לצעוק בקולות, כי יש מי שמנגן רק המיה בלחש וקולו נשמע במרום.

בני מחשבה טובה, אות יח

האדמו"ר שניגן בכינור וחדל עם הסתלקות רעייתו

ד"ר יעל לוי

האדמו"ר קלונימוס קלמיש שפירא מפיאסצנה (תרמ"ט-תש"ד (1889-1943), מחבר הספר הנודע "אש קודש" שנספה בשואה, נהג לנגן בכינור מידי מוצאי שבת וחג. הוא אף הלחין ניגונים לזמירות החג ולשמחות משפחתיות, ולחניו נפוצו במהרה

מקהלת שירת ישראל בניצוחו של שאמה לוזדהור בכינוס השנתי לאוסיקה יהודית אגש"א

סיפורי ייגונים

טיש אצל המגיד ממזריץ'

שלמה מיימון (1753 – 1800)

בתור מלמד בכפר, לא היה לי כל מושג ברור על המחדשים (החסידים) עד שנתוודעתי לאברך אחד, שביקר בכפר שלי ואשר נזדמן לו לדבר באופן אישי עם ה"רביים".

הוא אמר לי, כי מי שברצונו להשתלם בעבודת השם, עליו רק לבקר אצל הרבי והוא נחשב כבר לחסיד. אין הוא חייב להתוודות לפני הרבי מאחר שלפני רוח קודשו ועינו הרואה פתוחים ליבו וכל נסתרות נשמתו. הדרשות שהרבי משמיע אינן מוכנות מראש, אלא באות מהשראה שניתכת עליו במישרין, במצב של התפשטות הגשמיות. תיאור זה השאיר רושם גדול בנפשי וביקשתי כמה דוגמאות. האברך שיפסף את מצחו ופנה אלי בהתלהבות וחזר לפניי על פירושו של הרבי לפסוק שנאמר באלישע: "והיה כנגן המנגן". (מ"ב ג, טו) אין רוח הקודש שורה על איש החושב את עצמו לפועל, אלא רק על מי שמרגיש את עצמו כפועל, ככלי נגינה. זאת אומרת, והיה כנגן המנגן, כאשר המנגן (הנביא או הצדיק) יגיע לידי מצב רוח, שידמה לכלי נגינה, רק אז תשרה עליו רוח ה'.

החלטתי לנסוע לעיר מזריטש, שבה ישב המנהיג הגדול רבי דוב בער. כשבאתי בשלום לעיר מזריטש ונחתי מעמל הדרך, הלכתי אל בית המנהיג בתקוותי, כי יקבלני תיכף. אבל כאן הוגד לי שלא יכול לקבלני לשם שיחה פרטית ומזמין הוא אותי לסעודת השבת הקרובה בתוך יתר האורחים: בעת הסעודה אזכה לראות את פני הקדוש ולשמוע מפיו דברי תורה נעלים, שבהם אמצא גם רמזים המכוונים לי לבדי. אם גם לא הוצגתי לפניו אישית, אלא רק בחבורה, אין בכך כל עלבון. ביום השבת באתי אל הסעודה הנהדרה ומצאתי בבית קהל אנשים נשואי פנים, אשר באו הנה ממדינות שונות. לבסוף הופיע הרבי בכבודו ובעצמו, מלוכש בגדי אטלס לבן. גם נעליו ואפילו קופסת הטבק שלו היו לבנות (כי צבע הלבן סמל החסד אצל המקובלים) הרב נתן "שלום" לכל אחד מהאורחים, ואז ישבנו כולנו אל השולחן. בעת הסעודה שררה דממת קודש בין המסובים. אחרי תום הסעודה נתן

הרבי בשיר קולו והמנגינה נהדרה ומרוממת את הרוח. אחרי כן שם כפו על מצחו ויתבונן זמן מה ואף התחיל לקרוא את האורחים בשמם ושם עירם: כמובן שאנו כולנו תמהנו על כך, אחר כך ציוה על כל אחד מאתנו לאמור לפניו פסוק אחד מהתנ"ך. אחרי אשר עשינו כזאת, פתח הרבי את דרשתו, שבה היו קלועים כל הפסוקים, שאמרנו לפניו ושלא היה להם שום קשר פנימי ובאמנות גדולה קשר אותם לרעיון אחד. ועוד הפליא לעשות בזה, כי כל אחד מהאורחים מצא בחלק הדרשה המוסב על פסוקו, רמזים המכוונים אל ענייניו הפרטיים ואל מחשבות ליבו.

עפ"י אהרון מרכוס, החסידות, נצח, תשי"ד, עמ' 84-85
על שלמה מיימון ראה: שמואל הוגו ברגמן:
הפילוסופיה של שלמה מיימון תשכ"ז; מיימון שלמה
האנציקלופדיה העברית, כג, עמ' 247-250.

מפני שהפסקתי לרקוד

הרב שלמה יוסף זיין

מנהגי של הצדיק ר' חיים מקוסוב היה לרקוד בכל ליל שבת בהתלהבות רבה, ופניו היו בוערות כלפיד אש. פעם נפל ספסל על רגליו, ומחמת כאב הרגליים פסק זמן מה מלרקוד. אבל לא עברו ימים מועטים והוא התחיל שוב לרקוד באותה ההתלהבות, כאילו לא קרה כלום. רצו החסידים למונעו, שכן רגליו היו עדיין כואבות, אמר להם ר' חיים:

כסבורים אתם שהפסקתי לרקוד מפני שכאבו לי הרגליים? לא כי, אלא כאבו לי הרגליים מפני שהפסקתי לרקוד.

סיפורי חסידים, עמ' 141

לפי הריקוד

הרב שלמה יוסף זיין

בשעה שתלמידיו של הצדיק ר' נפתלי מרופשיץ היו עומדים בבית מדרשו בתפילה בהתלהבות והתפעלות, היה ר' נפתלי מטייל ביניהם והטלית על כתפיו, והיה צופה ומביט, סוקר ובוחר, את כל אחד ואחד מהם. פעם אחת אחר התפילה אמר הצדיק:

עברתי היום בין השורות לראות עבודת החסידים, וראיתי את ר' צבי משרת רוקד ברוב התפעלות. הוא

יכול לרקוד, ורקידותיו אינן לחינם. הוא יהיה לאילן גדול, ובצלו יסתופפו רבים וכן שלימים. אבל ראיתי את פלוני (ופְּרָט את שמו) רוקד, וחבל על הנעליים שלו שהוא מקלקל אותן לחינם ברקידותיו.

סיפורי חסידים, עמ' 141

סיפורי ניגונים

הרב שמואל שטרן

התעוררות רחמים רבים

קודם הסתלקותו צוה הבעש"ט לנגן את ניגון ה"התעוררות רחמים רבים" שחיבר הצדיק ר' מיכעלע מזלאטשאב, וכשכילו לנגן, הואיל הבעש"ט לאמור: אני מבטיח לדורותיכם, שבאיזה זמן ובאיזה מקום שינגן איזה אדם את הניגון הזה עם התעוררות תשובה – אזי באיזה היכל שאהיה, אשמע זאת, ואני אשיר עמו ואעורר רחמים רבים על בעלי התשובה המנגנים. (ניגון זה מודפס בספר הניגונים ח"א – ניגון כב).

מאיר עיני ישראל – ערך נגינה

זמר המלאכים

פעם אחת בליל שבת קודם ברכת המזון, שקע החוזה מלובלין בדביקות נוראה עד כלות הנפש ממש וכשהתעורר כעבור כמה שעות התחיל לזמר "לא-ל אשר שבת" בניגון חדש לגמרי שהחסידים טרם שמעוהו. החוזה סיפר אח"כ שניגון זה למד בהיותו שקוע בדביקות, מהמלאכים ששרו לפני הקב"ה, ומאז עבר הניגון מפה אל פה, רבי נפתלי מרופשיץ, הנהיג את הניגון הזה ליד שולחנו בכל ליל שבת לפני ברכת המזון, ומרופשיץ עבר הניגון לצאנז והיה רבי חיים מצאנז שר אותו בהתלהבות עצומה ובפי החסידים נקרא זמר זה "זמר המלאכים".

על ניגון זה אמר רבי ישראל מקוזניץ זצ"ל, שבאותו הניגון ליוו מלאכי השרת את הגביר שמואל זיבטקאיוער ז"ל לגן עדן יען אשר הציל הרבה נפשות מישראל בעת ההתקוממות.

ספר "אוצר החיים"

שמעתי בשם הבעש"ט, פעם אחת שמע לאדם רשע שניגן בכינור והבין כל העבירות שעשה מיום היוולדו.

ואם בכינור מתפרשים עונותיו כל שכן כשמנגן בפה. אור המאיר, פרשת האזינו

החוזה מלובלין התמרמר מאד על עצמו שאינו יכול לנגן, ואמר:

אני לוי ממיוחסי הלויים, ואם הייתי יכול לנגן, הייתי מעורר בהנגינה, עד שהיה נתעורר חשק למעלה כביכול לפני השם יתברך שיבנה בית מקדשו כדי שנזמר בתוכו.

דברי תורה ח"ב אות ס

הרב ר' שמעלקא זלה"ה (=זכרו לחיי העולם הבא) כשהיה עומד בתפילה בשבתות וימים טובים וכדומה, היה מכוון הכוונות והסודות בין תיבה לתיבה, ואז היה מאריך ומנגן ניגונים חדשים פלאי פלאים, אשר לא שמע אותן, ולא שמעתן אוזן מעולם, והוא לא ידע כלל מה הוא מנגן ואיזהו ניגון מנגן, כי היה שוטט במחשבתו דבוק בעולם העליון, והקול יוצא מפיו בניגונים נפלאים עריבים לשומעיהן ומקבליהן, חיכו ממתקים וכולו מחמדים.

ספר שמן הטוב ריש ח"ב

הניגון שפתר קושיות

כשהיה רבי שניאור זלמן בשקלוב הכינו לו גאוני שקלוב שאלות רבות ביודעים גאונותו, וכשעלה לדרוש אמר להם כי במקום לענות על קושיותיהם ישיר להם ניגון והתחיל לשיר בדביקות עצומה ובשעה ששר נפתרו כל קושיותיהם של גאוני שקלוב (ומסבירים זאת כי ע"י דביקותו בשירתו פתח צינורות מעיינות החוכמה מחד ואת כלי המחשבה מאידך...) ניגון זה ששר נקרא 'ניגון מתן תורה'.

ספר הניגונים

ניגוני הלויים ותשובה

כשבא החוטא להקריב קורבנו אמר לו הכהן דברי מוסר באימה וביראה וכו', ואח"כ רמז ללויים העומדים על דוכנם, והתחילו לנגן בכלי שיר ניגון של התעוררות ובכי, והבעלים סמכו ידיהם על הקורבן והתוודו, וחזרו

ומעשה שהיה כך היה: המגיד מקוֹז'ניץ היה, כידוע, תמיד במצב של חולשה בבריאות. כל עצמו לא היה אלא עור ועצמות, ורוב ימיו היה כפות למיטתו מחמת חולי.

פעם אחת חלה כל כך, שסכנה הייתה צפויה לחייו. "היהודי הקדוש" מפשיסחה קרא לשני חסידיו, ר' שמואל מיידלינסק ור' שמואל מסקשין ואמר להם: –מהרו וסעו לקוֹז'ניץ וכבדו את המגיד הקדוש מגרונותיכם, ושוכן מרום ירחם עליו ויחלימהו.

שני החסידים היו ידועים כמנגנים גדולים. ללא שהיות מרובות יצאו שני החסידים בשם שמואל לדרכם, וכשבאו לקוֹז'ניץ מצאו את הצדיק שכיב-מרע וכמעט שאמרו נואש לחייו.

החסידים חרדו ליציאת נשמתו. היה זה ביום שישי אחר הצהריים. שני השמואלים הלכו לטבול לכבוד שבת. בשובם רצו להיכנס לחדר שבו שכב הצדיק החולה. אך המקורבים לא נתנו להם להיכנס. לא הועילו גם דבריהם שנשלחו במיוחד על ידי "היהודי הקדוש" הפשיסחאי...

אבל המגיד הקדוש תפס ברגעיו האחרונים, כנראה, על מה משוחחים בכניסה לחדרו, וכאילו נדחף בכוח עליון, לחש: – תנו ליהודים להיכנס. הרי הם שליחים מ"היהודי הקדוש".

כמובן שצייתו מיד לדברי המגיד. שני השמואלים עמדו בסמוך למיטת הצדיק החולה. – אנחנו יודעים לומר יפה – פתח ואמר ר' שמואל מיידלינסק – באנו להנותך בזמרתנו.

הצדיק הסכים.

עם כל פסוק ששרו חש הצדיק בקרבו חיות חדשה. הוא התחזק מרגע לרגע. כשהגיעו ל"לכה דודי" התיישב הצדיק במיטתו, וכשהגיעו ל"בואי בשלום" קם הרבי על רגליו, ויחד עם כל המתפללים קד קידה לקראת שבת מלכתא.

החסידים היו כמוקסמים: מופת כגון זה לא ראו מימיהם. אך בכוח מי התרחש הפלא? ההיה זה מכוח הקוזניצאי בלבד? אבל הוא בעצמו הסביר את הענין:

– כל העולמות העליונים היו פתוחים לפני, ורק עולם אחד – עולם הנגינה – סגור היה בשבילי. אינני יודע

בתשובה, ומגודל התעוררות השיר בכה במר נפשו בווידי וחרטה, וכאשר ראה הכהן לב הבעלים אשר כמעט יצאה נפשו בדברו מרוב המרירות, רמז ללויים והתחילו לנגן בכלי שיר ניגון של שמחה כדי שתשוב רוחו אליו, ולפיכך נתכפר לו.

שער יששכר, ח"ב, במאמר "שובה ישראל"

ניגוני תהלים

שמעתי מפה קדוש רבינו בעל דברי חיים ז"ע (=זכותו יגן עלינו), מעשה שהיה בארץ רוסיה בעת הגזירה שלקחו נערים קטנים מבני ישראל לבעלי מלחמה כנודע (קאנטוניסטין), ותפשו בעל כורחם לילדים אלו שקובצו בכל עיר ועיר, ואבותיהם ואימותיהם הלכו ובכו אחריהם עד שגרשום השוטרים, והולידם בדרך רחוקה להלאגער (מחנה צבאי) לגדלם לתכסיסי מלחמה. והיו שם הרבה ילדים כבר שית וכבר שבע מעיר אחת ושלמדו בביתם בחדר אחד, והעמידום שם בדרך בתוך בית אשר עשו למצודה, והנערים האלו היו בעלי שכל, והתחילו לשוח צערם זה לזה, איך גדלה צרתם כי מוליכים אותם לעשותם כגויים גמורים, ולהעבירם מאמונתם, וכשיהיו גדולים להיותם ראויים לשרי צבא (כאשר עשו כן באמת) וכו', וגם זכרו צער אבותיהם אשר בוכים אחריהם, ואמרו זה לזה: הלא בביתנו אם יש צרה 'לא עלינו' אומרים תהילים ברבים, כדי להינצל מהצרה ולהיוושע, ואין לך צרה גדולה ומרה יותר מזה. ואם כן, גם אנחנו נאמר כעת תהילים, אך מה נעשה ואין לנו שום סידור כלל? ונמנו וגמרו לומר תנועת הניגון של התהילים אשר זאת זכרו, והתחילו כולם לומר הניגון הלז, ותעל צעקתם השמימה, ונעשה מזה התעוררות גדול בשמי מרום, ונתהווה מזה ישועה ששלחום לביתם.

שער יששכר, מאמר תקע בשופר, אות טו

נגינה שהייתה צדיק

ד' ל' מקלר

מספרים על הצדיק מקוֹז'ניץ, המגיד רבי ישראל, היחידי מכל הצדיקים המפורסמים, שעולם הנגינה היה זר לו לגמרי. בגלל זה כמעט שקיפח הרבי את חייו – אלמלא "היהודי הקדוש" מפשיסחה שידע זאת והצליח בפעולתו שהמגיד מקוֹז'ניץ לא יסתלק מן העולם קודם זמנו.

"ועתה, יהודים, הבה נרקוד ריקוד של תשובה, וכל המשתלב במעגל ריקוד זה, בטוחני שלא יצא מן העולם בלא תשובה מושלמת וגמורה".

עוד הוא מדבר, והרב יוסף חיים זוננפלד יצא מתוך הקהל, עצם את עיניו ופתח בריקוד, כשהוא מזמר בקולו הערב:

"וטהר ליבנו, לעובדך, לעובדך, לעובדך, לעובדך באמת".

הרב קוק מיהר אל הרב זוננפלד, אחז בזרועו, ובעיניים עצומות בריכוז הרגש הצטרף אף הוא לריקוד. ובה כמו ניתן האות. כל הנוכחים, פועלים ורבנים, התחילו רוקדים ושרים בשירה אדירה וסוחפת.

זמן מה נמשכו הריקודים. והנה שמט הרב קוק את זרועו מידו של הרב זוננפלד וחמק החוצה. עוד בטרם הספיקו הנוכחים להבין, מדוע הסתלק הרב ממעגל הרוקדים, חזר פנימה, לבוש בגדי שומר, על ראשו כפייה ועקאל ובידו רובה. חיש קל נכנס לתוך מעגל הרוקדים ופתח בריקוד יחיד. כל הנוכחים חדלו לרקוד, התבוננו בפליאה ברב ועודדו אותו במחיאיות כפיים קצובות.

"ועל ידי זה יושפע שפע רב, יושפע שפע, שפע רב בכל העולמות", שר הרב קוק בעצימת עיניים. ובעודו רוקד, פנה אל הנוכחים ואמר: "רבי אהרון הגדול מקרלין, כך היה אומר: מעלת הריקוד היא שבשעה שאדם רוקד ומקפץ, על כורחו הוא מתרומם, ולו טפח אחד מעל פני האדמה. וכשהוא מתרומם מעל פני האדמה, רואה הוא דברים באור שונה לגמרי ובזווית אחרת ממה שראה כששתי רגליו על האדמה. הצטרפו, אחים, לריקוד, מכאן נראים הדברים אחרת. אין ישן וחדש. אין שנאה וקנטרנות, ישנם רבנים הלובשים בגדי שומרים וישנם שומרים המסוגלים ללבוש בגדי רבנים".

לקראת בוקר, כשדעכה התלהבות הרוקדים מחמת העייפות, עמד הרב קוק במרכז המעגל והכריז:

"הריני מודיע בזה, שלא אסיר מעליי את בגדי השמירה ולא אניח מידי את הרובה עד שתבטיחו לי כולכם, כאיש אחד בלב אחד, להתחיל לכבד את מצוות התורה".

לחישה רועמת, סיפורו של הרב קוק, יד יצחק בן צבי – עם עובד, תשנ"ה עמ' 49-50

בעצמי מדוע. אבל עובדה היא. והואיל הכול – שלח לי הפשיסחאי את שני המנגנים על מנת להכניסני לעולם הנגינה, כדי שעולם אחד לא יישאר נעלם ממני. ועוד דבר: הצדיק מפשיסחה הבין, שאם לא הייתי עדיין בעולם הנגינה, אצטרך לשם זה לעזוב את העולם התחתון ולעלות למרום, כדי להיכנס לעולם הפלאים ההוא. והרי הייתי חולה אנוש, כמעט גוסס ולא הייתה כל תקווה שאשאר בחיים. והנה על ידי המנגנים ששלח אלי "היהודי הקדוש" הובא אלי עולם-הנגינה לכאן, לעולם הזה, ונשמתי שחשקה בנגינה לא הייתה זקוקה לעלות למרומים, כי היא מצאה פה עלי אדמות את חפצה... וכך ניצלתי ממוות בפעולתו של "היהודי הקדוש" מפשיסחה.

"שערים", ע"פ "דיעות", המכון הישראלי למוסיקה הדתית, שנה ה, תשכ"ד

ריקוד של תשובה במסע הרבנים במושבות השומרון והגליל בתרע"ד

רזיאל מלט

לאחר תפילת ערבית הסכימו הרבנים לסעוד במקום, אך בשום פנים ואופן לא הסכימו לאכול באולם האכילה שבו בישרו והגישו מאכלי טריפה.

מהאולם הגדול, שבו ישבו הפועלים ואכלו, בקע קול שירה אדירה.

"צריכים להיכנס אליהם", אמר הרב קוק. "לא ייתכן שנשב אנו כאן והם ישבו שם כמו שני מחנות".

"בוודאי ובדוואי", הסכימו עמו חבריו, "הרי לשם כך באנו לכאן".

הרבנים קמו ממקומותיהם ופנו אל אולם האכילה. משהבחינו בהם הפועלים הצעירים, הגבירו את שירתם. הרב קוק הגביה את ידו, ושקט נשתרר באולם. אמר הרב: "...אנא לימדו אתם הצעירים מעולם הזיקנה הישראלית את כל הטוב הצפון בה, וממילא תלמד הזיקנה מכם את כל הטוב והמרץ הצפון בעולם הצעיר שלכם, ויחד נשיב עטרה ליושנה, ונבנה את ארץ ישראל".

דבריו הלהיבו את הצעירים והם הוסיפו ומחאו כפיים.

בפרד"ס הדביקות וההדבקה

פרופ' מרדכי רוטנברג

לפי חוקרים מסוימים, תרומתה העיקרית של החסידות הבעש"טית היא בשמחה החברתית הנוצרת מתוך הדינמיקה הקבוצתית של ההדבקה, אשר יונקת ממשלים קלאסיים כגון זה המסופר בשמו של רבי יוסף מפולנאה, על הנסיך שהתגבר על עצבונו בכך שחילק להמונים יין כדי שאלה ישתו וישמחו וידביקו אותו בשמחתם.

ביטוי מאלף לדינמיקה זו מובא גם במשל היפה המסופר על ידי גשורי (1956) שחקר את הניגון החסידי: מדובר במלך שהכנר שלו היה מסוגל לשמח אותו רק כאשר היה לו קהל חדש מידי יום ביומו. "כאשר נלאה המלך מלהמציא לו קהל חדש מידי יום, קשר לו את עיניו והשלה אותו כאילו יש לו קהל חדש". מדובר כאן אפוא בשרשרת של הדביקות: כדי שהנגן יוכל להדביק את המלך הוא זקוק לקהל חדש שידביק אותו. אולם, יש להניח כי לפי דינמיקת המפוח, הכנר חייב קודם להדביק את הקהל כדי שזה ישמש לו בחזקת מדביק. מוטיב זה אפסר למצוא גם בסיפוריהם של חסידי הבעש"ט: ידוע למשל הסיפור על חסידי הבעש"ט שרקדו בשמחת תורה ודרשו להעלות עוד ועוד יין מהמרתף; כאשר אשת הבעש"ט התחילה לדאוג שמא לא יישאר לה אפילו יין לקידוש ולהבדלה, היא לא הצליחה או לא העזה להפסיקם מריקודיהם, כי ראתה מעין טבעת אש המקיפה את הרוקדים. כאן יש רמז לאספקט האקסטטי של הדביקות הנוצרת אולי מהדבקה.

פסיכולוגיה יהודית וחסידות, אוניברסיטה משודרת, מטכ"ל, קצין חינוך ראשי, גלי צה"ל, משרד הביטחון ההוצאה לאור, עמ' 101-102

בהגות יחינו

שערי ניגון

הרב רא"ם הכהן

את עבודת ה' של האדם ניתן לחלק לשלושה חלקים – מחשבה, דיבור ומעשה¹.

בין המחשבה לדיבור ניתן להוסיף שני שלבי ביניים – הדומייה והניגון. הדומייה משאירה את הנעלם בהעלם, אך יכולה להקרין לסובבים את עוצמתו, ואילו הניגון מבטא את העולם הפנימי החוצה, אך לא בצורה שכלית ומפורטת כמו הדיבור, אלא בצורה חווייתית ועמוקה.

הזוהר מסביר מדוע לכהנים אסור להיכנס שתויי יין למקדש:

כהן שנכנס למקדש לעבוד עבודה, אסור לו לשתות יין, כי מעשיו הם בחשאי, ובחשאי בא ומכוון (הייחודים), ומזווג למי שמזווג, וממשיך ברכות לעולמות כולם, והכל בחשאי, שכל מעשיהו הם בסוד (זוהר פרשת שמיני לט, א, עפ"י הסולם).

היין יוצר תנועה מן ההעלם אל הגילוי ומוציא את הסודות החוצה, כמאמר חז"ל המפורסם "נכנס יין יצא סוד"² ואילו עניינם של הכהנים הוא ההעלם – הסוד, הדומייה. זאת לעומת, עניינם של הלויים שהוא הגילוי, ועל כן עבודתם בשירה וניגון, שעניינם הוא ביטוי עמוק של העולם הפנימי של האדם שיוצא החוצה. הזוהר ממשיך ומנגיד בין הכהנים והלויים:

היין בא מצד הלויים... וצד הכהנים הוא מים צלולים ומאירים.

לעומת היין החושף, המים הם החומר הכי פשוט והכי טהור בעולם, וזה מבטא את האין סוף הנעלם, שקשור לכהנים.

לאור זאת מובן מדוע שירת הלויים הייתה בשעת ניסוך היין, ואילו עבודת הכהנים בזיקה לניסוך המים בחג הסוכות. כך נוצרת הרמוניה של העלם וגילוי, כאשר הלויים שרים בחוץ בזמן ניסוך היין, והכהנים

¹ עיין תניא פרק ד.

² סנהדרין לח ע"א, עירובין סה ע"א ועוד.

עובדים בפנים בדומייה בשעת ניסוך המים.³

שתי בחינות בתורה ובניגונים

ר' ישראל משקלוב מביא בהקדמה לספרו "פאת השולחן" מעשה שהיה כאשר סיים הגר"א את פירושו על שיר השירים:

"...וציוה לסגור חדרו. והחלונות סוגרו ביום והדליקו נרות הרבה וכאשר סיים פירושו נשא עיניו למרום בדביקות עצומה בברכה והודאה לשמו הגדול יתברך שמו, שזיכהו להשגת אור כל התורה בפנימיותיה וחוצותיה. כה אמר: כל החוכמות נצרכים לתורתנו הקדושה וכלולים בה, וְיִדְעֶם כולם לתכליתם והזכירם – חוכמת אלגברה ומשולשים והנדסה וחוכמת מוסיקה, ושיבחה הרבה.

הוא היה אומר אז כי רוב טעמי תורה וסודות שירי הלוויים וסודות תיקוני הזוהר אי אפשר לידע בלעדה ועל ידה יכולים בני אדם למות בכלות נפשם מנעימותיה ויכולים להחיות המתים בסודותיה הגנוזים בתורה. הוא אמר: כמה ניגונים וכמה מידות הביא משה רבנו עליו השלום מהר סיני והשאר מורכבים".⁴

מהו סוד הניגונים? האדמו"ר ה"צמח צדק" מבאר בספרו "דרך מצוותיך",⁵ שיש שתי בחינות בתורה: ישנה בחינת פנימיות התורה, שהיא האמת הא-לוהית האובייקטיבית, ובחינה זו נקראת גם "פנים" ו"תענוג", וישנה בחינת חיצונית התורה, שהיא התורה כפי שהיא מושגת לאדם המוגבל לעולם המושגים האנושי, ובחינה זו נקראת "אחור" ו"רצון".

ביחס למצוות, הרי שמבחינה א-לוהית אובייקטיבית יש הבדל רב בין מצווה למצווה, והתענוג הנגרם ממנה הוא על פי ה"פנים" הייחודיות למצווה זו. אך בהסתכלות האנושית המוגבלת, האדם אינו יכול להשיג את ההבדל שבין המצוות השונות, ועל כן הוא מתייחס אל כולן בהסתכלות מאחדת: כל המצוות הן

באותה רמה – הרצון הא-לוהי "רצה הקב"ה לזכות את ישראל לפיכך הרבה להם תורה ומצוות." בחינה זו נקראת "אחור", כיוון שהיא קולטת רק את המכנה המשותף ולא את ההבדלים, כדרך המסתכלים על חבריהם מאחור.

לפי הגמרא קרא דוד המלך למצוות "זמירות", ומבאר האדמו"ר האמצעי ש"זמירות" הן סוג ניגון שחוזרים עליו שוב ושוב, ובכל פעם האדם מתענג מהניגון באותה העוצמה. דוד המלך ביטא בזה שלמרות שאין לו השגה במצוות, ובשבילו הן כולן הרצון הא-לוהי הנשגב ללא הבדל בין אחת לשנייה ("חוקים" שאין יודעים את טעמם). עדיין הוא מתענג ואוהב כל אחת ואחת. זוהי ההשגה האנושית בבחינת "אחור", כפי שביארנו, ודוד המלך נענש כיוון שבניגוד לשאר בני האדם, דווקא הוא יכול היה להגיע להשגה המוחלטת, ועל כן הוא היה צריך להתייחס למצוות בבחינת "פנים", דהיינו ברמה הא-לוהית האובייקטיבית, המבדילה בין המצוות השונות.

יש ניגון המבטא את ההשגות האנושיות השונות של האדם, ויש ניגון שבו האדם מבטא את המסך המפריד בינו לבין הנעלם הא-לוהי. זהו ניגון שכולו התבטלות ודביקות, האדם אינו מנסה לבטא דרכו הבנה שכלית, אלא עומד בענווה מול האין סוף ומתבטל אליו. מאחורי מסך הניגון שוררת הדומייה הא-לוהית, והאדם שרוצה להגיע אליה, אך מרגיש שאינו יכול לעשות זאת בכלים הרגילים, מבטא את הריחוק מחד גיסא ואת הרצון להתקרב מאידך גיסא, בניגון כזה, בבחינת "מטי ולא מטי". כך הוא יכול למרות הריחוק, לבטא התייחסות מצידו כלפי האין סוף הנשגב.

על פי חלוקת התפקידים שתיארנו לעיל, ניתן לומר שבעזרתו של הלוי, המייצג את הניגון, יכול האדם הישראלי, המייצג את הדיבור, להגיע פנימה עד מקום הדומייה – שהיא עולמם של הכהנים, הנוגעים במשמעותם המופשטת של הדברים.

שירת כל חי הרב רא"ם הוא ראש הישיבה ורב היישוב עתניאל. המאמר נערך ועובד על ידי תלמידים.

⁶ אבות ו, יב.

⁷ סוטה לה, ע"א: "דרש רבא: מפני מה נענש דוד? מפני שקרא לדברי תורה זמירות, שנאמר: 'זמירות היו לי חוקיך בבית מגורי', אמר לו הקב"ה: דברי תורה שכתוב בהן: 'התעייף עיניך בו ואיננו', אתה קורא אותן זמירות?"

³ המשנה בתמיד מתארת בצורה יפה מעמד זה: "שחה לנסך, והניף הסגן בסודרין, והקיש בן ארזא בצלצל, ודיברו הלוויים בשיר". והרמב"ם בהלכות תמידין ומוספין (פרק י הלכה ו) פוסק: כל שבעת ימי החג מנסכין את המים על גבי המזבח, דבר זה הלכה למשה מסיני, ועם ניסוך היין של תמיד של שחר היה מנסך המים לבדו.

⁴ פאת השולחן, דף ה ע"א, עמודה שמאלית, ירושלים תשכ"ח.

⁵ עמ' 82.

סולם הצלילים

ד"ר דניאל שליט

ארבע שכבות במוסיקה

אפשר לומר שיש במוסיקה, בכל קטע מוסיקה שהוא – כמה רבדים או שכבות, המהווים כעין סולם שהשר או המנגן או המקשיב יכול לטפס ולעלות בו.

הרובד התחתון הוא החושי-גופני. הצלילים עצמם הם תופעה חושית, המשותפת לאדם ולעולם החי. אבל המוסיקה אינה רק אוסף צלילים אקראיים, אלא צורה, מיבנה של צלילים, שרק תודעת האדם יכולה להעריך אותו. וגם אירגון הצלילים לכדי מיבנים וסדרים, צורות וקצבים – גם הוא עדיין בגדר כעין גוף של המוסיקה, ואכן הוא גורר מענה גם מצד הגוף שלנו; מכאן הצורך להשלים את המוסיקה על ידי ריקוד, ולפחות על ידי תנועת גוף ומחייאת כפיים.

והנה, לכל גוף יש נפש, רוח ונשמת חיים. וגם לגוף הצלילי יש כמה שכבות, כעין "נשמות" המחיות אותו.

השכבה הראשונה היא – שכבת הרגש. מסתבר שאותו המיבנה הצלילי עצמו, שקודם הסתכלנו בו רק כגוף, כמבנה של צלילים – מפעיל לא רק את הגוף שלנו, אלא גם את הרגש. אלא שזאת אינה הבעה ספונטנית של רגש, כמו אנחת צער או קריאת שמחה, אלא צלם, דמות, תבנית של אותו רגש מסויים, תבנית שאנו יכולים לחזור עליה, להיכנס לתוכה, להתנסות בה כל פעם שאנחנו חוזרים על אותו השיר או הפרק המוסיקלי.

אבל יש שכבה נוספת המחיייה את המוסיקה. כי המוסיקה אינה רק מפעילה רגש, אלא גם נושאת משמעות. היא אומרת משהו, היא מביעה משהו, כמו הדיבור והכתב, אם כי באופן אחר לגמרי. במובן המיוחד לה, היא מלמדת ומורה, תְּקַמָּה ומחכימה, זאת גם ללא כל טכסט, באמצעות הצלילים עצמם.

אומנם, חלק הדעת שבמוסיקה אינו ניתן לעולם לתרגום מספיק ללשון הדיבור. אפשר כמובן להתחיל, לנסות להביע משהו מזה במילים. אפשר לומר, למשל, שמשמעותה של המוסיקה של בטהובן היא – מאבק האדם לחירותו. אפשר לומר שמשמעותה של מוסיקת ה"רוק" היא – בעיטה ומרד בסדרים המהוגנים של

החברה הממוסדת. אבל כל אלה הם נסיונות מוגבלים ביותר להביע במילים את הבלתי ניתן להבעה.

ובכל זאת, חשוב להבין שהמוסיקה בפירוש אומרת, מביעה, "מדברת".

כאן המקום להעיר לשאלת ההתאמה בין מילים למנגינה. ההתאמה האידיאלית היא זו, שבה שני הגורמים תורמים זה לזה, מאירים זה את זה, בהיותם נובעים מהבנה אחת, מראייה אחת, מפרשנות אחת. אבל לא תמיד מתגשם האידיאל הזה. ישנם הרבה מקרים של מילים בינוניות, שהמוסיקה שהולחנה להן עולה עליהן ומתנשאת לגבהים. ולהיפך, מילים נשגבות שהותאמה להן מוסיקה בינונית או תְּפֵלָה.

אבל גם שכבת המשמעות, האמירה, עדיין איננה השכבה העליונה. השכבה העליונה היא מעין איכות אחת מרכזית, השורה בכל השיר, או הפרק, או היצירה המוסיקלית השלימה. אפשר לקרוא לה – נקודת האיכות, מפני שהיא מרכזת וממקדת את כל פרטי השיר או היצירה. יש מוסיקה שבה נקודת האיכות המרכזית היא הגעגועים, ויש שבה היא האושר, ויש – שבה היא הניצחון.

נמצא שארבע הן השכבות, או הרבדים, שאפשר לשמוע באותו שיר או באותו פרק מוסיקלי עצמו. הרובד התחתון הוא עצם המיבנה הצלילי הנשמע לאוזן. ויש עוד שלושה רבדים מעליו, המחיים ומפעילים אותו: הרגש, המשמעות, ונקודת האיכות. ולפנינו כעין מיבנה בן ארבע קומות: גוף, רגש, שכל – ונקודה שמעבר, המתעלה מעל לכל מובן מוגדר.¹

ואפשר לומר, שדרך כל ארבע השכבות האלה יכול האדם להידבק במשהו שהוא בכלל נפרד ונבדל מן השיר, בהוויה עליונה, שהשיר או הפרק כולו הוא סולם אליה.

סולם העלייה, מחסומים וערלות

גוף, רגש, שכל, נקודת התחברות אל מְעַבְר – הרי זהו גם מיבנה האדם. כך יכולה המוסיקה להושיט לנו סולם, שעל ידו אנו יכולים לעלות במדרגות עצמנו ולטעום מטעמה של דביקות בהוויה שמעבר לנו.

¹ מיבנה מרובע כזה מתאים למיבנה היסודי בתורת הסוד, מיבנה ארבע אותיות שם הווייה, או (מלמטה למעלה): מלכות, זעיר אנפין, בינה, חכמה.

מוסיקה ועצמיות

מוסיקה שהיא סולם אינה רודפת אחרי האדם ואינה מתקיפה אותו. להיפך, האדם נקרא על ידיה להתכוון, להיות פעיל, להשתתף. בתמורה הוא מקבל, יחד עם כל הזכויות ברגש ובדעת – את עצמו. עם כל טיפוס בסולם, הוא מכיר את עצמו ונעשה הוא עצמו יותר.

והלא פלא הוא: הרי לא הוא שחיבר את היצירה המוסיקלית או את השיר; הרי הוא נכנס לתוך תבנית שלכאורה חיצונית חרה לו – והנה, דווקא כך הוא מביע את אישיותו העצמית.

אלא שהמוסיקה אינה רק "תבנית הבאה מבחוץ"; היא גם תבנית נכונה, אמיתית, שאולי עומדת – מי ידע? בהתאמה עם מבְּנֵי הַנְּסֵתֶר של הבריאה – והיא מעוצבת כך, שכאשר נכנס לדור בה הדייר, המבצע או המאזין, הרי המיבנה תומך באישיותו ומכוון אותה כך שהוא חש בו בטוב; הַמְבַצֵּעַ מוסיף למיבנה גם משהו מאישיותו – הוא, שכן אין שני מנגנים שינגנו קטע אחד או שישירו אותו באותו אופן: כל אחר מותח אותו קצת אחרת, מטה אותו קצת אחרת לצד נפשו. וגם למאזין מתגלות, דווקא על ידי התבנית שבאה מבחוץ, פניות נסתרות של נפשו – שלו, אפשרויות ופתחים הנפתחים לו – דווקא על ידי התבנית "הזרה".

וזהו משל טוב לעניין, הבלתי מובן לרוב, של מצוות התורה. שכן גם כאן המיבנה הוא, כביכול, זר, חיצוני, ולפעמים זר הרבה יותר מאשר המיבנה המוסיקלי, שאחרי הכל יורד אלינו להנאתנו. יש שנדמה שלא באו מיבנים אלה של המצוות אלא לדכא את עצמיות האדם. אבל מיבני התורה הם נכונים, אמיתיים, במובן שתחילה אין לתפוס אותם; והם פותחים אותנו אל המימד האלוהי באופן שמתברר שאין הם חיצוניים, אלא פנימיים לנו מאוד, ולא את העצמיות הם מבטלים אלא "אני" מדומה, מגושם ואדרבה, הם מעניקים לנו את עצמיותנו האמיתית.

אבל הכרת ה"עצמי" אינה הכל; אותו "עצמי" אינו סגור ואינו סוגר; במוסיקה מעולה נעשה ה"אני" לכלי דרכו מתגלים מרחבים מקיפים יותר ויותר, של רגש ושל משמעות.

כי ככל שעולה האדם בסולם, כך הוא מביע פחות את עצמו, ויותר הוא נותן כלי ביטוי למשהו שמעבר לו. וכפי שאומר המדרש החסידי על הפסוק (מלכים ב, ג, טו) "והיה כנגן המנגן ותהי עליו רוח ה'" – כאשר המנגן נעשה הוא עצמו לכלי, כאשר הוא עצמו מתנגן – זהו "ותהי עליו רוח ה'".

ידע נגון, הוצאת תואי, קדומים תש"מ

שכן המוסיקה מוכשרת לתנועה של עלייה: החלקים התחתונים, ה"גופניים" חושיים, מוכשרים לנטות כלפי העליונים, לשמש להם ככלי: התחושות הצליליות המובנות נושאות וטעונות רגש; הרגש טעון משמעות, וכל המיבנה משמש כלי לאיכות המרכזית, ל"נקודת האיכות". כך שאפשר לומר שבמוסיקה, הגוף הצלילי נע ועולה להיכלל ברוח.

אכן גם הגוף האנושי חדור ברוחניות, וקיימת גם בו הכנה לתנועה כלפי מעלה, אלא שכאן המלחמה כבדה: לחומר, לחושניות, יש נטיותיהם שלהם; יש להם פוטנציאל לתנועה כלפי כוחות הגופניות: הכובד, הכוח, התשוקה (שבמחשבה העתיקה מקבילים ליסודות העפר, הרוח והאש²), ואלה עלולים לבנות מיבנים עכורים ומבוכים אפלים, הסותמים והכולאים את הנפש, ושיש להם תביעות משלהם לקביעות ואפילו להתפשטות ולהשתלטות, וכך מתפתחת תנועה למטה ולא למעלה. השכבות התחתונות הופכות למחסומים, ל"ערלות" בדרך העלייה.

כאן יכולה המוסיקה לבוא לעזרה: הגוף הפיסי-נפשי על ארבעת רבדיו יכול להתרומם לכדי תהודה, לכדי הזדהות, עם המיבנה הצלילי על ארבעת רבדיו. והיות ובמוסיקה, כל החלקים יותר רוחניים ויותר נוטים אל-על, הרי היא עוזרת למיבנה הגופני-נפשי של האדם לטעום מטעמן של השתוקקות אל-על, של התרוממות, של התכללות הגופני ברוחני ובאלוהי.

והנה, גם לא כל מוסיקה עושה את כל דרך העלייה. מעטים ונדירים הם שירים וקטעי מוסיקה שבהם אפשר להיאחז בדביקות עליונה; בחסידות חב"ד אומרים, שניגוני דעת וניגוני דביקות כאלה הם הניגונים העתיקים, בייחוד אלה שחוברו על ידי צדיקים.

בחב"ד מבחינים בין ניגון "שוטה" – לפי הגדרתנו כאן, ניגון שאינו עולה, אלא סובב במקומו, או אפילו יורד ומוריד לשכבות תחתונות – לבין ניגון "ממולא" – ניגון מלא הבעה, חיובי, עולה ומְעֵלָה; ובין שני אלה לבין ניגון "מכוון" – ניגון מלא משמעות מדויקת, שאפשר וצריך ללמוד אותה, ושחובר על ידי צדיק.

² בתורת הסוד מתוארות שלוש הנטיות האלה כיוצרות מסכים, או כעין קליפות; אלה יכולות להגיע לכדי עכירות רבה ('קליפות טמאות'); לעומת זאת, כאשר הגוף אינו פונה ונמשך אליהן, הוא מהווה גופניות נקייה ('קליפה נוגה'), היכולה לעלות ולהיכלל ברוחניות הטהורה.

הקוזאצ'וק של הסבא משפולי

שמשון מלצר

ובמה נפלה הסבא מן הצדיקים האלה
והיה נחשב לפלא? בריקוד, ריקוד הדוב!

למעשה היו שם שניים, שניים ריקודים ביחד:
האחד כבד רגליים, ממש דוב רוקד בשוק!
כף ורגל, כף ורגל, כל ניעה מפלת פחד,
ונדמה – נשמעת נחת השלשלת, החישוק!

ושני – כולו הוא עלז ומלא גילה וצהלה,
כמשחק גלים בפלס, כפיזוז תינוק בצחוק.
והרגל חיש נזרקות ומושבת שעל שעל,
מטה, מעל, מטה, מעל בקיצור, מין קוזאצ'וק!

והיה על כך תמה ושאל מפי הסבא
הצדיק והאורח רבי אברהם מלאך:
שיספר לו, מי לימדו זאת, ממתי זה הוא יודע
לכרכר ולהתנוועע, לרקד גם כך גם כך?

בימים שהיה הסבא עוד אברך
והנה באכסניא רבה הצרה,
האשה וילדיה בוכים מר=מרה:
המוזג, ראש הבית, איננו, נלקח!
הוא חיב לפריץ תשלומים כך וכך –
ולקח וסקרו בחשכת התפיסה...
הוא יושב שם חולה וקרוב לגסיסה,
מזונו לחם צר ובכד מעט מים –
מה יהיה בסופו, אב רחום בשמים?

הפריץ גמר אומר מחר בחצות
בעת נשף החשק אורחיו לרצות.

יעלה וילבש בעורו של הדוב
היהודי מן הסוהר, הבור הרטוב,

בספרות

דוד מנגו יעקב אורלנד

(לאורי צבי)

אתה מנגו להפליא, נערי דוד.
זה עתה שמעתי את הסקראצו שלך לנגור בתוך האהל,
ואחר כך את האדג'יו
וירטואוז גדול,
בבית לחם לא מעריכים אותך, פלחים גסים ומיבלים
מה הם יודעים במוזיקה.

עלה לגבעת בנג'מין
אומרים כי מלך יש שם, ראשון ובלתי מנסה.
והוא עצוב, עם כל הכתיר שכתירו לו.
אין לך דבר ראוי יותר למנגינה ממלך עצוב.
הוא ישמע לך. הוא שומע נפשות. הוא יבין.
והמלכות תקבל, אולי, ממד חדש שלא היה לה
מעולם.

לנצח אנגנו, ערכה מלכה שקד, ידיעות אחרות ספרי חמד,
עמ' 245

דוד שניער אדמוני היה

רבקה מרים

דוד שניער אדמוני היה
מכה היה בנגורו הקזק על ערפי
שיזובו אלי הנגונים
בכח.

אני נגונים לא אביתי לקבל
שמה נסיעוני

ודוד באון היה מכה בי
ומזמר

עד שפך תו מצא מקומו באיברי
וכל מי שראני שר אותי
מיד.

לנצח אנגנו, ליקטה וערכה מלכה שקד, ידיעות אחרונות – ספרי
חמד, עמ' 247

ויובא לאולם ריקוד דוב שם לרקוד!
אם הוא לא יִרְקֵד – יצלפוהו בשוט,
ירקידוהו בכוח עד צאת נשמתו
וישיבו המת אל בני עדתו,
אבל אם ישתדל ולשעשע יצליח –
יישמט לו חובו וחייו הוא ירוויח!

ונשבר בו הלב, באריה האברך,
ואמר לאשה: שכחי צערך,
נְהִי מובטחה הבטחה נאמנה,
בעלך לא יִזַק בציפורן קטנה!
ובליבו הוא אמר: הרואה הנה טוב –
הוא יראה שאריה יִרְקֵד את הדוב!
ומיד הוא נטל את הצרור על הכתף,
בקבוק יי"ש, בי"ת רוֹבֵל, והלך לו בחטף.

ולהיכן הוא הלך? אל חצר הפריץ!
השומר לקראתו את הכלב הריץ,
ואולם, כמפורסם, גדולה לגימה.
בראותו הבקבוק – כָּבְשׁוּ בנהימה.
ובשכר בי"ת רובל שליד לו הִרְצָה,
השומר להביאו אל הבור הוא נרצה,
לדבר עם הלז, הגוסס שם לבטח –
הוא ימתין עד יֵצֵא. הוא ישמור לו בפתח...

ונחפז אריה ליב ונכנס לחפירה
ולחש למוזג לחישה מהירה:
נחליף בגדינו! אני בשלך
ואתה בשלי – והביתה לכה!
ואני אשאר. ובעזרת אל עליון
אִרְקֵד ריקוד דוב כיאה וכנכון.
ואומר ועושה: בגדיהם הם החליפו.
המוזג התחמק. אריה ליב לו חָלִיף הוא!

ובלילה ההוא, בחשכת זה הבור,
נשתפכה נהרה מגנזי המאור

ונכנס אליהו, זכור הוא לטוב,
ללמד את אריה ריקודו של הדוב.
הסתכל נא, בני, הוא אמר בבת שחוק,
אִרְקֵד לפניך כדין וכחוק.
ואתה התבונן נא היטב וידעת
אימתי כף למעלה ורגל למטה.
ומיד נשתפכה בחלל רב האור
נגינה עדינה חרישית של כינור,
כנגינת הכינור של דוד המשורר...
ואליהו רקד לפניו ושורר,
ולימד את אריה הריקוד האחד.

ובערב בהילולא ובטוב ליבם ביין,
לעשות חוכא אטלולא בשעה אחר חצות –
העלו מבור האפל השחור כשחור העיין
היהודי (הוא חי עדיין!) לשחק בו וְלְהַצֹּת.

ואולם ראה זה פלא! היהודי רוקד בכוח!
בתנועות יפות כאלה! בקלות וגם בנוי!
אך הצלילו המצילתיים בניגון הדוב לפתוח,
נזדרז רגליו לשלוח, לא השמיע גם קול אוי!

אדרבא ולהיפך! בחשאי-בחשאי, בשקט,
מנחם הוא כמין שופך סוד ושיח ותפילה.
לצלילי הנחושתיים, עת רגלו בעוז דופקת,
כף אל כף דובית סופקת – הוא לוחש מילה מילה:

הוי קדישא ועתיקא. אבא. אבא בשמים.
לכבודך ארים רגליים. במסירות, באש ויקוד.
אליהו מְבַשְׂרֵנו. אש קודשו, רגלי הדליקה.
הוא אמר לי. לך המתיקה, הוא לימדני, כך לרקוד.

אבא אבא ברקיע, אל עליון. יושב למעלה.
האומנם עוד לא הגיעה עת אסוף ועת כנוס?
האמינה. אין עוד כוח. לכרכר כך, הלאה. הלאה.
עד מתי, אבי, אשאלה, עוד תיתננו פה לרמוס?

למה, אבא, אב החסד. אומתך עודך אונוף בה?
כאסקופא הנדרסת. רמוסה היא, נדרסה.
כל טמא שולח רגל. ובוועט בה. ועולב בה.
ושולט בה. וצולף בה. ומרקיד בהופססה!

פיו לוחש תפילה בלחש הנשמעת לא נשמעת.
אך רגלו יותר נדלקת עם כל קָפָף שְׁיָכוֹף.
לצלילי המצילתיים הוא רוקד, בוועט בלהט,
טָפָף, שְׁעֵט, טָפָף, שְׁעֵט בריקוד, ריקוד הדוב.

כוף לשמאל וכוף ימינה, ורוקד, לוחט כל אבר,
עין פריץ מיד הבחינה, חן וטעם וצורה!
ומביט סביב ביחד בפליאה רבה הַחֶבֶר,
ופניהם חיבה וסבר ומשלשים יחדיו: הוֹרָה!

החובות נשמוט נשמוט. המזיגה חינם ניתנת.
יד על כתף לו חבטו, מעשה ידיד, פאן-בראט.
אריה ליב ראשו מרכין הוא בתנועה של דוב חֲנֻנָת,
במהומה המתרווננת הוא נעלם... דרכו ירט!

למוזג רק סר לרגע, לְבִשְׂרוֹ כי תם הצער,
לְבִשְׂרוֹ כי סר הנגע, בעזרת יושב מרום.
שוב יוצא הוא אל הדרך ורואה שדה ויער.
ועבים צפים בנהר, וצפור טסה ברום.

כשבאו בשם הקדוש המלאך
וסיפרו הסיפור למהר"ן אחר כך,
התחייך האברך בחיוך דק ומר,
נאנח אנחה עמוקה ואמר:
לחינם התפאר שהוא טענצע"ר חזק.
אמנם כן, הוא למד את הדוב, הקוזאק,
ואולם הריקוד השלישי אי איהו?
משום מה לא ביקש אליהו ילמדהו?

אילו לי אליהו בשם נתגלה –
והיה לי מראה גם ריקוד הכלה!

לכאורה זה ריקוד קל פשוט ושקט,
שיודעת כל בת ישראל לְרַקֵּד
בשעה שמולכת כלה לחופה:
לימין במשופע ולשמאל במשופע,
הַפְּנִים לַפְּנִים והרגל נְסָגָת –
ומבלי להסב את העיין מנגד.

אולם זה הריקוד הפשוט והקל
הוא קשה מכולם, עוד כובדו לא נשקל!
לו לְמַדוֹ אליהו, וּתְפָסָהוּ כמו,
וּקְלָטוּ בנפשו וּבְלֵעוּ בדמו –
וידע אז לרקוד השלישייה כל כולה
והיה בכוחו לקרב הגאולה:
לו ללמוד הריקוד השלישי הוא הצליח,
והיה בו מקביל את פני המשיח!

ואכן, אין זה פלא, רעי ואישי,
שאריה לא למד הריקוד השלישי.
הריקוד הראשון, ריקודו של הדוב –
בוודאי, יש בו כוח הסבל, לב טוב.
הריקוד השני, הוא ריקוד הקוזאק –
אף גם הוא יש בו סוד, כולו דק מן הדק.
ואולם הריקוד השלישי הוא עיקר הוא –
ההבדל ביניהם מה גדול וניכר הוא!

בקוזאק ובדוב הרוקד המיומן
מרקד מעצמו למקום ולזמן,
ואילו בריקוד שלפני הכלה –
הרוקד סג אחורה ברגל קלה
ומרקיד המקום והזמן מתוכו –
מְקַרְבּוֹ, מְנַפְּשׁוֹ, מְלַבּוֹ, ממוחו!
ולריקוד שכזה, היוצר יש מאין,
ציפה אז הגואל ומצפה גם עדיין!

ניגונו של רבי משה לייב מסאוב

הרב אליהו כי טוב

תחילת בואו של ר' משה לייב ססובר לאפט, בתופים ובמחולות הייתה. שזימן לו הקדוש ברוך הוא מצוה רבה בדרך עלותו על ההרים הגבוהים בואכה אפט, והייתה לו מציאה זו שמצא, לאות שהליכתו רצויה ודרכו אמת.

הוא בדרך, יושב בעגלה ואשתו ובני ביתם וקצת ממטלטליהם עמו, וישא עיניו וירא עגלה אחרת מתנהלת בכבודות לפניו ואחינו בני ישראל בתוכה יושבים צפופים. שאל להם: אחיי, מאיין אתם ולאן אתם נוסעים? אמרו לו: מכפר פלוני אנחנו, נוסעים לאפט להביא את החתן הזה (ומראים באצבעם על החתן) לחופה. שהכלה בעיר אפט יושבת. הביט ר' משה לייב עליהם ועל החתן, ונכמרו רחמיו עליהם. שראה את פניהם נוגים ועצבים, ר' משה לייב לא היה זקוק לשאלם למה הם עצבים. שהכרת פניהם ענתה בם שאנשים דחוקים הם, עניים מרודים, וצערם גדול שאין להם במה לשמח חתן וכלה.

עשה ר' משה לייב עוד מעשה רב, שהוציא מתוך שלו בגדים נאים והלבישם לחתן. עכשיו ראו הכל חתן דומה למלך ממש. ויסעו לדרכם. החתן וקרוביו בראש ור' משה לייב ובני ביתו אחריהם.

כל אותה הדרך היה ר' משה לייב שר ומזמן לכבוד החתן, ובניו עונים אחריו בקול שירה וזמרה, עד שהגיעו לעיבורה של העיר, או בסמוך לה מעט. כיון שהגיעו לשם, קפץ ר' משה לייב מן העגלה, רמז לשני בניו הגדולים, והם לקחו את התופים בידיהם. רץ לפני החתן ושני בניו איתו. הם מתופפים בתופיהם והוא מרקד והולך מרקד והולך, וצהלת שירה וזמרה עולה מפי כולם. לבסוף גם קרובי החתן ירדו מן העגלה ושילבו ידיים זה בזה עד שנעשה שם מחול גדול שלא כל חתן זוכה לו. התופים מתופפים, המשוררים מזמרים וכל הרגליים מרקדות, ור' משה לייב הגדיל על הכל. שהוא שר ומרקד באמצעו של המחול ואין דומה לו בכוחו זה של הריקודין...

כיוון שנכנסו לרחובה של עיר, נצטרפו אליהם גם רבים מן העוברים ושבים, שכל מי שראה את המחול הזה ושמע את שירתם, מיד נתפס ונתלוה אף הוא אל המשמחים, ושירתם הולכת מסוף העיר ועד סופה –

קול ששון וקול שמחה קול חתן וקול כלה קול אומרים הודו לה' כי טוב... עד שהגיעו לבית הכלה.

הגיעו לשם, מיד פתחה אשתו של ר' משה לייב את המזוודה ועשתה בכלה מה שעשה בעלה לחתן על אם הדרך. שהלבישה לכלה בגדי תפארת וקישטה אותה בתכשיטיה עד שעלה חינה של הכלה על כל הבריות. שאר כל אדם עמדו בחוץ והביטו לתוך ביתו של ישראל יצחק השמש. שהרי הוא המחונן, אבי הכלה, והשמחה במעונו.

משוררים ומנגנים היו באפט, שידעו לנגן על כל כלי שיר, ומטיבים נגן יותר מאחרים. וכל עשיר מכל הגלילות הסמוכים שהיה משיא את בנו או בתו, מזמינם לשמח חתן וכלה ונותן להם שכרם כפי הקיצבה אשר ישיטו עליו. אותו לילה לא נזדמנה להם חופה של עשירים ונשארו בביתם. כיוון ששמעו שכל אנשי העיר נאספים בחופת בתו של ישראל יצחק השמש, אמרו: גם אנו נלך לשם ונביא איתנו את כלי השיר. אותה השעה גדלה השמחה בבית ישראל יצחק ועלתה לשמים. שהיה ר' משה לייב שומע את שירתם וערבה עליו מאד ולמדה מהם ומיד שר איתם. הוא שר והם מנגנים. הוא מרקד והם מחרישים. שכל כך יפה כוחו של ר' משה לייב בריקודין, שכל מי שרואה אותו רוקד דומה עליו כאילו שומע את הניגון שהוא מרקד בו. ולא עוד, אלא שעלה הניגון בריקודו יפה הרבה, משעלה בפי המשוררים ובכלי המנגנים.

אמרו לו המנגנים: מה רצונך ונעשה עוד? אמר להם: ולוואי שתלוני בניגון זה בשעה שאלך לבית עולמי...

יתגדל ויתקדש שמיא רבא

לעת זקנותו חזר ר' משה לייב לססוב עירו לפניו וישב בה עד יומו האחרון וביום ד לחודש שבט שנת תקס"ח עלתה נשמתו לשמים זקן ושבע ימים.

אותו יום שנפטר בו ר' משה לייב לבית עולמו, נועד לחופת בתו היחידה של עשיר גדול אחד שהיה בססוב. ולא נתקררה דעתו עד ששלח שליחים לאפט והזמין את המנגנים של שם שיבואו לשמח חתן וכלה.

ראו המנגנים את כל ההמון הגדול הזה שהוא מלוח את המת, מיד שאלו על המת מי הוא ומה שמו?

אכן, ר' משה לייב מיודעם הוא זה!

ראו מעשה ונזכרו בקשה –

הארץ נתחדשה ורוח חדשה קמה בארץ. עד שלא השמיע כרצונעליון את קול כינורו כבר כל הארץ שמחה עליו שמצפים לשמוע קול כינורו.

לא היו ימים מרובים עד שנשמעה השמועה שוויטוריו כרצונעליון ינגן בכינור. כל בעל בעמיו וכל אשה כבודה וכל פועל שמשכת כדי חצי כיכר וקומץ זיתים וכל משרתת כל עושה עבודה קשה כולם היו שמחים ומחכים לאותו היום שישמעו את נגינותיו. ספרדים ואשכנזים, מערבים ותימנים גורגים ובוכרים ופרסים, פרושים וחסידיים כל העדות שבירושלים כולם כאחד הכינו ליבם ונפשם ליום שוויטוריו כרצונעליון ינגן בכינור. וכשהגיע אותו היום עלו ובאו לירושלים מחברון ומצפת ומטבריא ומיפו ומחפה וממושבות השרון וממושבות הגליל העליון והתחתון. ואפילו שני הרוכלים שמסבבים בערי הלבנון ואינם רואים פני יהודי לבשו את בגדיהם הטובים ולקחו עמם את לחמם ואת מלחם ועלו ובאו לירושלים לראות בכבודו של כרצונעליון ולשמוע את קול כינורו. שרי אומות העולם שכל מקום שהם באים באים ויושבים בראש הרתיעו עצמם מאליהם ופינו את מקומם לבני עמו של כרצונעליון. סבורים היינו שלעולם יהיו יושבים בראש ואילו הם פינו לנו את מקומם מעצמם. מזמן לזמן נשאו עיניהם כלפי כרצונעליון ומחאו לו כף. והוא לא השגיח בהם ולא הרגיש בהם, שעניו וליבו נתונים נתונים היו לעמו. מה אוסיף ומה אספר, כדאי היה בשביל אותה שעה גדולה לקבל באהבה כל לגלוגיהם שהיו מלגלגים עלינו כל הימים שהיו אומרים לנו הניח אתכם כרצונעליון. ועתה לכו חזו, כרצונעליון חזר אצלנו ועשה לנו שמחה גדולה. כמוה לא הייתה.

כבר אמרנו שמכל ערי הארץ ומושבותיה עלו ובאו לקונצרט הגדול של כרצונעליון, ואף מירה ומאשא עלו ובאו לראות ולשמוע. ישבו להן שתי הכבודות והחמודות כשהן דבוקות זו בזו ודבוקות בצלילי הכינור, והכינור מנגן והולך. נגינות שכאלו לא שמעה כל אוזן מעולם. ואפילו אותם שמכירים היו את כרצונעליון מחוצה לארץ אמרו שהנגינות האחרונות עולות על הראשונות.

וכשהפסיק כרצונעליון לשעה קלה לא הניח איש את מקומו וכל אדם דבוק היה למקומו, שההד שיצא אחר הקול היה מתנגן והולך בנפש כל אדם.

פתחי דברים, הוצאת שוקן, תל אביב, תשל"ח, עמ' 87-90

שכך ביקש מהם ר' משה לייב בחופת בתו של ישראל יצחק, שמש הכנסת בעירם, 'מי יתן שכשיגיע יום פקודתי, תוליכוני עם הניגון הזה לבית מועד לכל חי'. כבר עברו הרבה שנים מאותו הלילה ששמחו יחד אצל ישראל יצחק, כבר נשתקעו הדברים ונשתכחו מהם. גם אותו הניגון נשתכח מהם וזה זמן רב שאינם שרים אותו.

ואולם, ראה זה פלא – עכשיו הכל עומד לפנייהם חי, נזכרו במעשה ונזכרו בניגון, והריהם עומדים הכן לקיים הבטחה...

לקחו המנגנים את כליהם בידיהם, ניגשו לקבר הפתוח והקיפוהו מכל עבר, פתחו פיהם בשירה ונתנו כליהם באותו ניגון שניגנו אצל ישראל יצחק באפט... וכל הקהל שעמד שם נתנו גם הם קולם ב...בכי, ויאמרו עם קול הניגון שעלה מפי המנגנים והזמרים: יתגדל ויתקדש שמייה רבא! - - -

והמלאכים בשמים וכל פמליא של מעלה ענו אחריהם ואמרו: אמן, יהא שמייה רבא מברך! - - -

חסידים ואנשי מעשה, כרך ב, יד אליהו כי טוב, עמ' עט-פה

כנגן המנגן

ש"י עגנון

פתאום נשמעה שמועה שהכנר הגדול כרצונעליון בא לעיר.

...וכיוון שנשמע שבא כרצונעליון לבשו כל חשובי העיר ומכובדיה את בגדיהם הטובים והלכו להקביל פניו של האורח. כיוצא בהם עשו חכמי העיר ורבניה. ופתאום נשתנתה פני העיר ומסוף העיר ועד סופה נראו בגדי חמודות וחכמים ונשיאים וראשים ואמרכלים מהלכים כיתות כיתות, חבורות חבורות וכולם כאחד משיחים באורח הכבוד שבא לירושלים. ורבים סיפרו על עצמם כמה הם חשובים לפניו ואהובים עליו עד שיכולים לראות את עצמם כידידי הקרובים לו.

לא הגיעו עד לבית עד שמצאו את כל ראשי סוכני המוסיקה שבעיר שבאו להציע לכרצונעליון את שירותם. וכולם כאחד השתבחו לפניו שאין זרזים כמותם, שאין חרוצים כמותם, שאין מומחים כמותם לעשיית קונצרטים ואין צריך לומר לעשות ריקלמה שזהו עיקר גדול במוסיקה. ובכן כשבאה השמועה שהכנר הגדול בא לארץ באה שמחה גדולה לארץ.

הסלע מעלה שירה

ש"י עגנון

ואמר לי גמזו, אילו ראית את גבריה חמי כשהיה עומד על צוק סלע, מצנפת תכלת בראשו ושער ראשו חקנו מתנופף בהדר תלתליהם ועיניו החומות מאירות כשני

שמשות ורגליו יחפות וגוון עורן כעין הזהב, שני גדליו מקישים בסלע, והסלע מגביה עצמו ועולה, ומעלה עמו שירה מן התהום, והוא מוליך ומביא את זרועו, וגמולה בתו מנענעת קולה בשיר!
עידו ועינים, עד הנה, שוקן תשכ"ז, עמ' שמג

מקהלת "פרחי כרמל" חיפה, זניחו של שאול נימן

בהוויה

בשובה ונחת תנגנו

הרב יובל שרלו

רבנו, רואה האורות, לימדנו שתרגום – משקל בגימטריא – תרדמה. בשעה שמבקש אדם להוריק מושג מסוים מכלי לכלי הוא מתרגם אותו ממערכת מושגית אחת לאחרת. כיוון שביקש אדם לתרגם – הפיל תרדמה על עצמותו, שכן לעולם אין התרגום יכול להכיל בקרבו את הרוח המקורית ששכנה בכלי המקורי.

כתיבה במילים על עולמו של ניגון אף היא תרגום, ומפילה הוא תרדמה רוחנית מסוימת. אין הניגון מדבר בשפת המילים. אפילו בשעה שהוא מתורגם לשפת הסימנים, אין כותבים אותו "רה, לה מי, סי במול", כי אם בשפה חיצונית שיועדה דווקא לו: סימני מפתח סול ומפתח פה, תווים המסומנים בחמש שורות, משקלים המסומנים במספרים וקצב ניגון הכתוב באיטלקית.

אין מדובר בדמות חיצונית בלבד של כתיבת הניגון. צורת הכתיבה של הניגון מלמדת על השפה בה הוא מתחולל. זמרת הארץ מדברת בעולמה של הנשמה במקום בו אין המילים נוגעות כלל. היא מתרחשת בעולמות הפנימיים, בחוויה החושנית והרוחנית כאחד, בתנועת הגוף המתהלך בעולמו של ניגון, ברגש המתעורר במשכנו וברוח א-לוהים השורה על המנגן.

הניגון כלל אינו מתרחש בשפת המילים. אין הוא מתרחש בעולם בו מולבשים רעיונות במסגרות קצובות ומוגדרות. אין הוא מכיר כלל את הלבוש המילולי. המילים המבקשות להלביש את עולם הרעיונות אין כוחן יפה להן בשעה שהן מבקשות להתלבש בעולם הזרימה הפנימית. הניגון הוא כנחש שוטף ואילו המילים עוצרות, מוגדרות וקפואות. וכיצד נדבר במילים על הניגון?

אף על פי כן אנו מתרגמים, כשם שאנו לומדים, וכשם שאנו מדברים על חוויותינו הפנימיות. אין אנו חיים בעולם בו משמשים האור המוחלט ובריאת הרע והחושך בלבד. כל אור גדול שאין אנו יכולים לו בשל יראתנו מהביט בו מתלבש במילים המסוננות במחיצות רבות אותו, המאפשרות לנו להיות בו.

קול שופר

יסוד גדול זה מתקיעת שופר למדנו – הקול הגדול של המלכת המלכים הוא הקול הנובע ממעמקי המציאות, מעולמה של העקידה שבעבר ומציפיית השמיעה בקול השופר המבשר את ביאת האובדים מארץ אשור ואת הנידחים בארץ מצרים. את העבר והעתיד אנו קושרים לאחד בתקיעת השופר, המשמיעה את מה שאינו יכול להיות מבוטא במילים בקולה המיוחד.

לשון הברכה – "וציוונו לשמוע קול שופר" – לימד אותנו את חובת ההאזנה הקשובה לתקיעה. אף שהפעולה היא התקיעה, ואף שבשורת היום היא "תקעו בחודש שופר בכסה ליום חגנו", אנו מברכים על השמיעה. כי לא רק לתקוע כלפי חוץ אנו מבקשים, כי אם גם לשמוע, ולחולל בתוכנו את ההפיכה הפנימית שהיא סגולתה של תקיעת השופר.

תקיעת השופר היא הנגינה הא-לוהית, והיא תזמורתה של הנשמה. היא המדברת על עולם התקוות הישר והפשוט שלפניה, ועל גניחותינו ויללותינו בשעה שחזונו הפנימי יורד לירושלים של מטה, ופוגש את קרקע המציאות, המפרקת אותו ניצוצות ניצוצות ומייסרת את הצופה בחלום המתנפץ. התקיעה היא גם שירת החזון העתידי, המדבר במנגינת הגאולה.

... וכיצד יוכל הוא לשמוע קול שופרו הפנימי אם הוא רץ, ואינו מגלגל את טעמו של התיו בלשונו, ומחמם את היין הטוב של המנגינה בשפתיו, ומגרר את עסיס הניגון בגרונו? ולאחר כל זאת עוד נותר לו גם לשמוע את מה שניגן, ולהניח למנגינה לחולל בתוך עצמו את השינוי שהיא מחוללת – וכיצד ניתן להספיק לעשות כל זאת אם הניגון שהה בפיו פחות משיעור שמיעה?

לנגן לאט בשל השתיקה. אין השתיקה והניגון צרות זו לזו, ואין הניגון מבקש לגרש את השתיקה מנחלתה. קדושת הגוויל גדולה היא מקדושת הכתב, וקדושת השתיקה עליונה אף בשעה שאדם מנגן. השתיקות שבין תיו לתיו מחוללות את שאין ניתן אף לקולות הניגון המופשטים להשמיע, וקולן הולך מסוף העולם ועד סופו.

אורחות ניגון אין הם יכולים לצמצם בגדר הלכתי ומשפטי, ולהיות נחלת רבים. יש שמוצא עולמו דווקא בהיכל הניגון המהיר, ויש שפונה מעולם השמיעה לעולם הראייה. לא לשפוט בין איש ובין רעהו באו

המילים מאפשרות לנו ריחוק מסוים, שדווקא הוא חיוני לעיתים כדי להתבונן מהחוץ פנימה.

לא זו בלבד, אלא שדין מיוחד יש גם לצל שאורו הגדול של הניגון מטיל, ואותו ניתן לתאר במילים. צלליתו של עצם מלווה אותנו בכל עת. נעים זמירות ישראל לימדנו כי ה' צילך – במקום בו אתה מאיר מצוי ה' כצל לך, המלווה ושומר עליך, ומאפשר לך למצוא בו מקום דווקא דרך צידו האחר. אין אנו חיים אפוא בעולם האידיאלי המוחלט, ועל כן אין אנו נמנעים מלתרגם, ולדבר במילים על הניגון.

במילים המעטות והקצובות ב"ארבע בבות" אנו מבקשים לגעת בניגון מצלילו הקיצבי. באים אנו בשערי הקריאה העוסקת בדמותו של הניגון ובעולמו החיצוני. דמות זו נתגלתה לנו דווקא בניגון לאט לאט, מתוך מתון, קמעא קמעא. הליכה ייחודית זו היא יסוד הדברים בהם אנו עוסקים, ואת אורחותיה ומסילות ישרה אנו מבקשים לשרטט במילים, שהם כצל לאור הגדול, וכתרגום לשפת הנשמה.

...לנגן לאט כי סודה של המנגינה אינו רק מסגרת השלדית כי אם ה"קניציל" הקטנים שבה – הסלסול העדין, ההדגשה של כל תיו, הדיוק. בשעה שמנגן הציבור במהירות דומה הוא למתבונן בצילום רנגטן – את העצמות הבונות את הניגון הוא מכיר, אך את צבע עיניו ומראה פניו כמו גם את מלבשו ונעליו אין הוא יודע. בשעה שהוא מנגן לאט הוא מצוי בקנה מידה שונה, עדין.

לנגן לאט כי סודה של המנגינה נודע לו לאדם בשעה שהוא שם רווח בין עדר לעדר. רווח זה אין בו בטלה ושיעמום, ואין הוא משמש למנוחה בטרם תבוא הסערה. אין הוא אלא ההקשבה הפנימית העזה. המבקשת לא רק לומר את הניגון כי אם לשמוע אותו. אכילה גסה אינה אכילה בעולם המאכל הגשמי, כיוון שלא נותר מקום לעיכול הנתבע מכל עניין המתחדש בגוף.

אף בעולמה של השירה והניגון מקום יסודי לשתיקה (מעבר למה שמצוי לה מדור בפני עצמו בעולם השתיקה עצמו). השתיקה היא הרווח שבין תיו לתיו, והוא זמנו של העיכול הרוחני וההאזנה לניגון המתנגן בנגינתו. ניגון שאין בו רווח ניגון גס הוא, ואין הוא מתעכל יפה, וגחלים אינן בוערות בו ומלחשות את שירו וסודו.

הדברים, ולא להעמיד עוד אמת מידה בה טועים אנו לבחון את שכינינו, להקשיב לעולמנו באו דברים אלה, שער לפתוח, ולהביא עוד שער לעולם הניגון לידי ביטוי.

נגן לאט, ונבוא יחדיו בשערי הניגון, ונלכד את ליבותינו יחד בבואנו אל היכל הקולות והצלילים, ולא נירדם על משמרתנו כי אם גיבורים סביב מיטתה של השלימות נהיה, נניח לה למנגינה לעשות את דרכה כמי השילוח ההולכים לאט וניוושע בשובה ובנחת, ונניח מקום לכל אחד לפלס את מעגלו הפנימי בזרימה הציבורית הכללית, ונזכה לשמוע את כינורו של דוד המעורר את הכבוד ומעיר את השחר – קמעא קמעא.

שירת כל חי

על ניגון ופירוש

הרב יהושע אנגלמן

הרב קרליבך היה אמור לנגן פעם עם הרכב ליווי, הוא לימד את השיר – והם ליוו. הם – חברה עם נטיות לג' או לגוונים מודרניים אחרים – בלי משים שינו צליל פה ואקורד שם, והוא הקפיד על שהם משנים, "כך קיבלתי את הניגון משמיים" טען בתוקף, ולשינויים, כמו כל חריגה ממסורת בית אב – לא היה מקום בעולמו. אילו היה חי היום ורואה שנדיר שמעטים מנגנים את ניגוניו כדרכו – היה לו מה להגיד.

לא מן הנמנע שאדם שבורך בתחומי יצירה יהודית יהרהר מידי פעם בדמותו של ר' שלמה, הגדולה בחייו ובמותו. ואכן, כמה פעמים יצא לי להרהר במעשייה זו שסופרה לי על ידי אחד הנוכחים שם.

האומנם מקור הניגונים "מן השמים"? ומה טיבם של שמים אלו? ושמה גם בהם ייתכן לומר "אלו ואלו"? תחושת 'שמים' חווה אדם, בין השאר, כאשר קורה לו הבלתי צפוי ומתוכנן או, ליתר דיוק, קורה לו את אשר לא יכול היה לתכנן. מהו עולם הבא מלבד הבלתי צפוי, ההפתעה האין סופית, זה אשר על פי הגדרה בלתי אפשרי לצפותו, כמו שאמרו חז"ל (בברכות לד): "עולם הבא – עיין לא ראתה א-לוהים זולתך". כל מי שמתחדש לו חידוש, בעיון תורני, מדעי או ביצירה אומנותית, חש את משק כנפי המלאכים מלטפים רכות את נשמתו, בעוצמה ובעדינות והוא זוכה ל"אמת כפי שרק אומנות יכולה להיות אמיתית" (עמנואל לוינס

ז"ל). הוא חש, ולו רק לרגע, ש"זו האמת", "זה הפשט" – זה ולא אחר, לפחות באותם רגעים. באותם רגעים, אין בלב היוצר – הוגה – לומד מקום לקנאה באמת אחרת של זולתו שהרי זכה כבר ב'אמת', ואמת, כפי שהיה רגיל לומר הגרי"ז מבריסק ז"ל, אינה ניתנת לכימות. אין "אמת גדולה" או "אמת קטנה", ודאי לא ברגע היוולדה.

בימי השבעה על מותו אמר אחד מחבריו של הרב קרליבך שמהדברים המדהימים בו – שהוא באמת האמין בענקיות יצירתו, באמיתותה. זה דבר מדהים – אמונה של אדם במתנה שניתנה לו, "ישמח משה במתנת חלקו". כאחד שלא חש ככה, שבדרך כלל מעדיף לשמוע יצירות של אחרים, קלאסיות או מודרניות, איני יכול שלא להתפעל מזה. יש בזה אף תחושת חוסר בעלות על הניתן דרכך: אין זה שלי בכדי שאוכל לשנות, כפי שאין התורה וההלכה שלנו בכדי שנוכל לשנות בהן אף תג או פרט אחד. בוודאי האמין הרב קרליבך ב"אלו ואלו דברי א-לוהים חיים" – לכן ניגוניו השונים לאותם הפסוקים, דוגמת "עוד יישמע", "שובי נפשי" ועוד, הם בחינת הלכות נפרדות הנלמדות מפסוק אחד. אבל לשנות הלכה – חלילה.

אם כן צריך אני לשאול את עצמי – באיזה רשות אני מתירני בעניין זה? מי שְׁמַנִּי אדון להסכים שכל המְשַׁנָּה ידו על העליונה?

עבורי, לחן הוא פירוש למילים – פירוש אפשרי, לכל היותר. פירוש שמירת היותו פשט או דרש, רמז או סוד, נבחן על פי התיישבותו על הלב – ליבי ולב השומע, על פי המידה שהוא מקרב את המילים להבנה; כפי שאינני יכול לשים אצבע ולומר "זוהי הבנה" – כך אינני יכול להגדירו. אנחנו חשים היטב כאשר אנחנו באמת מבינים דבר מה, ומה מידת הבנתנו ועומק השגתנו, וכמו כן יודעים כאשר מי ששמע אותנו אכן הבין באמת. מעוף אל-על וצלילת עומק, קליעה למטרה או ריח ניחוח, יש בהם תחושת התאמה, משהו יציב או נכון או קיים או נאמן, אהוב או חביב, נחמד או נעים או יפה.

פרופסור שלום רוזנברג שליט"א הקשה פעם על מלחין אחד שביקש ללכת ללמוד מוזיקולוגיה בכדי להבין את הלחנתו שלו: "בשביל מה לך להבין?" הוא צדק בדבריו. ספק אם האקדמיה הייתה מְקַנָּה הבנה, שמא

האין זה מגמתו של כל יוצר, כל נביא, כל מדבר? דרך תיאור מחזה נבואתו מביאנו הנביא אל מה שמעבר למחזה. דרך המשל מביא אותנו המספר אל הנמשל, שתמיד יהיה שונה מהמשל, ודרך המילים אנו שואפים להביע מה שמעבר להם. עבורי הפסוקים, השירים, מעוררים לפעמים דבר מה, ניגון בא ומתלווה אל המילים. מאיפה מגיע הניגון – מרום השמים או ממעמקי הבטן או שהיינו הך? יגעתו או לא יגעתו? יגיעה במקום המציאה או רחוק ממנה?

שאלני אדם פעם אודות שיר מסוים מהתפילה שהולחן על ידי אם איני סבור שיש עבורו די לחנים. ענית לי: עכשיו יש. ייתכן שמחר שוב לא יהיו לזה די לחנים. כאינסופיות המילים כך אפשרות לאינסופיות הפרשנויות. ולכל פרשן יש תקווה שפרשנותו נטועה באות מן התורה, בנקודותיה ובטעמיה.

שירת כל חי

על מוזיקה ויהדות

ראיון עם אהוד בנאי

ייתכן שהמוזיקה של אהוד בנאי מבטאת טוב יותר מכל אחד אחר את הרוח היהודית העכשווית. מהביקורת החריפה שהוא מעביר בשיריו על החברה הישראלית ועד לגירסאות מוזיקליות מודרניות לסיפורי תנ"ך, אהוד בנאי מחובר תמיד לשורשים. בעוד אנו מאזינים לחלקיקי הניגונים החסידיים שמשתלבים בתוך השירים באוסף החדש, תפסנו את אהוד לשיחה על מוזיקה, יהדות ומה שביניהם.

מה לדעתך תפקיד המוזיקאי בחברה?

אני לא חושב שיש תפקיד. מוזיקאי הוא לא איש ציבור, הוא לא מחוייב לאף אחד מלבד לעצמו ומה שהוא רוצה לכתוב. צריך להבין, מוזיקה היא קודם כל חלק מעולם הבידור, אנשים לא באים להופעות כדי לשמוע הטפות מוסר. אך בכל זאת אני משתדל לפנות בשירים שלי לאנשים שחיים איתי. שיש להם שותפות גורל איתי ולגרום להם לתחושות ולגרום להם לחשוב.

אתה רואה כמטרה לחבר אנשים למקורות היהודיים?

אני לא עובד בשביל מטרה מסוימת, ואני ממש לא מיסיונר, אבל הייתי שמח אם מישהו יגיד לי שהוא

רק תרגום משפת לחן לשפת מילים. אילו יכול היה פיקאסו לומר את זעקת ליבו אודות החורבן האכזרי של ערי ספרד במילים – לא היה מצייר את "גרניקה" המפורסמת, ואילו יכול היה האדמו"ר הזקן לבטא כיסופיו במילים – לא היינו שרים את "צמאה לך נפשי" שלו. אך הם לא יכלו, מאותן הסיבות שהקב"ה, הוא "הבוחר בשירי זמרה" – בשירי זמרה, כפי שפירש בעל חידושי הר"ם, בשיריים הנשארים בלב שאין לבארם במילים, אך זעקתם לפורקן מהדהדת עוד ועוד. הזעקה לפורקן מהדהדת עוד, וכך יוצאת בתנועה הידהודית-מעגלית-שירית, בלבוש אסתטי מוכל בסולמות תווים ומיקצבים, והיא, עבורי, צורה של פרשנות. וכמו שנקודת המוצא של כל פירוש במילים המעוררות בהן קושיות ותשובות לקורא בהן, כך הניגון הינו מענה לטקסט, מענה שמבטא את מה שלפני שנענה לא היה מובן מאליו, וששואף לאחר היוולדו, לאחר הצטרפותו לטקסט, להיות מובן מאליו, כאילו אומר: "בוודאי, איך היה אפשר לקרוא את זה, לשיר את זה, אחרת; ברור שזהו הניגון הנכון למילים", ולפחות – הניגון הנכון לרגע זה. כמו שהטעמים לעשרת הדיברות בחג השבועות שונים מקריאתם בפרשת יתרו.

יש פה יומרה. אמרתי "פרשנות", אך כל פרשן צנוע מכיר את מקומו, בשולי הטקסט, בצידו. הפרשנות אמנם תמיד פוצעת את המפורש, באימרה שהמפורש – אינו כן, איננו מספיק. כאילו מסרסת אותו בהכרזה: אין זה מספיק, צריך פה יותר, כאומרת: חסרות פה מילים. לולא כן, מדוע יכתוב רש"י את דבריו? בפירושו הוא מכריז: הטקסט חסר! ובזה גם כאומר: הטקסט זקוק לי, רש"י. עד שלא נוצרתי היה חסר.

במקום לטעון – "לא כן", הפרשן אומר – "אני אומר את המובן מאליו". אני הטקסט חושש שמא אתה הקורא "לא מבין נכון", לא רואה את המובן לי. לא הכתוב חסר אלא, שמא, הקורא. הלחנה לטקסט – היא יומרנית; רצונה ליכנס לתוך גופן של המילים, במקומם של הטעמים. האר"י ז"ל מלמד שהטעמים לתורה הם מעל האותיות והנקודות. וכמו שציטוט מקור מפרש את המצטט, לא פחות מהפרשנות המושאלת לו, כך לחנים רומזים לפעמים, קורצים, כאילו רצונם לומר: המילים – יתנו לכם רמז לתחושה שאני חשתי עת קראתי אותן.

פתח גמרא בעקבות שיר שלי או שהתחיל ללמוד פרשת שבוע בגללי, או שמישהו יגיד לי 'ראיתי אותך עם כיפה אז אולי יהדות זה משהו מעניין שצריך לבדוק'. בעיקרון, אני שמח ומברך על זה ואני מקווה שבדרך שלי אני גורם לאנשים להתקרב ליהדות ולראות אותה באור שונה ממה שראו אותה עד עכשיו. עם זאת, אני עושה את זה באופן טבעי לא כאיזה שליחות. הציבור הדתי הרבה פעמים מראה דווקא את הצד הפוליטי שלו ולא את הדברים היפים ביהדות. אני חושב שעדיף להראות על מה היהדות באמת מדברת, למה היא שואפת ואת חזונה ולהביא את הציבור לחזור לשורשיו. אני חושב שיש ליהדות פנים יפות עם הרבה ערכים, ומי שמכיר את היהדות יודע שיש בה עושר גדול מאוד.

איך היהדות השפיעה על המוזיקה שלך?

אני חושב שהמוזיקה שלי מעידה על עצמה, הרבה פעמים אני מתבסס על טקסטים יהודיים – מהשיר הראשון שלי 'א יידישע רסטמהן' עד 'עגל הזהב' ו'דוד ושאלו' שמבוססים על סיפורים תנ"כיים. בנוסף ישנם שירים שעל פניו נראים לא קשורים והם לדעתי מאוד קשורים, כמו 'ענה לי' ואחרים. תמיד הייתי מקורב ליהדות גם לפני שהייתי דתי באופן רשמי. גם סגנון המוזיקה שלי מושפע, למרות שאני לא יודע בדיוק מה זה מוזיקה דתית. אני מושפע מתפילות וממה ששמעתי מסבא שלי בבית הכנסת, ובשנים האחרונות אני מאוד מושפע מהפיזוט האשכנזי. הדברים האלה מחלחלים ומשפיעים, הרי אני לא ממציא כלום, אני כמו אנטנה שקולטת דברים ואז אני מעבד את זה ופשוט מוציא החוצה. כל מה שנקלט אצלי גם יוצא החוצה, אז לא הייתי קורא לזה השפעה, מבחינתי זה פשוט כורח המציאות ואורח החיים שלי. מבחינתי להתנתק מזה זה כמו להתנתק מבלון החמצן בזמן שאתה צולל.

מה גורם לאנשים כל כך שונים ומגוונים להזדהות דווקא איתך ועם השירים שלך?

אני עושה דברים שמדברים גם לציבור הדתי ובאותה מידה אני לא מנסה לשנות את הקהל החילוני. אני מקבל את כולם כמו שהם. בנוסף השירים שלי מדברים על דברים מקומיים אבל גם על דברים כלל אנושיים. אולי הציבור הזה גורם להרבה אנשים להתחבר

לשירים שלי.

האם אתה חושב שניתן ליצור תרבות ישראלית המשותפת לכלל עם ישראל?

תראה, יש שבר בעם ישראל, יש תהום פעורה בין העולמות. הרבה פעמים אני מוצא את עצמי מתפלל בבית מדרש בישיבה של חסידות בלז, אף אחד לא מזהה אותי שם וזה מצוין מבחינתי – אני לא מחפש את זה בכלל. אף אחד מהם לא היה ולא יהיה בהופעה לא שלי וכנראה שלא של אף אחד אחר. נוח לי שם ואני מרגיש שם טוב. בערב אני הולך להופעה של אנשים שלצערי לעולם לא יגיעו לבית המדרש של חסידות בלז, וגם אם יגיעו זה ייראה להם מקום משונה מאוד. אני מרגיש שאלה שני עולמות שונים ואני חי ביניהם – בין ישיבת חסידות בלז לבין ההופעות. נכון שיש לפעמים משברים ומתחים אבל בסה"כ זה אורח החיים שלי ואני חי בין שני העולמות האלה. אני שמח שבהופעות שלי יש אחדות ויש כאלה שהם חובשי כיפות יחד עם כאלה שלא, וכולם מגיעים, רוקדים ושירים ביחד. זה עושה תחושה טובה גם לקהל וגם לי.

זה איזושהי נקודת מיפגש, אבל זה לא מיפגש בין חסידות בלז לבין מופע רוק, ביניהם אין מקום מיפגש.

מוזיקה יכולה לעזור לגשר בין שני העולמות אך יש דברים הרבה יותר עמוקים שצריכים להיווצר לפני זה. מוזיקה, אומנות ותרבות ישראלית יכולים ליצור מיפגש בין דתיים לאומיים לבין חילוניים ויש לה תפקיד מרכזי בעניין הזה, אבל קהל חרדי כלל לא הולך להופעות הוא בכלל לא מכיר את העולם הזה.

כדי שהעולם החרדי ייפגש עם העולם החילוני כל אורח החיים שלנו צריך לעבור איזו טלטלה.

עת לדרוש 6, צעירי נאמני תורה ועבודה, חנוכה תשס"ז

מה אני מבקש...לטפני בצליליך*

אסף נוה שלום

מה אני מבקש ממך ה'?

מנגינות, ניגונים, שהם כחוט

מהיכלותיך אל מיתריי.

ניגונים שהם כחבלי לידה

* השיר הזה מתפרסם כאן לראשונה.

הרב שלמה קרליבך - עליו

ר' שלמה לימדני ניגון

הרב ישראל מאיר לאו

הוא היה שייך לכל העולמות, למרות שלפעמים היה נדמה לי, כאילו הוא לא שייך לאף אחד. היה לפעמים כל כך בודד וכל כך גלמוד. לא פעם באווירון, כשהיינו נפגשים היה נראה, שחוץ מהגיטרה אין לו בן – ברית. אבל הוא היה שייך לכל העולמות. הוא היה בעולמה של לייקווד, בן תורה אמיתי. הוא היה אצל הרב אהרון קוטלר, שהיום עמד לקבל את פניו. הוא היה בן בית אצל הריי"צ מלובביץ'. שהיום עומד ומקבל את פניו. הוא היה ברסלבר, ורב נחמן בוודאי היום שמח עם הנשמה הגדולה הזאת, שמגיעה לגזי מרומים.

הוא היה בן למשפחה מפוארת מאד, משפחה של מאמינים, הדוד שלו הרב יוסף צבי קרליבך, זכר צדיק וקדוש לברכה. כתב את אחת הגלויות האחרונות שלו, אולי הגלויה האחרונה – לאבא שלי. שניהם לפני חמישים שנה עלו בסערה השמימה באירופה, היו חברים בלב ונפש. הוא כותב לו: "אני בתוך העדה". הציעו לו לנסוע לאמריקה להינצל, והוא עונה וכותב לאבי (יש לנו הגלויה): "אני בתוך העדה, אני לא עוזב את העדה שלי". זו מסירות נפש עבור כלל ישראל.

אני רואה את שלמה'לה עומד ברוסיה. כשלונו עוד לא הייתה אפשרות להגיע לשם. כששם הלכו נשמות לאיבוד בקצב רצחני של אלפים בכל יום, הגיע האברך היקר הזה עם גיטרה. כבר שנים לא ראו דמות כזאת עם זקן ופיאות, עם ציצית. ונדמה לי, שמהפגישות האלה נולד הניגון הזה, שכל העולם היהודי מכיר: "עוד אבינו חי". והוא היה בא אליהם כמו לומר להם: "עם ישראל חי". בזכות מה? משום שעוד אבינו חי. הם לא הבינו את המילים שלו, אבל הם הבינו את הנשמה שבו. הם קלטו אותו בלי להבין את הטקסטים, אבל בשפה של הרגש אין צורך בשום מילון. הם קלטו אותו יותר מאשר את הדרשות שלנו, את השפה שלו. הייתה לו רב, שלמה'לה, שפה שקוראים לה שפת הלב. אתם שרתם "מזמור לדוד", לפני למעלה מעשרים שנה. זכיתי פעם לארח אותו בביתי עד 4 בבוקר, ברח' וורמיזה בתל-אביב. ואמר לי: "רַבּ ישראל, אתה ילד של שואה,

אל הסודות שמעבר לשעות,

לעשן,

וללהט החרב

המתהפכת.

ניגונים חיים,

מפמפמים,

צמרמורות המוליכות אל רגעי הגילוי

לאור הנר העתיק,

המאיר

מסוף העולם ועד סופו.

א-לוהי,

הקם את סולמותי

השבורים.

לטפני

בצליליך.

התחזקנו בניגונים

שי מלכה

ליל שבת קודש פרשת שמות, צביקה זימן, גבריאאל חוטר, יהודה במברגר ונועם אפטר הי"ד עולים בסערה השמימה. מחבלים שחוזרים לשיבה דרך המטבח יורים בתלמידים הרוקדים את זמירות השבת, מסלקים את שלוות המלכה ושולחים יד מחבלת בשיבת עתניאל.

שבת אחרת, חודשיים לאחר מכן, נפל תלמיד נוסף משיבתנו – נועם בהגון הי"ד.

בהלויות ובמהלך השבעה, מצאנו עצמנו שרים, בוכים ושרים. השירים בקעו ויצאו מן הלב. פשוט שרנו, בניגונים שְׁנִינָנו יחד העלינו את זכרם של חברינו, התחזקנו והבענו את זעקתנו לפני בורא עולם שימהר ויגאלנו. הניגון היה ועודנו כלי ביטוי מופלא וחזק מאין כמותו לצעקתנו ולתפילתנו. אי אפשר, ולא ראוי לנסות ולתאר במילים את אותה זעקה עצומה ואילמת, את החיבוק שחשנו דרך הניגון. בכדי להבין את אותם רגשות מיוחדים הטמונים בניגון – צריך לנסות ולחוות אותם, צריך פשוט לנגן. ניגון של זעקה, ניגון של תפילה, ניגון של עם ישראל ושל ארץ ישראל, ניגון.

שירת כל חי, שם, מתוך ההקדמה

"רב לך שבת בעמק הבכא, קומי צאי מתוך ההפיכה",
ה"מקדש מלך", אליו אתה נכנס היום בעולמות
העליונים.

ר' שלומ'ה: מסכת חיינו ועולמו של ר' שלמה קרליבך, מ"ח ברנד,
עמ' 198-200

להלחין את המשניות

הרב יוסף בא-גד

על קברו הרענן של הרב שלמ'ה קרליבך ז"ל יש
להושיב ישיבה מיוחדת במינה, ישיבה שתדגים את
דברי הגמרא במסכת מגילה לב:

"ואמר ר' שפטיה אמר ר' יוחנן כל הקורא בלא נעימה
ושונה בלא זמרה – ופירש התוס' – השונה בלא זמרה
– שהיו רגילין לשנות המשניות בזמרה, לפי שהיו שונים
אותן בעל פה וע"י כך היו נזכרין יותר".

ומסביר בעל "תפארת ישראל" בערכין פ"א משנה ד
– שלכן לא תיקנו במשניות את השינוי של "חיסורי
מחסרא והכי קתני" והשאירו את המשנה ללא תיקונים
כי אם היו משנים הגירסא היו מבלבלין את המנגינה,
והמשניות היו נשכחות.

גדלותו של ר' שלמ'ה ז"ל הייתה בכך שהחדיר את
המנגינות לתוך הפסוקים וע"י כך הגביר את האמונה

אני רוצה לשיר לך ניגון". והוא חיבר במקום ניגון שלא
התפרסם אף פעם, על פסוק אחד. והפסוק היה, ובזה
אנחנו מלווים אותו היום: "גם כי אלך בגיא צלמות לא
אירא רע כי אתה עמדי". ה"אתה עמדי" החזיק אותו
בכל העולם, בקמפוסים של ברקלי, בקמפוסים במזרח
ובמערב, בקמפוסים באנגליה, בצרפת, באוסטריה,
ובגרמניה, בדרום אפריקה ובאוסטרליה. במקומות
נידחים, שכמעט לא ייזכר שם ישראל עוד, עמד הרב
שלמה קרליבך והחזיר רבים רבים לחיק היהדות,
והשיב רבים מעוון. אני זוכר, בפעם הראשונה בבית
ציוני אמריקה, שעוד היה פתוח בלי תקרה. והוא
הופיע אצלנו. והתחיל ב"אשא עיני אל ההרים מאין
יבוא עזרי", ואנחנו ענינו לו "השמיעני את קולך"
והוא החזיר לכולנו ב"שומר ישראל", הבטיח לנו את
ההבטחה של "עוד ישמע קול ששון וקול שמחה",
"והנחילנו ה' א-לוהינו באהבה וברצון שבת קודשך" –
הקפיץ את כולנו בקדושת השבת, והיום אנחנו מלווים
אותו ליום שכולו שבת ומנוחה לחיי העולמים.

נשמה גדולה הייתה שלמה, נשמה...

פעם בדור מתגלגלת נשמה כזאת, מי יודע מאיפה היא
חוצבה. משורשים של עולמות עליונים.

...והתפילות שלך אצל הכותל המערבי, הלילות שבת
שלך אצל הכותל המערבי, הלילות שבת שלך, שמה

הרב שלמה קרליבך בקונצרט. צילום: שאמא סילבר

שהייתה אז רופפת אצל רוב ילדי ישראל.

לפני 42 שנה בשנת תשט"ו הקמתי את ישיבת בני עקיבא נחלים, שהפכה להיות הישיבה התיכונית הגדולה ביותר בישראל ואולי בעולם כולו עם כ-1200 תלמידים.

בימים הראשונים חיפשתי כל דרך להחדיר את האמונה ברבש"ע ולפתע נודע לי שר' שלמ"ה הגיע לארץ ישראל, הזמנתי לישיבת נחלים וזה היה חידוש בעולם הישיבות. הופעתו הראשונה הייתה בחודש אלול ואין לתאר במילים את הקדושה והאמונה שר' שלמ"ה ז"ל החדיר למאות התלמידים בשירתו ובריקודו בשיר "הנשמה לך והגוף פעולך..." כאשר כל התלמידים הגיעו לאקסטזה אמונתית שהדליקה גם את ר' שלמה ז"ל.

מאז שמרנו על קשר ובכל ביקור בישראל ביקר בישיבת נחלים והופעותיו היו רוויות קדושה ואמונה עד שהזמנתי להופיע בנשף בהיכל התרבות ופירסמתי לכלל עם ישראל.

ר' שלמה ז"ל לא היה עוד זמר, אלא הזמר המרקד ששיריו נבעו ממעמקי נפש האמונה והשתוקקות לקב"ה.

חלום חלמתי לבקש מר' שלמה ז"ל להלחין מנגינות לכל קטעי המשניות ולקיים בהיכל התרבות "מצעד הפזמונים המשנתי" בו יופיעו כל הישיבות, כל ישיבה בפרקי המשניות שר' שלמה ז"ל ילחין עבורה וכאשר כחבר כנסת התאכסנתי במלון המרכז בירושלים, חודש לפני פטירתו, הצעתי לפניו את התוכנית והוא קיבלה בהתלהבות.

חבל על דאבדין ולא משתכחין ומן הראוי להושיב ישיבה על קברו להלחין את כל המשניות, וע"י כך יחזור כל עם ישראל בתשובה למקורות האמונה.

שם, עמ' 204-205

והיה כנגן המנגן

יוסק'ה שפירא

אין "העתק" ממנו. יש חזנים ממנו, יש אנשי זמר חסידי מצליחים ממנו, אבל כמוהו אין עוד. אני מרשה לעצמי לכתוב ש"נסיכי" הזמר החסידי הידועים, ואין

צורך לפרט בשמותיהם, שיגרתיים לעומת הרבגוניות של שלמה קרליבך. כמלחין, לחניו הם גם יותר עממיים ויותר קלים לביצוע על ידי הדיוטות. "הרבי המרקד" הזה, השונה מכולם. איננו עוד!

איך יכולות זמרות חילוניות לשיר "ידיד נפש"? איך מגיעים זמרים גלויי ראש להתרפק על "למען בית א-לוהינו אבקשה טוב לך"? איך יכול קיבוץ שילדיו לא ראו ספר תורה לשבת על הדשא ולנוע ימינה ושמאלה ולשיר "והאר עינינו בתורתך"? כתבתי פעם סיפור קצר "הניגון החזירו בתשובה". אכן יש אנשים רבים, שהניגון החזירם בתשובה. ואין ספק שביניהם יש רבים, אשר ניגוניו של קרליבך הביאום אל פתח שערי התשובה. ואולי יותר נכון לומר שהניגון של "הרבי המרקד" חשף בפניהם את יופיה של המסורת היהודית, שהניגון הוא חלון ראוה שלה, והלחן שלה הוא פנימיות הנשמה שלה.

אצלו הכל היה שונה. הוא "הנפיק" טליתות צבעוניות, שכאשר מתפלל "רגיל" היה מתעטף בשכמותן, מסתכלים בו בתימהון. אבל לסטודנטים במערב ארצות הברית, שהיו נתונים להשפעת המרידה הסטודנטיאלי, זה היה ביטוי שהייתה בו מרידה, אשר איפשרה לסטודנטים למרוד וגם להמשיך את דרך המסורת ואפילו להסתפח אליה.

קרליבך היה איש של ניגודים חריפים. מסורתי ופתוח, אפילו ליברלי. שמרני וחדשן. היה בו מכל הגוונים. מי שרצה, מצא בו את החלק הקרוב לליבו, שרצה להזדהות עימו. אבל גם כל מי שרצה לפסול אותו, יכול למצוא גם את החסרונות.

קרליבך גם ניסה להקים יישובים לציבור המיוחד אשר נהה אחריו. היישוב בגזר היה אחד מהם. אבל אם אינני טועה, בענייני מעשה לא היה קרליבך מוצלח ביותר, וזאת בלשון המעטה. כל "רבי" זקוק ל"משמש" טוב. לקרליבך לא היה "משמש" שיכול להוריד אל הקרקע את רעיונותיו ה"משוגעים", הקרליבכיים, שגם הם היו ייחודיים, שגם להם אין "העתק".

זה היה חלק מזכותו של שלמה קרליבך עליו השלום, חבל על דאבדין ולא משתכחין!

שם, עמ' 213

מיתת נשיקה

מ"ח ברנד

היה זה ליל שישי, ערב שבת קודש פרשת וישלח, באמצעו של חודש מרחשון שנת תשנ"ה. ר' שלמה נתיישב במטוס כדי לטוס מניו-יורק לטורונטו שבקנדה. לצידו נצטרף האדמו"ר מסקווער בורו פארק. מששוחחו על דא ועל הא, נתן הרבי אצבעו אל הגיטרה וביקשו: ר' שלוימל'ה שיר לנו משירי ציון.

נטל ר' שלמה את הגיטרה לידיו, כיוון לבו לאביו שבשמים והתחיל מנגן את שירו "חסדי ה' כי לא תמנו כי לא כלו רחמיו". הוא היה מנגן והרבי מאזין בדריכות ובדביקות, וכך, כאשר ידיו מהללות את ה' בצלילים ושפתותיו אומרות שירה, תקף עליו ליבו החולה, ועלתה נשמתו לגנזי מרומים.

שם, עמ' 197

חשיפה – ניגוני מודז'ץ בביצוע של ר' שלמה

לאחרונה התגלו סלילי הקלטות של ניגונים שהולחנו על ידי אדמורי מודז'ץ בביצועו של ר' שלמה קרליבך. המידע נמסר למערכת ה"דף" על ידי האחים ר' ידידיה ור' יצחק קרימלובסקי העוסקים בהוצאה לאור של הניגונים.

על הניגון לי-ה ריבון סיפר ר' שלמה שהלחין ממנו 300 ניגונים. בבואו לארץ בתשכ"ג, עבר לפני התיבה בבית המדרש של מודז'ץ בתל-אביב ולימדם ניגון ל"תתקבל" שלמד בארה"ב מהאדמו"ר רבי שאול טאוב בעל "אמרי שאול". כמו כן השתתף ר' שלמה עם האדמו"ר באירועי 'מלווה מלכה' שנערכו בישיבת 'תורה ודעת' בארה"ב.

דברים בע"פ ע"י אהובה קרימלובסקי

"ליבוביציזם" לעומת "קרליבכיזם"

פרופ' מרדכי רוטנברג

אם נחזור עתה לשאלתנו – באיזו מידה עיצבו פרשנויות של התפילה בימינו התנהגות נורמטיבית עכשווית? – נמצא את ישעיהו ליבוביץ בצד התיאורגי הכפייית, ולעומתו את ר' שלמה קרליבך, שתרם לטיפוח היסוד המוסיקלי היצירתי, המאפשר ביטוי אישי בתפילה אף

מבלי לשנות את הטקסט. בספרו יהדות, עם יהודי ומדינת ישראל קובע ליבוביץ נחרצות:

נוסח התפילה הוא הצורה הריטואלית-צרמוניאלית שנקבעה למעמד העבודה שבה האדם עובד את ה'. אין האדם חייב להתפלל מפני שיש לו לשאול את צרכיו ולשבח את ה'. אלא מאחר שיש טעם דתי עמוק לתפילה קבועה [...] משל למה הדבר דומה? לקורבנות (שלא באה תפילת קבע אלא במקומם) בהתאם, להסברו של הרמב"ם: לא שיש טעם לשני כבשים או לשלושה עשר פרים: אלא מאחר שיש טעם דתי עמוק במוסד של עבודת הקורבנות.

מאיך, שיטתו של קרליבך – לשיר את מילות התפילה כדי לאפשר לכל דכפין לבטא את יחסו לעולם הסובב – יצרה מציאות סוציולוגית, שינקה משיטת הגיור של כל מוסיקה נוכרית כדי להפיצה אחר כך בעולם היהודי ומחוצה לו כאמצעי תקשורת לטיפוח אהבה וקירבה בין-אישית. ואכן, תפילת הניגון הניאו-חסידי של קרליבך, שהחלה בהופעתו בוויילג' בניו-יורק והמשיכה ב"בית האהבה" ההיפי בסן-פרנציסקו של שנות השישים, הייתה פריצת דרך לסגנון תפילת שירה יצירתית המתבטאת בהופעתם של "מניינים שמחים", שהולכת ומתפשטת בבתי כנסת ובציבוריות היהודית בארץ וברחבי העולם.

היצגנו אפוא את הניגון כיסוד שאמור לאזן את התפילה כריטואל, שהיא בעצם תחליף לעבודת הקורבנות. בשורה התחתונה השאלה היא עדיין: האם למרות המאמצים האפולוגטיים לשוות לתפילה מאפיינים של ביטוי אישי (בשונה מתפיסת התפילה הנוצרית, האמורה לשקף כניעה טוטאלית לא-ל), פעולת התפילה היהודית נושאת מיסודה אופי מנטרי-מקדשי? האם מעבר לכוונה האישית, העובדה שההלכה מנחה בצורה קפדנית כיצד לקרוא את התפילה הופכת את מעשה התפילה לריטואל של שינוי "מקדשי"? ההתייחסות לפעולת התפילה כאל טקס התנהגותי אינה מתעלמת מהמורכבות של התפילה כעבודה שבלב וכדומה; אולם בהקשר הנוכחי אין בכוונתי לנקוט עמדה ביחס לחשיבותה הדתית של התפילה, ולכן מבחינה פסיכו-סוציולוגית מעניינים השינון השיגורתי וההתניה ההתנהגותית, כאשר מדובר בקריאה חוזרת של טקסט מסוים כמה פעמים ביום.

ממקדש למדרש, עמ' 138-139

הרב שלמה קרליבך - ממנו

האדמו"ר ממודז'ץ לימדני נגן

בימי בחרותי בלומדי בישיבת "תורה ודעת" שבויליאמסבורג, יוצאים היו בני הישיבה לנפוש בעונת הקיץ בכפר אחד המצוי באזור ההררי. לפעמים זכינו ונצטרף אלינו האדמו"ר ממודז'ץ האמרי שאול זצ"ל.

נתיישבנו על אבן אחת תחת אחד העצים, ואז אמר לי הרבי: שלימלה, רוצה אני ללמדך את עולם הנגינה. מביט הייתי בו במבט של אהבה וחרדת קודש, ואז החל בשירתו הנשגבה. כל ניגון וניגון היה מתחיל לאט לאט, טיפין טיפין עולה ועולה, עד שפועם בפעיונות תכופות כדרכי ניגוניו. כך חוזר היה פעם ופעמיים לבדו, ואז אני שר עמו בלחש. שעות רבות ישובים היינו יחדיו ואין לנו שיג ושיח, אלא סודו של ניגון בלבד. אינני יודע אם למדתי את עולם הנגינה, אך למדתי, שהניגון הוא עולם ומלואו.

עפ"י מ"ח ברנד, שם, עמ' 49-50

כתב התקשרות

אנחנו החומאים מטה רוצים נפשותינן רחינן נשמותינן חיה יחידה ביחד אלינא מכל ברכאא ושיראא אלאא אפני בגורה ומפליה בשירה ולמרה באהבה זכירה ובגארות שבגארות ובהוד שבהוד וזיסוד היסודות אדרוש ה' בהימצאו אקרב הגאולה ואקרב אינן של ישראל והיות אור לכל השואים במלכות ש-ג-י. ואנחנו החומאים מטה רוצים להתקשר אחד באחד באהבה זיננן כמו שבטי י-ה וזהשקים אהבת ישראל לכל מי שבא במחיצתנו אקרב עם ישראל לשואים זית ואהבה זין ירדי עמר ישראל צאן קודשים וזין הוריהם שיצטו לחנך אותם באהבה שמימית וא-זוהית והסיקר לא לבטל רגשים קדושים ואלא חינן באור ה' בגורה ובגפילה. והתקשרות זו גאולת אנו בזה ובא זכא מקום אשר נכיר את שמו הגדול והקדוש שנקרא פינן אפואם וצד אמן סלה.

באהבה ממש שאין זה סוף

שלמה זן פסא

שם, עמ' 92

הרב שלמה קרליבך שר עם חברים

הקב"ה שר...

אחיי ואחיותיי היקרים, יש הרבה מאוד מוזיקה בעולם.

כשהקדוש ברוך הוא ברא את העולם בעשרה מאמרות, הוא לא דיבר, הוא שר... את שירת הטבע, את שירת החיים.

כשהקדוש ברוך הוא התגלה לנו על הר סיני, כל מילה ואפילו כל אות שבתורה שהוא ביטא הייתה שירה. ניגון שמימי, שירה של עץ הדעת.

לפעמים אנחנו שומעים את שירת הר סיני עם הניגון של החיים בתור הרמוניה. ולפעמים האוויר מלא בשירת החיים, והניגון של הר סיני היא ההרמוניה.

לפעמים ניגון יפה רק עם הרמוניה, אך יש תווים מסוימים שרק לבדם הם נשמעים לנו יפים.

יש שירה איך שכל העולם כולו הינו אחד, ויש ניגון שובר לב של האחד הבודד.

זהו ספר התווים השני שזכיתי להביא לפניכם, ידידי היקרים. ואני תפילה שהשירים שלי יזכירו לכם את הקדוש ברוך הוא, את העולם, את הר סיני, ואת בואו של היום הגדול.

כל פעם שתשירו מהשירים שלי, שיהיה מישהו איתכם שיעשה הרמוניה. וכשתשיר לבד, שיבוא זה שאתה

מחכה לו, ויעשה הרמוניה לפני שתסיים את התיו האחרון.

המוזיקה היפה מכל, היא זאת הבאה מילדים. הבכי שלהם היא שירת הבריאה וגם כאב החיים. הצחוק שלהם היא השירה שמבשרת את ביאת המשיח וגם הממלאת את ליבנו בגעגועים ושמחה.

היו לי הרבה מורים קדושים. מהם שלימדו אותי על החיים, ומהם שלימדו אותי על הר סיני. מהם שלימדו אותי איך ללמוד, ומהם שלימדו אותי על אהבה. מהם שלימדו אותי איך לאמר שלום, ומהם שלימדו אותי איך להיפרד. המורים הכי יקרים לי הם הילדים שלי, הם מלמדים אותי את עומק החיים ומקשרים אותי לכל שירי היקום.

אני מקדיש את השירים שלי לילדים שלי ולכל הילדים של הקדוש ברוך הוא. שהקדוש ברוך הוא יברך אותם שישירו תמיד את הניגון הנכון במשך חייהם, ושיהיו מלאים ממתנותיו יתברך.

יהי רצון שאתברך להלחין ניגונים יותר עמוקים ויותר יפים, שנרקוד עמם ביום הגדול שיבוא במהרה. ניפגש בירושלים עיר הקודש במקום שבו היום נפגש עם הלילה, ברגע שבו החושך והאור יתנשקו, כשהאחדות תרקוד יחד עם ההרמוניה...

שם, עמ' 87-88

הרז שאלה קרליצ'ק מסדר קידושין

ניגונים חדשים יורדים לעולם

...אתם יודעים, כמה ניגונים חדשים יורדים לעולם כל יום? ה' נתן לי את הזכות לקלוט כמה מהם, כמה מהטובים. אנחנו חיים בעולם של מוזיקה. היה זמן שאנשים היו מעוניינים בהרצאות. אנחנו חיים בעולם שאנשים יודעים שהראש מגיע מאוד גבוה, אבל לא גבוה מספיק, לא לגובה שאני רוצה להגיע. איפה שכל יהודי רוצה להגיע, ואיפה שגם כל העולם רוצה להגיע, לשם רק ניגון מגיע, ורק הניגון הנעלה ביותר...

...הקול קול יעקב" קול יעקב הוא קול השמים. הקול העמוק ביותר, הקול הנשגב ביותר, קולו של ליבי, קולה של נשמת. ויום אחד כל העולם ישיר שיר אחד ביחד. אולי יהיה זה אחד הניגונים שלי...

אנא, שירו עם הילדים שלכם בליל שבת קודש. שירו בבית, שירו ברחוב, שירו תחת העץ, שירו תחת השמים, ושירו תחת הגג מקום שהילדים ישנים...

שם, עמ' 89

העולם מלא מוסיקה

"העולם מלא מוסיקה...קולות... הדים... לחישות... ושתיקה. העולם מלא שירה... השוברת את הלב, והמרוממת. העולם מלא קולות... של דמעות וחיוכים, של צחוק ושמוחה, של שנאה ומלחמה. הדים... של גן

עדן ושל גהינום. של אתמול ושל מחר. לחישות... של נשמות ומלאכים, של גשם וטל. העולם מלא שתיקה... של תפילות שלא נענו... של בדידות. העולם מלא קריאות... אחד ואחד שווה שניים. ושל לחישות... אחד ואחד שווה אחד. ושל שתיקה... אחד הוא אחד. השתיקה של השתיקה, גילוי כבודו של הקדוש ברוך הוא.

מעולם לא ישבתי להלחין ניגון. ניגונים באו אלי ברגעים מיוחדים. כאשר שמעתי את הניגון של גן עדן או את הקולות של גהינום. או כאשר הרגשתי את השתיקה העמוקה, כאשר ליבי היה שבור, או כשנשמת התרוממה.

נשאה זעקת מלחמה. שמים וארץ עודם מזדעזעים לקול שישה מיליון מיתרים קרועים. אך לחישה קלה יורדת לנו מהכותל הקדוש. והאנשים הטובים של העולם שרים ניגון של אהבה ושלוש. אני מקווה, ידידי, שתמשיכו לשיר את המנגינות האלו עד שקולנו יישמע בשמים. או אולי עד שקולנו יהיה עדיין מספיק כדי לשמוע את המלאכים שרים איתנו.

יש דמעה בכל ניגון. אל תנגבו אותה, היא מתנה ממני אליכם.

יש ריקוד בכל תיו. ריקדו איתנו עד שנרקוד כולנו יחד ברחובות ירושלים.

שם, עמ' 85-86

הרז קרליבך
סס חזרים